

Glasilo Vicepostulature postupka mučeništva

STOPAMA POBIJENIH

»Fra Leo Petrović i 65 subraće«

Godina V., broj 1 (8), Široki Brijeg, siječanj – lipanj 2012., cijena 3 KM (12 kn)

ZAŠTIĆENO PODRUČJE ŠIROKI BRIJEG

Spomeničko-priradni kompleks Široki Brijeg

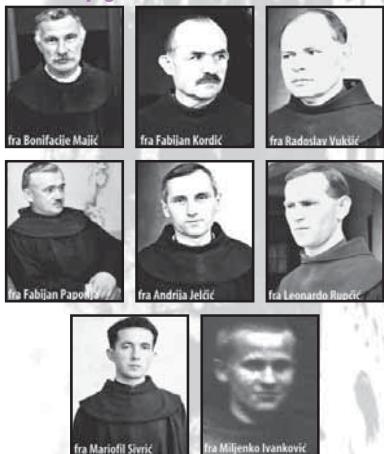
A MI BISMOGA
TREBALI ČUVATI

9 77840380003

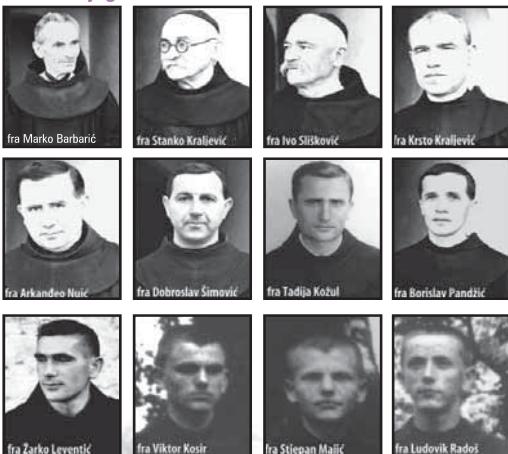
POBIJENI HERCEGOVAČKI FRANJEVCI

1942. – 1945.

Široki Brijeg – mlinica

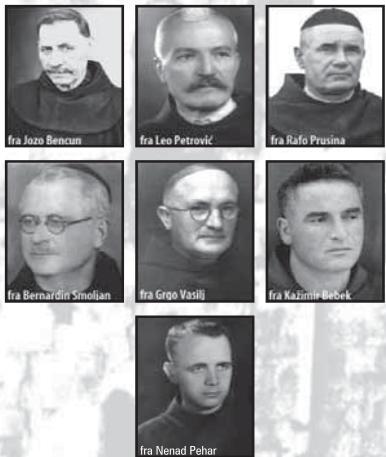
Široki Brijeg – samostan

Mostarski Gradac

Mostar

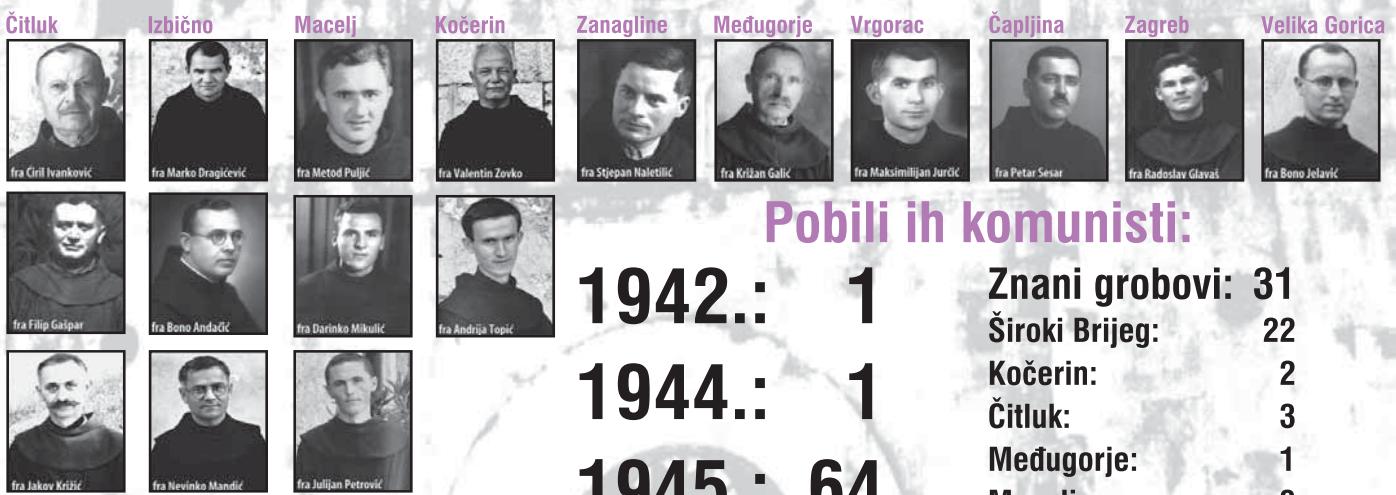
Križni put

Ljubuški

Zagvozd

Pobili ih komunisti:

1942.: 1
1944.: 1
1945.: 64

Znani grobovi: 31
Široki Brijeg: 22
Kočerin: 2
Čitluk: 3
Međugorje: 1
Macelj: 3

Tražimo svjedočenja glede njihova pogubljenja.
 Ako išta o tome znate, dojavite što prije Vicepostulaturi.
 Također dojavite ako ste na njihov zagovor dobili neku milost ili čudo.

VICEPOSTULATURA POSTUPKA MUČENIŠTVA »FRA LEO PETROVIĆ I 65 SUBRAĆE«
 Kard. Stepinca 14, 88220 Široki Brijeg; tel.: (039) 700-325; faks: (039) 700-326
 e-adresa: mostar@pobijeni.info; web: www.pobijeni.info

Dekret pape Urbana VIII.

U skladu s dekretom pape Urbana VIII. i uredbom II. vaticanskog sabora izjavljujemo da ne želimo preteći sud Crkve kome se potpuno podvrgavamo. Riječi »mučenik«, »mučeništvo«, »čudesa« i slično imaju u ovom glasilu samo vrijednost ljudskog svjedočenja.

STOPAMA POBIJENIH

glasilo Vicepostulature postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subraće«,
V., 1 (8), Široki Brijeg, 2012.

Glavni i odgovorni urednik:
fra Miljenko Stojić, vicepostulator

Lektura i korektura:
Zdenka Leženić

Adresa:
BiH: Kard. Stepinca 14,
88220 Široki Brijeg
HR: Franjevačka 14, p. p. 2,
20350 Metković

Veza:
tel.: (039) 700-325
faks: (039) 700-326
e-pošta: mostar@pobijeni.info
internet: www.pobijeni.info

Grafički prijelom i tisak:
FRAM-ZIRAL, Mostar

Glasilo izlazi polugodišnje:
siječanj i srpanj

Cijena pojedinog primjerka:
3 KM; 12 KN; 3 EUR; 5 USD

Godišnja pretplata (s poštarinom):
BiH 7,5 KM, RH 33 KN, EU 6 EUR,
SAD i Kanada 10 USD

Zastupništvo, distribucija, pretplate
Ihtis, Zrinskih i Frankopana 22,
88000 Mostar; mob.: 063-837-002
e-adresa: udrugaihtis@gmail.com

Računi za preplate:
BiH (Ihtis Mostar):
ProCredit Bank d.d. Sarajevo, poslovnica
Mostar – 1941053316700142
HR (Tihomir Čule): ZaBa, poslovnica
Metković – 2360000-3610872394
INOZEMSTVO: IBAN:
BA39 1941 0533 1670 1209;
SWIFT CODE: MEBBBA22

ISSN: 1840-3808

Riječ urednika

fra Miljenko Stojić

Dragi čitatelji!

Već smo zajedno petu godinu, a kao da smo se počeli družiti jučer! Riječi zvuče pomalo patetično, ali iza njih se krije čitava mala povijest. Postali smo prepoznatljiva skupina mimo koje se ne može proći šuteći, pa i kada se hoće. Pobjjeni hrvatski puk i pobijeni hercegovački franjevcu u javnosti su progovorili na nov način. Vicepostulatura ustrajno radi svoj posao, a isto tako i povjerenstva po općinama. Što drugo nego poželjeti im sretan put. Naravno i pripomoći im u skladu sa svojim mogućnostima. Najprije molitvom, a onda načinima koji su nam na raspolaganju. Jedan od njih zacijelo je i širenje istine o ovim pothvatima. Tek jedno možemo puno toga učiniti.

Pri kraju glasila naići ćete na pismo o skupljanju priloga za DNK analizu pobijenih u Knešpolju i u Ljubuškom, kao i na popis darovatelja. Tražimo pobijene hercegovačke franjevce, ali skrbimo, koliko je u našoj moći, da i drugi pobijeni dobiju ime i prezime. Društvene vlasti, s objiju strana granica, unatoč svojoj obvezi i našim zamolbama u tome ne sudjeluju. Naravno, čast i zahvala izuzetcima na mjesnoj razini. Nadamo se da ćemo do Uskrsa završiti obradu barem onih ubijenih u Knešpolju nakon čega bi trebao uslijediti njihov pokop na Širokom Brijegu, odnosno tamo odakle su podrijetlom u slučaju da uspijemo nekoga identificirati. Poteškoću nam predstavlja trošnost posmrtnih ostataka i neznanje komu bi uopće mogli pripadati, odnosno s kime

trebamo usporediti plodove DNK analize. Bit će nam draga da dodete na njihov pokop, a o svemu ćemo vas obavijestiti preko našeg portala pobijeni.info.

Za sljedeću obljetnicu pobijenih hercegovačkih franjevaca pokrenuli smo natječaj za radove iz područja književnosti, glazbe, likovne kulture, povijesti, računalstva, umjetničke fotografije i videa. Već sada možemo reći da je natječaj pobudio veliko zanimanje, a o svemu ćemo podrobnije progovoriti u sljedećem broju našega glasila.

Da bismo lakše došli do vas, započinjemo raspačavanje *Stopama pobijenih* preko udruge Ihtis. Katolička je to udruga i svrha joj je širiti dobroštivo. Ujedno to doprinosi i smanjenju nezaposlenosti jer nekoliko osoba živi od tog rada. Nadamo se da će suradnja s vama biti dobra pa će nam ova novina svima donijeti korist. Ujedno ćemo na ovaj način doći i do onih čitatelja do kojih inače ne bismo došli jer će se glasilo prodavati i na kisocima.

Naše dane ne će uljepšati niti će svijet spasiti »neki tamo«. Mi smo na potezu i trebamo zbog toga biti ponosni. Živimo u vrijeme izgradnje svoje domovine, kako na tvarnu tako i na duhovnu polju. Zar ima išta ljepše nego vidjeti plodove svojih ruku? Skupimo, dakle, hrabrost i krenimo mijenjati sebe i društvo koje nas okružuje. Bog će nam zacijelo u tome pomoći.

Mir i dobro!

I Z S A D R Ţ A J A

Iz ljetopisa	4	Glas o mučeništvu	27
Podsjetnik	11	Pobijeni	29
Povjerenstva	14	Odjek u umjetnosti	45
Stratišta	16	Razgovor	47
Istraživanja	20	Iz Vicepostulature	55

POČELO OBILJEŽAVANJE GROBIŠTA NA LOKALITETU KNEŠPOLJE – DUBRAVA

Široki Brijeg, 18. srpnja 2011. (*sirokibrijeg.ba*) – Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta Drugog svjetskog rata i porača na području općine Široki Brijeg, predvođeno predsjednikom Pero Kožulom i fra Miljenkom Stojićem, vicepostulatorom postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«, na lokalitetu Knešpolje – Dubrava počelo je s obilježavanjem grobišta žrtava komunističkih zločina na području općine Široki Brijeg. Obilježena su tri grobišta iz kojih su, u lipnju prošle godine, iskopani ostaci 28 žrtava partizanskih zločina počinjenih u veljači 1945., i to dva grobišta na lokalitetu Dubrava – Stipetina ograda i jedno grobište na lokalitetu Dubrava – Kruške.

Iskapanje masovnih grobnica u Knešpolju je početkom lipnja prošle

godine provelo Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta Drugog svjetskog rata i porača općine Široki Brijeg uz pomoć Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« i JU Coming. Iskapanje su predvodili Marija Definiš-Gojanović, specijalistica za sudsku medicinu splitskog KBC Firule, i mr. arheolog Tihomir Glavaš. U prvoj masovnoj grobnici pronađeni su ostaci osam žrtava partizanskog zločina, u drugoj 12, a u trećoj masovnoj grobnici pronađeni su ostaci 8 žrtava te brojne čahure, novčići, cipele i drugi predmeti na temelju kojih se vrši identifikacija žrtava.

Na području općine Široki Brijeg prema pouzdanim saznanjima nalazi se 65 masovnih grobnica, a za još

40 masovnih grobnica se zna, ali još nema pouzdanih dokaza. Sve ove radnje pronalaska, iskapanja i premeštanja masovnih grobnica iziskuju određena novčana sredstva pa se stoga pozivaju svi koji mogu novčano pomoći rad Povjerenstva da sredstva uplaćuju na namjenski otvoren podračun kod UniCredit Banke 3382202257086560 sa svrhom dozname »Uređenje grobišta«. Uskoro će na našoj internetskoj stranici biti objavljena karta područja širokobriješke općine s označenim lokalitetima grobišta žrtava partizanskih zločina. ↗

OTKRITI ISTINU I RASVIJETLITI KRVAVE KOMUNISTIČKE ZLOČINE IZ 1945.

Široki Brijeg, 23. srpnja 2011. (Marko Knezović/*Vjeternji list*) – Prije dvije godine fra Miljenko Stojić potaknuo nas je idejom da se uspostavi Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta iz Drugoga svjetskog rata i porača na području općine Široki Brijeg. Ono je uskoro i utemeljeno (30. kolovoza 2009.) te odmah počelo raditi u suradnji s Vicepostulaturom postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«. Jedan od ciljeva Povjerenstva je ustanoviti istinu i razotkriti događanja iz olovnih vremena s kraja Drugoga svjetskog rata i poslije njega na području širokobriješke općine.

Ratni sukobi

Poznato je da su počinitelji ovih zločina partizani komunisti, pripadnici NOV-a, KNOJ-a, OZNE i UDBE. O radu ovoga povjerenstva saznali smo razgovarajući s fra Miljenkom Stojićem, Perom Kožulom, dr. sc. Milom Lasićem i Velimirom Mabićem. U Povjerenstvu su još fra Ante Marić, Gojko Jelić, Ivo Slišković, Božo Zovko,

Marko Martinović i Eugen Zeljko.

»Od početka našega rada prikupljamo informacije s terena pa smo do sada na području općine Široki Brijeg utvrdili i dokumentirali oko stotinu lokacija pojedinačnih ili masovnih grobišta i stratišta s oko 300 ukopanih stradalnika. Pretpostavljamo da ih ima još pedesetak. Velik dio pokopanih su vojnici, najviše Nijemci, što poginuli u ratnim sukobima, što smaknuti nakon njih, ali ima i dosta civila. Još nema potvrde iako sve indicije govore da su među pokopanim u ovim grobištima fra Nevinko Mandić, fra Bono Andačić, fra Marko Dragičević, a vjerojatno i fra Mariofil Sivrić za kojega se pretpostavlja da je ukopan u masovnoj grobniči u Dubravi, u selu Knešpolje. Iz tri grobnice u Dubravi u svibnju i lipnju 2010. ekshumirano je ukupno 28 kostura. Na groblju u Kočerinu ukopani su fra Valentin Zovko i fra Andrija Topić, koji su ubijeni u župnom dvoru u Kočerinu«, rekao nam je Pero Kožul, pročelnik Povjerenstva.

Cjelovit članak može se pročitati na portalu Vicepostulature pobijeni.info, u rubrici *Pismobrana vijesti*. ↗

NOVI PRILOZI ZA ŽIVOTOPIS JURE GALIĆA: ZBOG ČEGA JE ODVJETNIK DR. BOŽO NIKOLIĆ USMRĆEN U MOSTARSKOJ ĆELOVINI?

Sarajevo, 8. kolovoza 2011. (Damir Šimić/hrslijet.net) – Čuvari tekovina KPJ i njegovih oružanih sastavnica – partizanskog pokreta i OZNE – i danas se svojski trude držati nas u okovima stereotipa i laži koje su suradnici Josipa Broza, i on osobno, desetljećima stvarali. Prema tim stereotipima naša je prošlost crno-bijela, a uloga pozitivaca namijenjena je njima samima i njihovim suradnicima dok su svi ostali u toj priči klasični negativci koje je u godinama nakon Drugog svjetskog rata mogao ubiti tko je htio, i za to biti nagrađen. Potvrdu te činjenice dobili smo i u međusobnom suodnosu aktualnog predsjednika SABNOR-a BiH Jure Galića i odvjetnika dr. Bože Nikolića, koji je njega osobno i njegove partijske drugove zastupao u sud-

skom postupku vođenom 1941. pred mostarskim sudom.

Sudeći prema Galićevim javno izrečenim iskazima, on je bio izravni svjedokom partizanskog zločina u Vrgorcu 15. lipnja 1942., ubojstva širokobrijeških franjevaca u veljači 1945., ali i koautorom obavještaj-

no-političke prosudbe o tzv. narodnim neprijateljima na temelju koje su OZNA i KNOJ vršili likvidacije političkih neistomišljenika. Međutim, i unatoč Galićevim otvorenim priznanjima i činjenici da je riječ o zločinima koji ne zastarijevaju, nadležna Državna odvjetništva uopće ne reagiraju.

Nakon dvije godine zatvora izdržane u Zenici Nikolić je pod tajnovitim i vrlo čudnim okolnostima 8. kolovoza 1948. ponovo vraćen u mostarsku Ćelovinu, gdje je smješten u samicu, u čemu određeni poznavatelji tadašnjih prilika vide ulogu u to vrijeme svemoćnog mostarskog okružnog tužitelja Jure Galića.

Cjelovit članak može se pročitati na portalu Vicepostulature *pobjjeni.info*, u rubrici *Pismobrana vijesti*.

ZAVRŠENO SNIMANJE DIJELA DOKUMENTARNOG FILMA O PADU ŠIROKOG BRIJEGA

Široki Brijeg, 27. kolovoza 2011. (Velimir Mabić/abcportal.info) – Svjedočenjem Mate Sesara, pripadnika ustaške Željezničke bojne i još uvijek živućeg sudionika teških i krvavih borbi za obranu Širokog Brijega pred zločinačkim komunističko-partizanskim osvajačima i okupatorima krajem 1944. i početkom 1945., u Buhovu je 25. kolovoza završeno snimanje dijela dokumentarnog filma o tim vjerojatno najpogubnijim danima u povijesti Širokog Brijega. Višestruko nagradivan autor, redatelj i producent Christoph Boekel, profesionalni snimatelj Axel Brandt te službena prevoditeljica Sanela Hodžić, magistrka povijesnih znanosti (priprema doktorsku disertaciju iz područja povijesti XX. stoljeća) koja radi kao asistentica na sveučilištu u Bernu, tri su dana snimali kadrove za ovaj najnoviji Bokelov dokumentarac koji će u središtu zanimanja imati završne borbe neposredno prije pada Širokog Brijega, s posebnim naglaskom na borbe u Duhanskoj stanici u tri posljednja dana obrane od komunističko-partizanskih osvajača i okupatora, u dane 6., 7. i 8. veljače 1945.

Što je utjecalo i kako je uopće došlo do toga da autor, redatelj i producent Christoph Boekel snima dokumentarni film baš kod nas u Širokom Brijegu? Krenimo redom!

Poručnik Walter Boekel, otac redatelja Christopha, u Drugom svjetskom ratu bio je pripadnik 369. Vražje divizije. U odori njemačkog vojnika poručnik Boekel obišao je gotovo sva ratišta Drugog svjetskog rata. Ratni put, naime, započeo je u Francuskoj, zatim je prebačen u Rusiju, iz Rusije je preko Belgije, Francuske i Italije prebačen u Sjevernu Afriku gdje je bio teško ranjen. Nakon afričkog ranjavanja prevezen je na liječenje u Njemačku, a kad je zaliječen u svibnju 1944. poslan je na ispomoć u južnu Dalmaciju, na taj strateški važan pravac za izvlačenje njemačkih postrojbi iz Grčke. Po dolasku u Slano iskrcali su se na plato Rudine iznad samog mjesta, odakle se ubrzo moraju povlačiti prema Neumu, gdje u Vukovu Klancu u teškom okršaju ginu gotovo sve njegove kolege i ostaju bez oružja. Preko Metkovića i Ljubuškog poručnik Boekel konačno u listopadu 1944. stiže u Široki Bri-

Široki Brijeg, pogled na negdašnju Duhansku stanicu

jeg, u čijoj će obrani sudjelovati do samog kraja i njegova konačna sloma i pada. Na sam dan pada Širokog Brijega, u teškim borbama za Duhansku stanicu, bio je gelerom teško ranjen u pluća (2 cm ispod srca) odakle ga Pero Periša Mandić i Dragan Mandić, otac i stric osamdesetdvo-godišnjeg svjedoka Dragana Mandića, koji je ovih dana svjedočio o stravičnim događajima iz 1945., na improviziranim nosilima prenose preko rijeke Lištice i donose do tadašnje bolnice časnih sestara (kasnije milicijske stанице). Tu je previjen, a vjerojatno i operiran kako bi mu bio odstranjen geler. Kolima njemačkog saniteta poručnik Boekel odatile je prebačen do Knešpolja, gdje je također bila ambulanta i gdje je ostao neko vrijeme. Odatile nastavlja dalje prema Mostaru, onda prema Sarajevu, da bi u Slavonskom Brodu prešao u vlak koji ga je odveo do Baden-Würtemberga i rodnog mu Göppingena. Umro je 1999. u dubokoj starosti, u 81. godini života.

Christoph Boekel, sin poručnika Waltera, autor, producent i redatelj, došao je na ideju da krene očevim ratnim putem i snimi dokumentarni film. Prateći ratni put svoga oca, prvi dokumentarni film pod nazivom *Die Spur des Vaters (Očevim tragom)* u koprodukciji ZDF-a i Eikon filma 1989., Christoph Boekel snimio je u Rusiji na prostorima na kojima je ratovao njegov otac. Ova snimanja

u Širokom Brijegu dijelovi su drugoga dokumentarnog filma o istoj tematiki, ali na drugim prostorima. Prije dolaska u Široki Brijeg ekipa filma snimanja je obavila u Slavonskom Brodu, mjestu prekrcaja njegova oca s vlaka na vlak.

Inače, autor, redatelj i producent Christoph Boekel diplomirao je na Visokoj školi za televiziju i film u Münchenu (HFF) nakon čega osniva *Baum film* i otada samostalno piše, režira i producira. Između ostalog, docent je na njemačkoj Akademiji za film i televiziju u Berlinu. Christoph Boekel do sada je uradio 14 dokumentarnih filmova, a nositelj je pet prestižnih nagrada za dokumentarni film koje je zavrijedio u svojoj domovini Njemačkoj (od kojih je jedna i svojevrsni njemački Oskar za dokumentarni film), četiri nagrade dobio je u Americi, te po jednu u Poljskoj, Rusiji, Slovačkoj, Portugalu, Turskoj i Engleskoj.

Drugi član snimatelske ekipe Axel Brandt najprije je studirao teologiju u Hamburgu, a zatim se premjestio na njemačku Akademiju za film i televiziju u Berlinu. Samostalni je snimatelj za igrane i dokumentarne filmove, a posebno se specijalizirao za vrhunske »Prime-Time« dokumentarce za ARD i ZDF. Snimatelj je režije za ZDF, NDR, TSR i BR. Između ostalih, snimao je filmove: *Hitler i Staljin – portret jednog neprijateljstva*, *Walter Merz – čovjek koji ne odustaje*, *Mielkina osveta Stasi oficira Wernera Teska*, *Mi od »tamo« – s »trabantom« u svijet* i dr.

Magistrica povijesti Sanela Hodžić, službena prevoditeljica za vrijeme ovog snimanja, studirala je povijest u Münchenu i Firenci, a magistrirala je 2006. na Ludwig-Maximilian sveučilištu u Münchenu. Od tada radi kao asistentica na Sveučilištu u Bernu, gdje priprema doktorsku disertaciju iz povijesti XX. stoljeća. Taj snimatelski trojac jamstvo su da će posao biti dobro i kvalitetno obavljen.

U protekla tri dana, pored već spomenuta ustaše Mate Sesara iz Buhova, svjedočili su i Berislav Topić, Karlo Kurle, Mirko Mandić i Dragan Mandić iz Širokog Brijega te Drago Ćavar iz Knešpolja, a snimanje svjedočenja Božice Kopilaš planirano je u povratku filmske ekipe iz Stona za nekoliko dana. U pripremi i organizaciji snimanja, pronalasku svjedoka te snalaženju na prostoru Širokog Brijega, »filmašima« su pri ruci bili članovi širokobriješkog Povjerenstva za istraživanje i obilježavanje grobišta Drugog svjetskog rata i porača Mile Lasić i Velimir Mabić na čelu s predsjednikom Perom Kožulom, kao i vicepostulator postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« fra Miljenko Stojić.

Vrlo zadovoljan gostoprivmstvom, ali i obavljenim poslom, Christoph Boekel je najsrdaćnije zahvalio i sa zagognetnim osmijehom prihvatio naš poziv na sljedeći *Mediterran film festival* (MFF), naravno u kategoriji gosta. ☺

RATNI ZLOČIN: MOGU LI DOKAZI PROTIV BOLJKOVCA NESTATI KAO I ONI PROTIV STJEPANA HRŠAKA?

Zagreb, 26. rujna 2011. (Robert Horvat/hrsvijet.net) – Prije određena vremena neki su mediji u Hrvatskoj prenijeli vijest da pokretanje kazne odgovornosti protiv nekadašnjeg šefa karlovačke OZNE Josipa Boljkovca ovisi o rezultatima DNK analize posmrtnih ostataka ekshumiranih žrtava komunističkog sabirnog logora u Dubovcu.

»Policija je tijekom reekshumacije ljudskih ostataka kod Duge Rese otkrila više ostataka tijela za koje sumnjamo da pripadaju osobama koje su likvidirali pripadnici OZNE. To, naime, dokazuje vrsta rana. Imamo čvrste iskaze nekoliko svjedoka koji potvrđuju da je bila riječ o klasičnim likvidacijama, a za sve druge moguće postupke treba čekati nalaze DNA analize. Dotad ne možemo nikoga optuživati«, izjavio je prije nekoliko dana Tomislav Karamarko.

Međutim, rezultata DNA analize još uvijek nema, a određeni krugovi, bliski istražnim tijelima, sve otvoreniye iskazuju sumnju hoće li rezultata analize uopće i biti. Poučeni, naime, nekim ranijim iskustvima, poglavito slučajem Macelj, poznavatelji pokušaja istraživanja žrtava komunističkog terora u Hrvatskoj sve se otvorenije pitaju hoće li se u ovom slučaju dogoditi ono isto što je već ranije viđeno u bolnici Šalata kada je nepoznatí počinitelj, ili više njih,

Uoči Domovinskog rata, slijeva nadesno sjede: Josip Boljkovac, Josip Perković, Žarko Puhovski i Jovan Rašković

izmiješao posmrtnе ostatke ekshumiranih, što je u konačnici dovelo do obustavljanja istrage protiv prvoosumnjičenog Stjepana Hršaka.

Macelj i prvoosumnjičeni Stjepan Hršak

Istraga oko masovnih komunističkih likvidacija na lokalitetu Macelj, gdje su Titovi partizani likvidirali nekoliko tisuća civila i ratnih zarobljenika, među njima i trojicu hercegovačkih franjeva-

ca, započela je u prvim godinama hrvatske neovisnosti, kada su se na ključnim pozicijama u državi još uvijek nalazili Josip Manolić, Josip Boljkovac i Stipe Mesić, pojedinci koji iz osobnih razloga i političkog svjetonazora, kako tada, tako i danas, jednostavno na sve načine opstruiraju utvrđivanje istine o komunističkim zločinima u Hrvatskoj.

Cjelovit članak može se pročitati na portalu Vicepostulature *pobijeni.info*, u rubrici *Pismobrana vijesti*. ☈

POČELA OBNOVA RATNOG SKLONIŠTA NA ŠIROKOM BRIJEGU

Široki Brijeg, 26. rujna 2011. (Vicepostulatura) – U organizaciji Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« na čelu s vicepostulatorom fra Miljenkom Stojićem i Franjevačkog samostana na čelu s gvardijanom fra Sretanom Čurčićem, na Širokom Brijegu je prije dva mjeseca počela obnova ratnog skloništa.

Na mjestu istrunulog starog križa postavljen je novi uz koji je uređen prostor za paljenje svijeća. Napravljena je i drvena klupa za one koji se ovdje dolaze moliti. Stube koje od ceste vode prema skloništu te sam pristup ulazu skloništa također su obnovljeni i učinjeni pristupačnjima moliteljima i posjetiteljima. Duž ceste koja

nadvisuje sklonište i niz stube koje vode prema njemu postavljena je ograda za pomoći starijim i nemoćnijim osobama te onima koji dovoljno ne paze.

Nabrojano su u stvari nužni i jedino mogući zahvati u ovome trenutku. Trebat će u što skorijoj budućnosti spriječiti propadanje ratnog skloništa jer ga je dobro ngrizao Zub vremena, a onda će trebati pristupiti i rado-vima na njegovoj sanaciji. Da bi se sve to izvelo, najprije će se uz pomoći stručnjaka morati izraditi plan obnove. Nadamo se da ne ćemo morati na to dugo čekati. Nakon što on bude usuglašen s mjerodavnim tijelima Provincije, pristupit će se samoj obnovi.

Također su počeli radovi na što boljem prihvatu onih koji pohode ne samo ratno sklonište i grob naše pobijene braće u samostanskoj crkvi nego općenito naš samostan na Širokom Brijegu. U tijeku je dovršetak izgradnje no-

vog nužnika na mjestu staroga te dovršetak pravljenja planova za obnovu prostora ispred crkve. ↗

ŠIROKI BRIJEG: ODRŽAN 3. SIMPOZIJ STOPAMA POBIJENIH

Široki Brijeg, 2. listopada 2011. (Marijana Bošnjak/Vicepostulatura) – U organizaciji Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« na čelu s vicepostulatom fra Miljenkom Stojićem na Širokom je Brijegu 2. listopada održan 3. simpozij »Stopama pobijenih«. Svrha simpozija je istraživati ubojstvo 66 hercegovačkih franjevaca tijekom i u poraću Drugog svjetskog rata da bi jednoga dana mogli biti proglašeni blaženima i svetima. Istražujući njihovu smrt, nezaobilazno je istraži-

vanje i smrti ostaloga vjernog puka koje je u to vrijeme snašla slična sudbina.

I ove godine program je započeo svetom misom u 11 sati. Misu je predslavio dr. fra Robert Jolić, glavni urednik *Naših ognjišta*, a suslavili su fra Miljenko Stojić, vicepostulator, te fra Sretan Ćurčić, širokobriješki gvardijan. U svome nagovoru dr. fra Robert Jolić je zahvalio fra Miljenku Stojiću na njegovu trudu oko istraživanja života i okolnosti smrti naših franjevaca, a u svojoj je propovijedi

istaknuo da se ne trebamo s mržnjom sjećati onih koji su ubijali nevine, već sjećati se onih, kako naših franjevaca tako i ostalog puka, koji su položili svoj život za vjeru i za opstanak svoga naroda. Fra Robert je spomenuo i blagopokojnoga papu Ivana Pavla II. koji je također osjetio snažnu potrebu današnjih kršćana za primjerima običnih ljudi koji su polagali svoje živote za vjeru. Osvrnuo se i na nedavno događanje u Udbini i posvećenje crkve Hrvatskih mučenika kojemu je nazočio kardinal Josip Bozanić. On je tom prilikom, između ostaloga, rekao da će se »na Udbini, u središtu Hrvatske, simbolički skupiti svi spomeni na stratišta hrvatskih ljudi, da bi bili prisutniji našemu duhovnomu zrenju i razmatranju Kristova križa.«

Po završetku misnoga slavlja nastavio se program simpozija izlaganjima prof. dr. sc. Branimira Lukšića, prof. dr. sc. Ive Lučića te Vice Nižića.

Najprije je fra Miljenko Stojić pozdravio sve prisutne zahvalivši im na odazivu ovakvu događaju. Uslijedilo je izlaganje prof. dr. sc. Branimira Lukšića o temi *Hrvatski križni put i britanska uloga u njemu*. On se u svom govoru osvrnuo na strašne događaje koji su pratili one nedužne

ljude igrom slučaja zatečene u monstroznom kažnjavanju bez suđenja. Brojke koje su ovdje iznesene bile su šokantne i na izrazima lica se moglo primijetiti zgražanje i nevjerica. Ipak, kad čujete da je »prema britanskom vojnem arhivu kod Bleiburga na jugoslavensko-austrijskoj granici bilo 200.000 hrvatskih vojnika i oko 500.000 civila koji su tamo došli predati se britanskim postrojbama, no Britanci su ih na vjeroloman način izručili Titovim komunistima koji su velik broj njih, prema riječima engleskog povjesničara Nikolaja Tolstoja, poubijali u uvjetima *bezobzirnog divljaštva*«, teško da će netko ostati ravnodušan.

Nakon izlaganja prof. Lukšića uslijedilo je izlaganje prof. dr. sc. Ivo Lučića o temi *Pronalaženje posmrtnih ostataka ubijenih u Drugom svjetskom ratu i poraću te doprinos Vicepostulature*

postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«. I prof. Lučić je iznio brojke koje su poražavajuće za opstanak hrvatskoga naroda na našim prostorima i samim tim mora se nešto raditi na pronalasku tih, još uвijek nebrojenih, žrtava. A kad uzmemo za činjenicu da je Komunistička partija to ubijanje pravdala *popravljanjem naroda*, kao što jedno izvješće govori, ne smijemo ostaviti sve nerazjašnjeno i skriveno pod zemljom. Prof. dr. sc. Ivo Lučić osvrnuo se i na sve one masovne grobnice koje su u zadnjih nešto više od godinu dana otkrivene i koje jasno pokazuju da se radilo o nasilnoj smrti koja je snašla te ljude, krive samo zato što su bili Hrvati i što nisu htjeli napustiti svoga Boga.

Treće izlaganje koje se moglo čuti na ovom simpoziju jest izlaganje gospodina Vice Nižića koji se osvrnuo na rad povjerenstava za uređivanje

i obilježavanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća na području općina Široki Brijeg, Ljubuški, Neum, Posušje i Busovača. Iz njegova se izlaganja jasno vidjelo kako radi pet povjerenstava u različitim općinama te o kakvim je projektima riječ i što se dalje planira. Na kraju je gospodin Nižić iskoristio priliku da pozove »i ostale općine da pokrenu proceduru u općinskim vijećima o ustrojavanju povjerenstava za istraživanje grobišta na području svojih općina, jer svima nam je znano da je na kraju i nakon Drugog svjetskog rata počinjen stravičan zločin nad hrvatskim narodom.«

Nazočni su bili ugodno iznenadeni kad je fra Miljenko među nazočnima pozdravio dr. Milu Bogovića, gospičko-senjskog biskupa i crkvenog povjesničara. Naravno, fra Miljenko ga je zamolio da nam se obrati što je on i učinio rekavši kako je došao vidjeti kojim sve to tijekom ide te da bi čuo nešto poticajno što bi se moglo primjeniti i u Hrvatskoj. Pohvalio je osnivanje povjerenstava po općinama i izrazio nadu da se nešto slično pokrene i u Hrvatskoj. »Mi, s ove strane granice, iskreno se nadamo da će to biti i moguće. Činjenica je da bilo što što se naziva hrvatsko, a još pritom i kršćansko, nailazi na otpor. Ali«, nadodao je biskup Bogović, »unatoč tome treba nastaviti raditi.«

Propovijed i predavanja mogu se pronaći na portalu Vicepostulature pobijeni.info u rubrici *Pismohrana vijesti*.

EMISIJA O RADU VICEPOSTULATURE NA TV-u KISS

Kiseljak, 8. listopada 2011. (tvkiss.net) – Televizijska kuća Kiss ovih je dana na Širokom Brijegu snimala emisiju o radu Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«. Uz razgovor s fra Miljenkom Stojićem, vicepostulatorom, u emisiju su uvršteni i prilozi o radu povjerenstava za uređivanje i obilježavanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća na području općina Široki Brijeg i Ljubuški te izjava žive svjedokinje iz tih dana. Isječak iz emisije, koja nosi naziv *Extra plus*, prikazan je 6. listopada 2011. u Dnevniku TV Kiss i može se vidjeti na <http://www.youtube.com/user/TVKISSKiseljak>, a čitava emisija bit će prikazana 10. listopada u 20 sati.

2. DANI POBIJENIH HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA

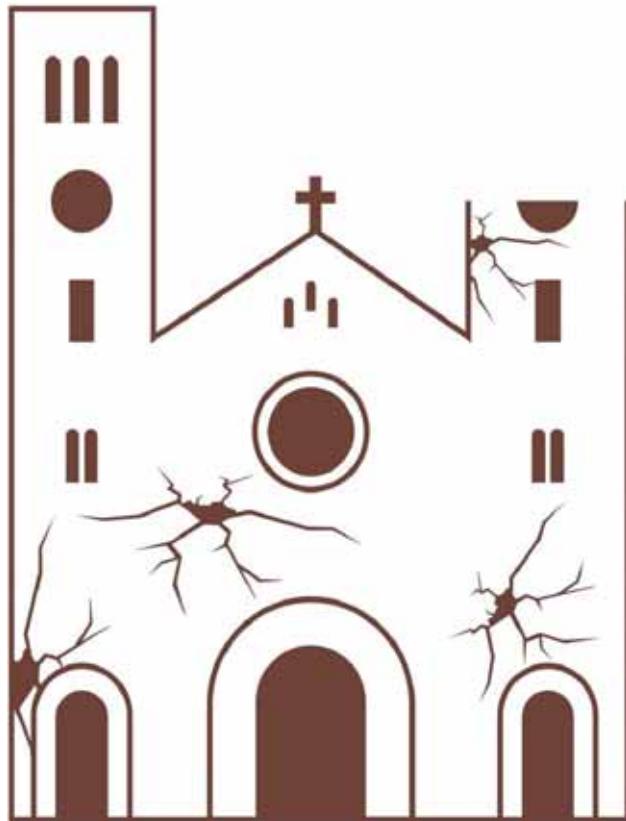
NATJEČAJ

Široki Brijeg, 21. studenoga 2011. (Vicepostulatura) – Želeći njegovati spomen na hercegovačke franjevce koje su kao nevine tijekom i u poraću Drugog svjetskog rata pobili komunisti, Vicepostulatura postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« raspisuje natječaj o temi pobijenih hercegovačkih franjevaca tijekom i u poraću Drugog svjetskog rata za uratke iz književnosti, glazbe, likovne kulture, povijesti, računalstva, umjetničke fotografije, video-zapisa. Natječaj je otvoren za djecu (pučka škola), mlađe (srednja škola) i odrasle (studenti i punoljetni).

Radovi (ako su tekstualni, trebaju biti napisani na računalu) neka se pošalju najkasnije do 15. siječnja 2012. na adresu: Vicepostulatura, Kardinala Stepinca 14, 88220 Široki Brijeg.

Dodjeljuju se 3 nagrade za najbolje rade u kategoriji uzrasta iz nabrojanih područja koje će biti uručene na 2. dana poslijepodne 4. – 7. veljače 2012. Nagrađeni radovi bit će predstavljeni preko portala pobijeni.info.

Molimo sve pučke i srednje škole s hrvatskim nastavnim programom te Sveučilište u Mostaru da u nastavi povijesti spomenutih dana održe prigodno predavanje o pobijenim hercegovačkim franjevcima i povjesnom okviru u kojem se to dogodilo. ☺

ODBOR ZA MARTIROLOGIJ O PRIPREMAMA ZNANSTVENOG SKUPA O ŽRTVAMA KOMUNISTIČKOG REŽIMA

Gospic, 3. prosinca 2011. (IKA) – U ordinarijatu u Gospicu pod predsjedanjem gospicko-senjskog biskupa Mile Bogovića održana je sjednica odbora komisije HBK za martirologij, a vezano za održavanje simpozija pod nazivom »Žrtve komunističkog režima« koji će se na proljeće održati u Zagrebu. Uz predsjednika Komisije za martirologij biskupa Bogovića odbor čine dr. Jure Krišto iz Hrvatskog instituta za povijest, mr. fra Miljenko Stojić iz Hercegovačke franjevačke provincije i voditelj vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« te profesor na povijesti pri KBF-u Sveučilišta u Splitu dr. Josip Dukić.

Odbor je raspravljao o temama simpozija koji će se održati u travnju, a one će govoriti o korijenima zločina, o zločinima i žrtvama na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine, o postupcima za proglašenje mučenika u biskupijama i provincijama te o istraživanjima žrtava i mučenika. Isto se tako raspravljalo kako je stanje u odnosu na poštovanje prema žrtvama Drugog svjetskog rata. ☺

Komunisti nisu marili za zaštitu spomeničko-prirodne cjeline Široki Brijeg

OBNOVA FRANJEVAČKE MLINICE I IZGRADNJA ZAOBILAZNICE

Dolazak demokracije potaknuo je nov odnos prema nasljedstvu

► Piše: dr. sc. Mile Lasić

U *Našim ognjištima*, godina XLI, broj 7-8, 2011., na str. 19. u rubrici franjevački kutak, taj mjesecnik donosi naslov »Široki Brijeg: Obnova franjevačke mlinice«. Sličan tekst objavljen je i u *Večernjem listu* te na portalima: pobijeni.info, abcportal.info i dr.

U tekstu se navodi da je jedno od spomen-mjesta na pobijene franjevce (njih 66) zacijelo franjevačka mlinica i hidrocentrala na rijeci Lištici u Širokom Brijegu. Kada je počeo završni komunistički napad na Široki Brijeg, devet franjevaca s nekolicinom đaka iz svoje klasične gimnazije i pukom iz okolnih mjesta sklonili su se u ta dva zdanja jer su bila zaklonjena i zbog toga sigurna (od granatiranja). Odatile su se 8. veljače 1945. (borbe završene) ujutro pješice zaputili stazom koja je vodila do samostana gdje su svi zajedno zarobljeni. Nakon postrojavanja i pogrđnih riječi, daci i puk poslani su kućama, a franjevci zadržani. Kasnije su odvedeni nekamo prema Splitu i otada im se gubi svaki trag.

Uz navođenje što su ta dva objekta u svoje vrijeme značila Širokom Brijegu, doneseno je i sljedeće: »Mlinica je od davnina hranila ovaj kraj (1868.), a hidrocentrala je omogućila da je 1934. zasvijetlila prva žarulja na Širokom Brijegu. Zbog toga je žalosno što su ovako značajna mjesta zapustili oni koji su do danas vodili ili vode Široki Brijeg. Još je žalosnije i nerazumljivije da je nakon pada komunizma zaobilaznica, koja je bila potrebna Širokom Brijegu, prošla ovim područjem i čak prekrila dio mlinice te prekinula predviđenu pješačku stazu kroz šumu prema samostanu. Ruku na srce mogla je ona ići i drugim smje-

rom te tako ne nagrditi ovo područje i oskrnaviti spomen-mjesto na pobijene hercegovačke franjevce, ali... Franjevci su, dakle, odlučili konačno stati u kraj nemaru pa i neznanju vlasti i građana. Uz pomoć nekolicine članova Franjevačkog trećeg reda i vjernika zasukali su rukave i po vrućemu danu prionuli poslu.«

U prošlom »komunističkom sistemu« probijena je trasa zaobilaznice oko Širokog Brijega, izuzev jednog manjeg dijela na samom kraju. Nova demokratska vlast samo je dovršila posao.

Na izneseno je potrebno kazati da nije točno da je »zaobilaznica nakon pada komunizma prošla ovim područjem i čak prekrila dio mlinice te prekinula predviđenu pješačku stazu kroz šumu prema samostanu, te tako nagrdila ovo područje i oskrnavila spomen-mjesto na pobijene hercegovačke franjevce«. To se sve, naime, događalo u prošlom »komunističkom sistemu«. Jedino je točno to da je nova demokratska vlast (nastupila u prosincu 1990.) samo završila onaj nezavršen dio trase zaobilaznice kroz Knešpolje i asfaltirala ju.

Nekoliko podataka o izgradnji zaobilaznice

Karlo Rotim u svojoj knjizi *Široki Brijeg* navodi: »Prema Društvenom planu općine Lištice za razdoblje 1976. – 1980. u komunalnoj djelatnosti planirana su sredstva za rješavanje zaobilaznice oko Lištice u iznosu od 15.000.000 dinara.¹ Godine 1976. urađeno je projektno rješenje zaobilaznice, ali ono nije prihvaćeno.

Rotim u spomenutoj knjizi, koja je izšla 1994., ne navodi izgradnju zaobilaznice jer još nije završena iz-

¹ Vidi, Karlo Rotim, *Široki Brijeg*, Široki Brijeg, 1994., str. 440.

fra Mirko Ćosić, *Pogled na Široki Brijeg*

gradnja i puštena u promet. Ali zato govoreći o izgradnji kolektora (sabirnika), navodi: »Glavni nacrt prilaznog puta do uređaja za prečišćavanje otpadnih voda izradio je Projektant Mostar u siječnju 1985., a glavni i odgovorni za nacrt bio je Nedo Ivanišević. Republički komitet za urbanizam, građevinarstvo i komunalne poslove Sarajevo odobrio je građenje kolektora rješenjem broj 03-361-124/87 od 24. 3. 1987. Investitori na izgradnji kolektora bili su: SIZ za stambeno-komunalno područje Lištica u iznosu 40 % i Republički SIZ za vodoprivredu Sarajevo 60 %. Radove na kolektoru (sabirniku) i pristupnom putu do pročistača voda izvodilo je Poduzeća za puteve Mostar, OOUR Grude 1987.... Republički komitet za urbanizam, građevinarstvo i komunalne poslove Sarajevo izdao je uporabnu dopusnicu za kolektor (sabirnik) i pristupni put do uređaja za prečišćavanje otpadnih voda br. broj 03-361-657/88 od 7. 4. 1988.«²

Nadalje Rotim, govoreći o pročistaču otpadnih voda, navodi da je za pročistač izvlaštenje bilo 12. svibnja 1986., urbanistička suglasnost 26. veljače 1987., a odo-

brenje za gradnju 24. ožujka 1987.³ Dakle, već je početkom 1986. bila poznata trasa zaobilaznice koja nije dirala u pročistač otpadnih voda. Općinska samoupravna interesna zajednica (OSIZ) za stambeno-komunalnu oblast u to vrijeme radila je i druge projekte.⁴

Glavni projekt zaobilaznice

DOUR »Investprojekt« Sarajevo – RO »Projektant« Mostar uradila je Glavni projekt obilaznog puta u mjestu Široki Brijeg (onda Lištica) na putnom pravcu Mostar – Posušje – Kolo, Dionica: 3 + 564,25 km pod brojem: 04-334/80 koji je potpisana dana N./87. Nadnevak potpisa je neprecizan, ali se po broju iz djelovodnika vidi da je riječ o glavnem projektu zaobilaznice iz 1980. To dokazuje i potvrda da je izvršena unutarnja kontrola ispravnosti tehničkih rješenja, računske točnosti i potpunosti tehničke dokumentacije te da je tehnička dokumentacija za glavni projekt zaobilaznice izdana i potpisana u Mostaru dana 11. studenoga 1980. Potpisao ju je Božidar Ćurić, dipl. ing. grad.

² *Isto*, str. 442.

³ *Isto*, str. 443. – 444.

⁴ Uz izgradnju stanova, vodovoda, kolektora, tržnice, pročistača, komunistička vlast je izradila spomen-obilježja Drugog svjetskog rata (»Partizanski spomenik« u Lištici), koji je koštao ondašnjih 6.503.336 dinara, a kojeg je »7. februara 1986.« svečano otvorio general Bruno Vučetić, zapovjednik Druge dalmatinske brigade. *Isto*, str. 443. – 444.

Sredstva za investiciju osigurana su 16. rujna 1981. (izvlaštenje zemljišta temeljem sporazuma o izuzetom zemljištu), a početak radova na zaobilaznici bio je 23. rujna 1981. kada su osigurana sredstva za izvođenje radova. Prema kartoteci plaćanja koju je vodio OSIZ, 10. ožujka 1992. plaćeni su zemljani radovi poduzeću Hercegovina – Putovi Grude, a zadnja isplata za investiciju bila je 12. ožujka 1992. Početkom travnja 1992. počinju ratna djelovanja i na području Širokog Brijega, a nakon prve faze Domovinskog rata Općina Široki Brijeg preuzima završetak izgradnje zaobilaznice i to ono što je ostalo neizgrađeno na njezinom dijelu koji vodi od vodonatapnog kanala prema Knešpolju.

Nova općinska vlast zatekla je probijenu trasu zaobilaznice od Klanca prema Mostaru (do Knešpolja) u punom profilu, osim dionice preko parcele obitelji Marušić Kitić koja se nalazi uz novoizgrađen most na desnoj obali rijeke Lištice. Obitelj Kitić, naime, nije dopuštala ulazak u posjed sve dok im se ne da pravična naknada za njihovu izvlaštenu parcelu. U tom je smislu Izvršni odbor Općine Široki Brijeg 6. studenoga 1991. donio zaključak kojim se zadužuje sekretar OSIZ-a stambeno-komunalnih oblasti općine Široki Brijeg i direktor Općinske uprave za geodetske poslove i katastar nekretnina da sklope sporazum s obitelji Marušić u svezi zamjene zemljišta.⁵ Taj je zaključak kasnije i proveden te je obitelj Kitić dopustila ulazak na svoju parcelu i gradnja zaobilaznice mogla se završiti.

Zaštita spomeničko-prirodnog kompleksa Široki Brijeg

Novoizabrana općinska vlast je na sjednici Općinske skupštine 2. travnja 1991. donijela odluku o stavljanju pod zaštitu spomeničko-prirodnog kompleksa na području Širokog Brijega. Člankom 2. te odluke opisana je granica tog zaštićenog područja, a u čl. 3. pored ostalih objekata koji su stavljeni pod zaštitu je i *fratarska mlinica na Močilima*. Tako je tek dolaskom nove demokratske vlasti ovo područje stavljeno pod zaštitu.⁶ Zanimljivo je napomenuti da je na istoj sjednici Općinske skupštine donesena i odluka o osnivanju Gimnazije fra Dominika Mandića, čime je vraćena gimnazija na Širokom Brijegu, a nova općinska vlast je finansirala njezinu obnovu.⁷

Toma Soldo, koji je obnašao dužnost šefa (sekretara)

Općinskog sekretarijata za privredu, društvene djelatnosti i opću upravu⁸ na pitanje o završetku izgradnje zaobilaznice, u jednom je razgovoru izjavio da se nova općinska vlast već u ljetu 1992. susrela s velikim gužvama u prometu jer se Široki Brijeg našao na glavnoj prometnici od Hrvatske prema Mostaru kroz Hercegovinu. Nije bilo drugog rješenja nego dovršiti i pustiti u promet zaobilaznicu kroz Široki Brijeg. U tom smislu na njezinom završetku angažirana je privatna građevinska tvrtka Grateks iz Tomislavgrada čiji je vlasnik bio Tomislav Tone Dukić i tvrtka iz Širokog Brijega (Novorent) i Mostara koji su imali građevinske strojeve, a čiji su djelatnici bili pod radnom obvezom. Financiranje završetka izgradnje zaobilaznice preuzeila je Općina Široki Brijeg. Dinamika radova na njezinom završetku bila je dobra dok samo asfaltiranje Soldo nije dočekao jer se izvršna vlast u općini promijenila te njega nisu ni pozvali za njezino otvaranje.

Istaknimo i to da je novoizabrana općinska vlast u drugom mjesecu svoje vladavine, točnije 5. veljače 1991., ukinula »7. februar«, komunistički Dan općine Lištice, a novim Danom općine proglašila 15. kolovoza, čime je vraćeno dostojanstvo Širokom Brijegu. Da bi to dostojanstvo bilo i potpuno, nova vlast 14. kolovoza 1991. službeno vraća i naziv općini Široki Brijeg.⁹ Napomenimo i to da se 7. svibnja 1991. dogodilo poznato zaustavljanje tenkova JNA na Pologu i otad traju obrambene pripreme za Domovinski rat, tako da novoj vlasti ostaje malo vremena i prostora za civilne projekte. Po završetku prve faze Domovinskog rata, tj. protjerivanja neprijatelja iz doline Neretve, nova demokratska vlast pristupa završetku, asfaltiranju i puštanju u rad zaobilaznice što je bilo za blagdan Velike Gospe i Dan općine Široki Brijeg 15. kolovoza 1994. Svečanom puštanju u rad zaobilaznice nazočio je i Gojko Šušak, hrvatski ministar obrane.

Umjesto zaključka

Iz naprijed iznesenoga jasno se vidi kako se prijašnja komunistička vlast, a kako nova demokratska vlast u općini odnosila prema objektima koji se nalaze na području kulturno-povijesnog spomeničko-prirodnog kompleksa Široki Brijeg, samim time i prema objektima *fratarske mlinice i hidrocentrale na Močilima*. Vidljivo je da tek dolaskom nove demokratske vlasti počinje sustavna, odnosno zakonska zaštita spomenutih objekata. ↗

⁵ Službeni glasnik općine Široki Brijeg, broj: 6/91 od 15. studenoga 1991., str. 267.

⁶ Službeni glasnik općine Široki Brijeg, br. 3/91 od 2. travnja 1991., str. 138. – 139.

⁷ Isto, str. 141. – 142.

⁸ Službeni glasnik Općine, br. 1/91 od 5. veljače 1991., str. 44.

⁹ Službeni glasnik Općine Široki Brijeg, br. 6/91 od 15. studenoga 1991., str. 248. Više o tomu vidi u djelu Mile Lasića, *Uz petnaest obiljetnicu povrata naziva općini Široki Brijeg*, Vitko, 9, Matica hrvatska, Široki Brijeg, 2007., str. 25. – 34.

Kad već nisu htjele državne vlasti, što im je obveza, onda su pojedinci prionuli sustavnom istraživanju komunističkih zločina

RAD DO SADA USTROJENIH POVJERENSTAVA PO OPĆINAMA

► Piše: Vice Nižić

Zapala me je dužnost predstaviti rad povjerenstava iz pet općina koje su općinska vijeća ustrojila kako bi se istražili zločini počinjeni u Drugom svjetskom ratu i poraču. Prije predstavljanja povjerenstava najprije bih zahvalio fra Miljenku Stojiću i Vicepostulaturi postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« koji puno pridonose da se ti zločini rasvjetle do kraja. Isto tako hvala svim članovima povjerenstava koja se trude da se istraživanja urade temeljito i dostojanstveno. Posebno ističem nesobično zalaganje arheologa Tihamira Glavaša i forenzičara Marije Definis-Gojanović i Pere Bubala. O ovim se događajima šutjelo jer se nije smjelo glasno govoriti, a i vrijeme je učinilo svoje. Puno se činjenica zabavilo, ali još uvijek ima ljudi, svjedoka vremena, koji znaju pojedinosti tih zločina. Zahvaljujem svima koji su nam dali važne podatke te molimo da nas i ubuduće informirate jer nam tako štedite trud, vrijeme i novac.

Prvo povjerenstvo koje je osnovano jest ono u Širokom Brijegu. Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta Drugog svjetskog rata i porača na području općine Široki Brijeg radi i djeluje već nepune dvije godine. Imenovalo ga je Općinsko vijeće Općine Široki Brijeg i prvo je takve vrste utemeljeno na prostoru BiH. Iznimno zahtjevan posao koji je povjerenstvo obavilo polovinom

Istraživanje jame na Biokovu gdje bi mogla biti pobijena skupina od 60-ak uhićenika sa Širokog Brijega, a među njima i skupina od 5-6 hercegovačkih franjevaca

2010. bila je ekshumacija na lokalitetu Dubrava u Knešpolju. U tri ma-

sovne grobnice pronađeno je i ekshumirano 28 žrtava. Većina žrtava su

civili, jedan broj su njemački vojnici, a među njima, prema više svjedočenja još živućih svjedoka, nalazi se i jedan franjevac.

Povjerenstvo je za stručne radove na iskapanju an-gažiralo Mariju Definis-Gojanović, forenzičarku s Odjela za sudsku medicinu KBC Split, i arheologa Tihomira Glava-

ša. U rujnu 2010. ostaci žrtava iz triju masovnih grobnica u Knešpolju prebačeni su na Medicinski fakultet Sveučilišta u Mostaru. Početkom 2011. uzet je jedan broj uzoraka žrtava te je, u suradnji s Medicinskim fakultetom u Splitu, izvršena DNK analiza. Na lokalitetu Pobranica u središtu Širokog Brijega ovoga ljeta pronađeni su posmrtni ostaci još 7 žrtava. Povjerenstvo i dalje prikuplja informacije i svakodnevno uzima iskaze svjedoka doznačujući za nove lokacije počinjenih zločina. Plan povjerenstva u idućem razdoblju jest nastaviti s otkopavanjem masovnih grobnica i s obilježavanjem lokacija grobišta na terenu.

Druge povjerenstvo osnovano je u općini Ljubuški. Podsjetit ću vas, 29. prosinca 2009. Općinsko vijeće utemeljilo je ovo povjerenstvo. Prva zadaća Povjerenstva bila je istraži-

vanje lokaliteta Tomića njiva. Tu je ubijeno i zakopano 28 osoba. Pretpostavljamo da su među njima 2

ili 3 franjevaca. Drugi lokalitet koji smo istražili je lokalitet Bare u krugu Komunalnog poduzeća Ljubuški. U prvoj fazi istraživanja na grobištu Bare pronađeno je 9 ljudskih kostura.

Znalo se da je na tom mjestu ubijeno i pokopano još ljudi, ali zbog čestih kiša i blatna terena radovi su prekinuti i nastavljeni u veljači 2011. U drugoj fazi otkopavanja naišli smo na male poteškoće jer je prilikom izvođenja radova na vodovodu došlo do pomicanja kostiju pa smo pronašli 6 cjevitih kostura i 3 ili 4 koja su oštećena. Dakle, tijekom obiju faza otkapanja na grobištu Bare pronađeno je ukupno 18 ili 19 žrtava komunističkog terora. Kosti pobijenih su u limenim sanducima odvezeni na Medicinski fakultet u Mostaru gdje čekaju stručnu obradu. Treća masovna grobница, gdje je istraživanje još u tijeku, nalazi se na lokalitetu iza zgrade županijskog MUP-a. Do sada smo pronašli 12 žrtava. Radovi se nastavljaju i uskoro ćemo doznati konačan broj.

Treće povjerenstvo je osnovano 7. ožujka 2011., a osnovalo ga je Općinsko vijeće Neum. Pod vodstvom Tihomira Glavaša i predsjednika povjerenstva Nikole Koncula otpočeli su radovi 7. travnja ove godine. U sastavu radne skupine bili su i predstavnici Policijske postaje Neum te bolničar iz Doma zdravlja Neum. U prva dva dana, kako je i planirano, otkopano je 6 skeleta te su izvršene pripreme za njihovo vađenje iz grobnice. Nadnevka 9. travnja pridružila se i forenzičarka Marija Definis-Gojanović pa su sve kosti složene u najlonske vreće i prenesene na gradačko groblje gdje su položene

u limene sanduke. Nakon završetka radova grobница je uređena i vraćena u prvobitno stanje. Nadnevka 28. travnja 2011. prilikom obilježavanja 60. obljetnice mučeničke smrti don Mitra Papca, dugogodišnjeg gradačkog župnika i žrtve komunističkog progona ubijena u namještenuj željezničkoj nesreći, obavljen je pokop posmrtnih ostataka.

Krenuli smo s radom i u općini Posušje. Općinsko vijeće općine Posušje na sjednici od 17. rujna 2010. donijelo je odluku o osnivanju ovog povjerenstva. Za predsjednika je imenovan fra Milan Lončar. Povjerenstvo je 6. prosinca 2010. održalo prvi sastanak i odlučilo obratiti se svim Posušanima letkom i upitnikom o grobištima Drugog svjetskog rata i porača. Obaviještena su sva mjesna javna glasila, a letak u 4.000 primjeraka i upitnik o grobištima u 1.000 primjeraka razaslan su po cijeloj općini.

Peto povjerenstvo osnovano je 9. lipnja 2011. u općini Busovača. Predsjednik povjerenstva je Stipo Krišto, prof. povijesti. Sudeći prema svjedočenjima stanovnika Busovače, na području ove općine postoje brojna prikrivena grobišta ne samo hrvatskih nego i njemačkih vojnika koje su komunisti pogubili nakon rata. »Trebat će ih iskopati i dostoјno pokopati. To je ljudski i civilizacijski čin, a želja nam je uraditi ovaj posao dok još ima živućih svjedoka«, kazao je predsjednik Općinskog vijeća Busovače Mladenko Čavara.

Koristim ovu prigodu i pozivam i ostale općine da pokrenu proceduru u općinskim vijećima o ustrojavanju povjerenstava za istraživanje grobišta na području svojih općina jer svima nam je znano da je na kraju i nakon Drugog svjetskog rata počinjen stravičan zločin nad hrvatskim narodom.

Gовор Vice Nižića na simpoziju Stopama pobijenih, Široki Brijeg, 2. listopada 2011. (www.pobijeni.info/dogadjanja/clanak/27).

Razgovor s fra Damjanom Rozićem, župnikom u Kongori od 1942. do 1946.

STANJE U ŽUPI BILO JE OČAJNO

Fra Damjan Rozić već se petnaestak godina nalazi u eksklastraciji.
Živi u privatnom stanu u Mostaru.

► Piše: dr. sc. fra Robert Jolić

Jeste li u Kongoru došli na konju?
Više na nogama nego na konju. Kakvu konju!

Jeste li premješteni u Kongoru prije nego je fra Stjepan Naletilić ubijen ili poslije?

Fra Stipan je imao išjas, a Duvno je hladno mjesto. Tražio je on stoga premještaj. Bio je premješten na Humac. A ja sam bio u Gorancima i iz Goranaca premješten u Kongoru, za župnika. To je bilo 20. svibnja 1942. Pravio sam neki *abšid*, rastanak sa župljanim. Jer mlađa fratra svako voli. Bio sam primljen kod svijeta vrlo dobro. Goranci su izmiješani, dijaspora. U ratno vrijeme pravoslavci su doboga bili izloženi od ustaša. Van zakona bačeni.

Kad ste doznali da je fra Stjepan ubijen?

Na putu za Kongoru. Na putu iz Goranaca prenasio sam kod fra Zlate Sivrića u Mostarskom Gracu. Moje stvari gonjene su gore preko Jele na pet konja. A na *abšid* sa župljanim došli su svi. Poslije su me ispratili: bilo je sto konja u pratinji. Onda fra Zlate veli: »Kud ću s tolikim ljudima?« Ja sam ih zaustavio: »Hvala vam, ljudi, na pažnji. Zbogom!« Svijet se vratio kući. Ja sam sa sobom u Kongoru poveo jednog malog slugu, Džidića. Sutradan na Lištici svijet govori: »Otrali fra Stipana!« Tko kaže? Neki Čerkić, šofer, što je saobraćao Livno – Mostar, autobusom. »Pa šta ćemo ljudi«, pitam ja fratara. Onda smo pokojni Paponja, Vištica, fra (Mirko?) Čosić i ja uzeli auto Stanka Hrkača, šofera koji ima svoje auto. On je i vozio. Dođemo najprije u samostan u Duvnu. Tu je bio pokojni fra Mijo¹. On poznaje pute preko polja. On će ići s nama u Kongoru. Oni kažu: »Je, odveden je!« Pred mrak smo došli u Kongoru. Ljudi oko župskog stana, izbezumljeni. Razbijena vrata, unutra dar-mar, sve je ispreturnano... Došle su i stvari preko Jele. Ne možeš tu rastovarati, nego stvari prenesemo u samostan.

Fra Stjepan Naletilić (lijevo) i fra Gracijan Raspudić u Lyonu 13. listopada 1934.

Jeste li poslije saznali kako je to bilo s fra Stjepanom?

Marijan Čolina je bio brat dijaka Ćikeše i njegov pomoćnik. A pokojni fra Stipan i Marica, brat mu, i Matija

* Razgovor je vođen u Mostaru 13. veljače 1991. te je tek neznatno lektoriran.

¹ Čuić.

ša, brico, došli su pomoći fra Stipanu otprtljati stvari – fra Stipan je već bio poslao stvari do Bagarića². Prije na dan fra Stipan je otišao u Duvno – on je tamo prije bio kapelan – pozdraviti se sa svojim poznanicima. I on, i Matiša, i Marica. I došao do pod Mandino Selo – ovo priča don Ilija Rezo. Ilija je nešto načuo. Rekao fra Stipanu kad je naišao: »Nemoj ići kući! Nešto se spremo.« A fra Stipan bio »arli«, do toga ništa nije držao... Njih su trojica došli kući umorni, uvečer. Nisu se dugo zadržali, otišli su gore u svoje sobe. (Fra Stipanova soba na čoši što gleda prema Duvnu...) Kad su otišli gore, tuče neko na vratima. »Ko je?«, pita sluga. »Otvori! Narodnooslobodilačka vojska!« Kaže on: »Dok upitam župnika.« Dok je on išao, oni su već provalili. Onda je Čota³ iskočio kroz prozor. Prilomio je nogu. Onda su ga metnuli na konja i poveli preko Mandina Sela na Ljubušu. I vidio je svezanog fra Stipana i Matišu, i Maricu. Dostigli su ih kad su išli prema Ljubuši. Marijana je poznavao jedan među njima, bili su čeberi⁴. On ga je sklonio (...) Poslije više nitko nije za njih znao. Koliko sam se ja mučio da doznam...

Kako ste se Vi onda snašli?

Ja sam samo nedjeljom dolazio. Bio sam u samostanu. Jedno pô godine. Bilo je malo nezgodno. Onda ja jednom »poravnio« i došao za stalno. Partizani, Zečevići, imali su neke podatke o meni. Novica⁵ je govorio da se ja ne trebam plašiti partizana.

Zbog čega takav stav?

Ja sam u Gorancima spasio 100-200 Srba. To je bilo 1941. Došla Hrvatska, svak se veseli. Nije bilo progonstava, ubojstava... Kad jedanput ujutro, oko stare kaapele (u Gorancima) plaču žene. To su Srpskinje: »Otralo nam ljude!« »Pa što će ih goniti?« Kažu, »Zbog nekakva ustanka.« »Pa vratit će ih«, govorim. »Ne će«, kažu, »po-bit će ih!« »Što će ih pobit, pobogu...« Nije do tada tog bilo, niti sam ja znao da ubija. »Ne će ih vratiti, ajde s nama.« Ja ih odbio, ispratio od kuće. Međutim, evo ih pred mrak opet. Plać, opet krvljavina. Kažu, ubili su pet žena, a jedna je pobigla i došla kući. Ja govorim: »To je negdje pala.« »Ma nije, nego su ubijene. Ajde s nama.« I ja s njima gore u selo. Došao toj Bosi, ona leži pokraj ognjišta. »Šta je, Bose?« »Uabile me ustaše!« »Ma nije, to si ti pala«, sve ja tako odbijam. »Nije, nego su ubili još četiri, a ja sam ostala živa.« To su žene isle za ljudima,

*Unatoč tomu što su mu kazali
da se nešto sprema, fra Stjepan
Naletilić nije bježao iz župe.*

nosile torbe (...) Onda vidim da je tako. Otišao sam kod Grlića i zamolio da je spreme u bolnicu. Ljudi me poslušali i odnijeli je u bolnicu. Doktor je primio: »Koja je žena?« »Srpskinja.« »Tko ju je spremio?« »Fra Damjan Rozić.« »Pa kakav je to fratar?!« (Kasnije mi je dolazio u Glavatičovo...) Oni su još pet ljudi ubili putem... Onda fra Didak Burić – kad su fratri čuli da su ustaše dotjerali Srbe na Lišticu – posalje pismo na Gradac fra Zlati da spašava ljudi jer ima

tu i njegovih ljudi. Fra Zlate je meni poslao to pismo, ali sam ga dobio tek poslije. Jer ja sam odmah produžio na Lišticu s još jednim čovjekom. Noć. Dođemo oko 11 sati na Lišticu. Nigdje ne gori ništa, samo u Šćepu Galića, u gostonici, gori svjetlo. Šćepo plače, i brat mu plače. Čuli su što se dogodilo, ubit će i njega. Kaže Šćepo: »Spašavaj ljudi! Gore su u školi.« Uzeo sam u Šćepu 6 litara rakije i cigarete za zatvorene ljudi. Kad je stražar primijetio da idem: »Stoj!« Stao sam, a nisam stao. Poznao me stražar. »Pa šta radiš tu?« »Čuvam Srbe.« Kažem, »Pušteni su!« Drugi stražar na ulazu u školu. »Šta je?« »Pušteni su!« Povirovali oni. »Otvaraj!« Ja unišao: »Dobra večer.« Oni svi šute, pripali se kad su ove ubijali. Onda vide da sam fratar. »Ajde kući!« I izašli na cestu. Mi između kamiona ustaških. Oni već piju. Tišina... Došli do iznad vrela Lišdice. Ali ne vjeruju oni ni meni.

Dakle to nije bilo u dogovoru s ustašama?

Ma kakvi! Ja sam njih ukrao. To je bila velika senzacija. Dodemo gore, taman svanjiva u njihovu selu. To je bilo veliko veselje. Svi kleče oko mene... Poslije su se krili.

I je li to onda završilo?

Nije još. Ja došao kući. Kažu, otjeralo 15 ljudi, košije, Vučjake. I ja odmah produžio u Mostar. Došao Zovki, stožerniku. »Pušćaj ljudi!« Pustio i te.

Tako ste Vi znači bili u partizanskim očima...

Primljen. Pa zato su mi i dali ovaj stan. Kao neku nagradu.

Znači da Vi osobno niste imali poteškoća s partizanima dok ste bili u Kongoriji?

Ma bježao sam i ja, kako ne. Jer koliko su puta partizani došli u selo, u pljačku, Bog sami zna! Po noći. Goni sve: stoku, žito... Svjet bježi. Staza za bježanje, preko

² U Bukovicu, na glavnu cestu Tomislavgrad – Posušje.

³ Marijan Čolina iz Borčana, fratarski dijak.

⁴ Trgovci robom na malo, galantari.

⁵ Zečević, Srbin iz Kongore, partizan.

Crkva u Kongori

Borčana, Mesihovine. Jednom oni u Mandinu Selu, a ljudi iz Kongore bježe. A u Borčanima je bila neka gostiona. I ljudi se skupili oko nje. Ja se popeo na Kuk, da vidim gdje su partizani. Kad ispod mene partizani⁶ Idu pokraj Vardića. Kad su banuli tamo toj mejani, ljudi bjež. Kad su bježali, pet ljudi ubiju. A ja nisam znao da su poubijali ljude. Odem kapeli. I tu je bilo nezgodno stat, odem u Bojuke i Ante⁷. Odmorit se. Ja sam bio legao, kad evo ti partizana. Dodoše, pitaju: »Ima li ustaša tu?« »Nema.« »Tko je ovo?« Ja velim: »Sad ču ja ustati. Malo sačekaj dok se opremim.« Obučem habit... To su bili Crnogorci. Idu za Kupres. Malo sam razgovarao s njihovim komandantom: kako su borbe velike, kako ih majka ne bi mogla narađat koliko ih pogine... Uto dolazi liječnik njihov s nekakvim konjem. Drži konja, rukuje se sa mnom. Kad dodoše iz Borčana, ima ranjenih, kažu. Doktor polazi onda i ja ga pratim do kapele. Pitam je li pametno da ovdje ostanem? On kaže: »Ja bih ti rekao strugni! Uostalom, dat ču ti ja sad iz štaba potvrdu da si "lojalan".« Ali nisam ga ja čekao: na Grla, Svinjaču, u Rakitno. To je taj put. Kad je god klapnulo, ja biži...

Stanje u župi bilo je očajno, s koje god hoćeš strane: oplačkani, ubijani... Onda ja velim, da malo to razbijem: »Ajmo, ljudi, zvonik dizat!« Grede su bile istrule, nisu mogle držat zvono. A u Lipi bilo jablanova. Ja velim: »U srijedu ćemo skidat zvono pa nek' dode više ljudi.« Napravili smo neke skele da skinemo zvono. Iz Lipe su dotjerali građu, a ja zovnuo Šuster⁸, majstora iz Seonice, da on stavi podnožje za grede, da ih ukopa. Kaže Šuster: »Trebaju knafe za te grede, da se spoje.« Nema nigdje knafa... Dode Šuster uvečer u 8-9 sati: »Ajmo u školu otić. Ponijet ćemo kramp, pa izvadit koju knafu s

krovne građe.« Ušli smo u potkrovле i povukli za sobom skele. Sa svijećom. Gore more vrabaca. Kad netko zove: »Ko je! Slazi! Partizani!« Ja kažem, »Zovnite odbornika Juru Mašića, pa ču saći.« »Slazi!« Šuster se prepao, »Ajmo saći.« A oni su tu napravili zamku za Kapulicu⁹. I šta ćeš, moramo saći. »Šta ste radili gore?« Ja kažem, »Skidali knafe.« »Ima li još iko?« »Nema!« »Šta nema, šuti!« Oni su mislili da smo došli na sastanak s Kapulicom. Ja kažem, »Otiđi gore crkvi, pa ćeš vidjeti zvonik i da nam trebaju knafe.« Kad neko ide. On viče: »Stoj!« Kad ko je: Novica! Oni su mislili da je Kapulica. I tako nas Novica spasi. A ubili bi nas sigurno. Onda otišli crkvi, i vidjeli su zvonik...

Kako ste prošli kad je došao kraj rata? Još ste bili u Kongori.

Mene su zatvorili. Pet godina sam bio suđen. Zbog Kapulice. U Banja Luci, 1946. Još sam bio župnik u Kongori. Iza mene nije nitko došao godinu dana.

Zašto?

Nisu htjeli dati¹⁰, zato što nas progone. Pa nek' se svijet za nas zauzme. Da nas ne progone. Onda nisu ni imali koga slat. Poubijali, znaš i sam... Onda župu kaznili, što nisu čuvali župnika. A šta ćejadna župa.

Koliko ste bili u zatvoru?

Dvije godine, u Banjoj Luci.

Poslije zatvora?

Došao sam na Široki Brig.

Poslije Vas je došao fra Željko Zadro?

Da. To je bio div čovjek. Po vladanju svome. I on je bio pet godina osuđen. Svezana su ga protjerali po cijelom Duvnu. A to je divan čovjek bio, da se kazat ne može. A njega sudili u Livnu. Tada je fra Zlate bio u Prisoju. I javili mu kad će biti suđenje. On je volio fra Želju. Bio je optužen tamo da je psovao Boga partizanima, da im je psovao mater... A on odlučio ne govoriti ništa, niti se braniti. Kad su ga optužili, on šuti. Kaže mu Zlate: »Ti si svećenik, moraš nešto o toj psovki govoriti.« Onda on kaže: »Boga nisam, mater jesam!«

Malo opširnije o Vašem uhićenju?

To je bilo na sv. Blaža, 3. veljače 1946. A ja sam se pravio da sam dobar s njima. Onda neki Mitar Vujić

⁶ Drugo su bili domaći partizani – pljačkaši, a drugo partizani – vojska.

⁷ Župnikovi susjedi u Kongori, prezimena Krajina. Ante je k tome bio i fratarski dijak.

⁸ Ilija Radoš, zvani Šuster, graditelj seoničke crkve.

⁹ Mirko Kapulica, najpoznatiji škripal u duvanjskom kraju, rodom iz Prisoja.

¹⁰ Fratra, novog župnika.

bijaše šef OZNE, gad jedan. Dolazili k meni. Onda govorili da su se fratri borili. Ja govorim, nije istina. Niko nije imao puške, nego ja i Berto¹¹. Onda on laže da su vodu vruću bacali... Tko će im dati vodu?! I tako to bilo. Na Božić 1946. Žura¹² služio misu i Mirkec Majić¹³. Viče meni Žura: Uvatili Kapulicu! Ja govorim, pusti to Žura, vidićem to kasnije. Kad je misa završila, svit piće raku... šuška se, uvatili Kapulicu. »Je«, kažu, »jučer ga mi vidili na verandi, istjerali ga da ga svijet vidi.« A k meni dolazio jedno dvaput. Ja sam računao, neće on kazati. Međutim, kukavica je on bio, s te strane. Izdao je 50 ljudi, s kim je god kontaktirao.

Znači, on se kod Vas skrivao?

Nije, samo došao iz šume. Dode na razgovor. Dadnem mu nešto da pojede i popije. Ne donese ništa... Kad jedne večeri, ja sjedim u sobi, ložim vatru, grijem se... Kad tuče neko na vrata. Ko je? NOO-vojska! »Dobro došli«, vičem ja, a gledam kako bih im pobjegao. A oni gledaju kako bi me uhvatili. Kiša pada. A ja govorim Mitru: »Pa kud ćete na ovakvom vremenu?« Ima ih 16. »Idemo prema Rakitnu. Ovdje ćemo prenoći, pa ćemo ujutro za Rakitno.« Tu ih počastio

fra Damjan Rozić

Fratru u Kongori u poraću nije bilo lako. Svraćali su mu i škripari i komunistička vlast.

nečim. Ali vidim ja, Mitar nije ko do sada. Vidim kud to šiba, ali opet se bodrim i ne dam se. Velim, »Počinite vi, a ja odoh gore.« Moja je soba bila iznad. »Mi ćemo ujutro oko 4 sata.« Velim: »Idite vi, mene nemojte zvati.« Ja zaključao vrata na ulazu u hodnik. Kad ujutro zove. »Ajte vi«, vičem ja. »Trebaš nam, dodi!« Došao dolje, a on mi pokazuje naredbu o hapšenju. Pitam ja Mitru: »Šta je ovo Mitre? Gdje je naše staro poznanstvo, pa ti mene hapsiš?« Kaže, »Tako je i gotovo. To pitaj Kapulicu.« I odmah sa mnom preko polja za u Duvno. Ja uvijek gledam kud bih bježao. A tko će pobjeći?!

Dotjera mene u jednu sobu. Ima tu još Duvnjaka, dvadeset. Mene odlučiše dolje u jednu sobicu u podrumu.

Nisam ni unišao u nju, zove me gore na saslušanje. Neki oficir poče me pitati: »Zašto si ti govorio, kad si bio s Novicom u lovnu, i kad je Novica pao, srećom da nije poginuo, jer netko bi rekao da sam ga ja ubio?« »Pa tako i je, nema drugog dokaza. Tako bi se reklo.« »A kad ste svraćali u onoga T. S., ti i Novica – a Kapulica bio tu.« »Onda se on sklonio, kad smo mi došli.« Kad je Novica otišao, ja sam

malo izostao, i s Kapulicom se pitao ... Sve je on to znao (oficir). A to je mali T. sve njemu ispričao. Ja govorim: »Nije tamo bio Kapulica.« Kad mali kaže: »Je...« Gadovi su oni bili u ovim stvarima. Začas te uhvatiti... Kaže, »Tu više nema razgovora.« Opel me dolje zatvorili. Kad opet po noći zove. A pokojni fra Mijo Čuić bio zatvoren u istoj kući, vis a vis mene. I mi se tako razgovaramo. Kad zavika na nas. A tu je i Elza Zrnina¹⁴ u zatvoru. Kad je sunočalo: Ilija Šola, Ilija Akrap, fra Karlo Grbavac i ja... Sve za mene, ali nije bio Mitar, nego drugi šef... Šta je to, vala, mi se poznavali. On šuti, steže... Dovelo nas u Šuicu, mene i fra Karla, utjerali nas pod stol, da ne bi utekli. Zatim na teretni kamion do u Bugojno, a iz Bugojna vlakom u Travnik. Mene zaključalo u jednu sobu, nema ništa nego buve. Tako sam tri mjeseca bio u bavarji. Odatle u Mostar, u diviziju. I Kapulica ide s nama.

Dobro to je već druga tema. Koliko je bio osuđen fra Željko?

Pet godina. I sve je izdržao. Iza njega je došao fra Marinko Jelić.

A kakve ste imali odnose s ustašama kad bi dolažili u Kongoru?

Obično. Vlast triba poštivat! ☺

¹¹ Fra Berto Dragićević, župnik u Rakitnu, gdje je utemeljio seosku miliciju za obranu od četnika i partizana.

¹² Jozo Jolić, župljanić iz Kongore.

¹³ Također iz Kongore.

¹⁴ Iz Tomislavgrada, vjerojatno sestra fra Davida i don Ante Zrne.

Franjevci na Širokom Brijegu osjećali su se nevinima i zbog toga nisu bježali

JE LI JOSIP BROZ TITO OSOBNO ZAPOVJEDIO MASOVNE LIKVIDACIJE POLITIČKIH NEISTOMIŠLJENIKA? (III.)

Jednu od važnih uloga u stvaranju slike o franjevcima odigrali su komunistički doušnici na terenu

► Piše: Damir Šimić

Prvi izravniji dodir partizanskih postrojbi sa Širokim Brijegom dogodio se početkom studenoga 1944. kao izravna posljedica povlačenja njemačkih postrojbi na crtu bojišnice Široki Brijeg – Mostar – Nevesinje i ulaska partizanskih snaga u prethodno napušten prostor.

Nekakvog izraženijeg straha za gole živote, u prvim mjesecima partizanskog opsjedanja Širokog Brijega, i unatoč otvorenim prijetnjama i upozorenjima koja su dolazila sa svih strana, širokobriješki franjevci nisu imali. Činjenica da se, izuzev ubojstva fra Križana Galića, u razdoblju od početka studenoga 1944. do sredine siječnja 1945., ništa osobito nije dogodilo ni njihovoj subraći u Rasnu, Kočerinu, Ledincu, Humcu, Čitluku, Čerunu, Gradnićima, Drinovcima, Grudama, Međugorju i mnogim drugim mjestima u kojima su partizani imali vlast, nagnala je širokobriješke franjevce na vjerovanje da se ni njima isto tako ne će ništa osobito dogoditi. Razloge za ovaku prosudbu crpili su iz činjenice da se nisu uopće bavili dnevnom politikom, niti su opravdavali neka postupanja njemačkih i hrvatskih vojnih vlasti, o čemu su mnogi od njih javno govorili te su zbog toga imali stanovitih neugodnosti. Stoga, informacije da će Široki Brijeg biti sravnjen sa zemljom a fratri pobijeni, koje su dolazile s terena pod partizanskom vlašću, nisu smatrali vjerodostojnjima. Spomenute su informacije uglavnom procjenjivali kao primjenu jedne od metoda specijalnog rata, sasvim uobičajene u ratnim događanjima, o čemu su kao vrhunski intelektualci ponešto i znali.

Međutim, ni slutili nisu kakav je preokret u međuvremenu nastupio u partizanskim namislima. Do promjene je došlo u prvom redu zahvaljujući vojnem neuspjehu u dvodnevnoj bojevoj operaciji »Bura« i protoku informacija koji je nakon toga uslijedio iz tzv. »oblasnih i rajonskih tijela«, KPJ, OZNE i partizanskih postrojbi, u kojima su hercegovački franjevci izravno prozvani kao zagovornici i planeri te operacije. Zahvaljujući takvom dotoku informacija, analitički su timovi OZNE ove informacije očito sagledali u kontekstu širih vojno-političkih prilika na istočnoj obali Jadrana, što je pogodovalo nekim ranijim

Posmrtni ostatci ubijenih u Knešpolju

prosudbama OZNE prema kojima bi Katolička crkva u Hrvata mogla igrati ključnu ulogu u mogućem procesu svrgavanja ustaškog režima i prelaska NDH na stranu zapadnih saveznika, čime bi Titov plan obnove Jugoslavije bio u potpunosti onemogućen. Ni unatoč velikom vremenskom odmaku i otvaranju dobru dijelu arhiva, dokaza za ovake prosudbe analitičkih timova Aleksandra Rankovića ni danas nema. Stoga se, bez ikakve opasnosti od pretjerivanja, može kazati da je partijske informacije s terena o navodnoj odgovornosti franjevaca, zapravo klasične dezinformacije, plasirala OZNA radi stvaranja preduvjeta za neutraliziranje političkih protivnika – antikomunista – kakvi su, po svom općem svjetonazoru, hercegovački franjevci i bili.

S druge pak strane, hercegovački su franjevci bili osobe s istančanim vjerskim osjećajima. Za pretpostaviti je da je njihovom tadašnjem svjetonazoru bilo tuđe i pretpostaviti da bi netko pokušao učiniti zločin nad nedužnim, a pogotovo nisu mogli naslutiti planiranje zločina tako masovnih i tragičnih razmjera. Budući da se nisu bavili politikom, nego isključivo vjerskim, obrazovnim i humanitarnim radom, bilo im je nezamislivo da bi netko u takvoj vrsti njihovih djelatnosti mogao pronaći ikakvu krivnju. Pogotovo su smatrali nezamislivim da bi mogli

postati žrtve otvorenog masakra i bestijalnog iživljavanja stravičnih razmjera kakvo se, na žalost, dogodilo. Naravno, tu je bio i katolički hrvatski puk koji nije imao, niti je namjeravao, kamo otići te stoga ni franjevci nisu mogli ništa drugo nego, kao i u ranijim stoljećima, dijeliti sudbinu svoga puka.

Operativni plan napada

O planu napada na Široki Brijeg i operativnim zadaćama partizanskih postrojbi koje su sudjelovale u tom napadu većina je toga poznata. Stoga ćemo u ovom prikazu više pozornosti posvetiti pokušaju raščlambe zakulisnih obavještajnih igara tijekom pripreme i realizacije samih zločina, kao i pokušajima njihova kasnijeg zataškavanja, nego o operativnim zadaćama partizanskih postrojbi i njihovim zonama odgovornosti. Ipak, čini se potrebitim naglasiti neke osnovne značajke.

Osnovna zamisao napada na Široki Brijeg nastala je u štabu VIII. dalmatinskog korpusa koji je neposredno pred početak bojevih djelovanja iz Knina bio premješten u Imotski. Udarnu oštricu napada na Široki Brijeg činile su postrojbe iz sastava 26. divizije na čijem su čelu, kao i u štabu VIII. korpusa, bili Petar Drapšin, Boško Šiljegović, Božo Božović, Dušan Korać i Bogdan Stupar, sve odreda oficiri srpske nacionalnosti, koje je godinu dana ranije u Dalmaciju uputio Aleksandar Ranković. Najosjetljivije zadaće na operativnom pravcu 26. divizije povjerene su bojevo najspremnijim i u ideološkom smislu najodanijim

Zadaća osvajanja samostana na Širokom Brijegu dodijeljena je XI. dalmatinskoj brigadi. Glavni zapovjednici čitavog udara bili su oficiri srpske nacionalnosti.

brigadama iz sastava 26. divizije. Tako su I. proleterska¹ i XII. dalmatinska brigada² dobine zadaću ovladati Duhanskom stanicom iz pravca Trna, s tim što je XII. dalmatinska imala zadaću probija prema Mostaru u završnoj fazi napada, dok je I. dalmatinska dobila određene specijalne zadaće, o čemu ćemo više pozornosti posvetiti u nastavku. Biokovska XI. dalmatinska brigada³, koja je u prostor Širokog Brijega uvedena pravcem Gradac – Vrgorac – Ljubuški – Mokro, dobila je zadaću ovladati franjevačkim kompleksom na Širokom Brijegu, što je do najsitnijih podrobnosti vidljivo iz dostupne dokumentacije brigade. Postrojbi III. prekomorskoj brigadi⁴, iz sastava 26. divizije, bila je povjerena zadaća osiguranja bojišnice od mogućeg upada njemačko-hrvatskih snaga iz pravca Rakitna, što je ujedno bila i jedna vrsta bojeve pričuve zahvaljujući kojoj su skupine iz ove postrojbe mogle obavljati i druge jednostavne, ali i složene zadaće.

Rijetki su povjesničari i analitičari, naime, do sada uopće pokušavali upozoriti na slojevitost uloge te postrojbe, kao i skupina iz sastava III. brigade KNOJ-a koje su sudjelovale u ovoj operaciji. Međutim, upravo je ta postrojba, kao i pristožerne postrojbe iz sastava 26. divizije te skupine KNOJ-a, imala najveći manevarski prostor te ih je upravo zbog toga štab 26. divizije, kao i štab VIII. korpusa, mogao ciljano koristiti za različite vrste složenijih vrsta zadaća, kakvi su sigurno i ciljani zločini na netom okupiranu području.

Zaštitu bokova 26. divizije dobine su postrojbe iz sastava 9. divizije, koja se otprije nalazila u okolini Širokog Brijega. U ovom slučaju osobito treba naglasiti ulogu II.

¹ I. proleterska brigada formirana je 6. studenoga 1942. u selu Dobro, kod Livna. Djelovala je u BiH, Crnoj Gori, Dalmaciji, otocima Hvaru, Visu, Korčuli i Braču. Sudjelovala je u kninskoj i mostarskoj operaciji, kao i u ovladavanju Likom, zapadnom Bosnom i Hrvatskim primorjem. Brigada je proglašena proleterskom, odlikovana je Ordenom narodnog heroja. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovjedao major Vaso Đapić. Dužnost političkog komesara obnašao je major Nikola Aračić.

² XII. dalmatinska brigada formirana je 21. rujna 1943. kao prva otočka brigada. Djelovala je na otocima Visu, Braču, Korčuli, u Dalmaciji i Lici. Sudjelovala je u kninskoj, mostarskoj i riječkoj operaciji. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovjedao major Josip Bepo Marinković. Dužnost političkog komesara obnašao je major Fabijan Trgo.

³ XI. dalmatinska biokovska brigada formirana je 2. listopada 1943. u Kozici, kod Vrgorca. Djelovala je po jadranskim otocima. Sudjelovala je u ovladavanju Dalmacijom te kninskoj, mostarskoj i tršćanskoj operaciji. Duž čitavog ratnog puta ove postrojbe događali su se stravični ratni zločini. Pripadnici ove brigade ušli su u samostan i crkvu Uznesenja BDM na Širokom Brijegu 7. veljače 1945. Početkom svibnja 1945. ova je postrojba preimenovana u Motorizirani odred 4. armije. Sredinom svibnja 1945. uspjela je prodrijeti u Korušku. Njezinu zapovjednu strukturu sumnjiči se za pripremu i provođenje masakra ratnih zarobljenika na Kočevskom rogu. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovjedao major Ivan Guvo. Dužnost političkog komesara obnašao je major Grga Markić.

⁴ III. prekomorska brigada, formirana je 17. prosinca 1943. u Gravini (Italija). Opremili su je i uvježbali Britanci. Sudjelovala je u desantu na Brač, kninskoj, mostarskoj i riječkoj operaciji, te u ovladavanju zapadnom Bosnom. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovjedao major Bogdan Viskić, a dužnost političkog komesara obnašao je major Stane Bobnar.

⁵ II. dalmatinska proleterska brigada formirana je u Uništim 3. listopada 1942. Djelovala je u Bosni, Srbiji i Crnoj Gori, Hercegovini i Dalmaciji. Sudjelovala je u bitkama na Neretvi i Sutjesci, u ovladavanju Dubrovnikom i Risnom, u Mostarskoj operaciji, kao i u završnim ratnim operacijama u Hrvatskom primorju i Istri. U sastav 9. dalmatinske divizije

Današnji izgled ploče u Kozici, podignutoj u čast osnivanja XI. dalmatinske brigade

dalmatinske brigade⁵ koja je, koristeći prednosti brdovito-kraškog terena sjeverno od Širokog Brijega, kao i svoje iskustvo u gerilskoj vrsti ratovanja, imala zadaću djelatne zaštite glavnine 26. divizije od mogućeg protuudara njemačko-hrvatskih snaga iz pravca Goranaca i Mostara. Sličnu zadaću, samo na suprotnom boku, imale su III.⁶ i XIII. brigada⁷ iz sastava 9. dalmatinske divizije dok je IV. dalmatinska brigada, zbog desetkovanih i gubitaka u operaciji Bura, ostala bez vidljivih operativnih zadaća u dubini teritorija, ali s jasnim specijalističkim zadatcima, kao što ćemo kasnije također vidjeti. Uloga 19. dalmatinske divizije nije izravno bila usmjerena prema Širokom Brijegu, nego prema južnim dijelovima Mostarskog blata i dalje prema Mostaru.

Obavještajni »punktovi« OZNE i zadaće KNOJ-a

Nedvojbeno je da je sustav OZNE bio inkorporiran u sve značajnije segmente ove operacije. Iz ne tako skromne partizanske dokumentacije, kao i objavljenih radova, za sada je teško s absolutnom preciznošću raščlaniti sve značajnije podrobnosti o operacijama OZNE i KNOJ-a vođenih tijekom pripreme i realiziranja same vojne operacije. Ipak, većina raspoloživih izvora sasvim jasno ide u prilog tezi da su operativne operacije OZNE i terenskih tijela KPJ vođene planski – i to puno du-

gotrajnije razdoblje nego je to razdoblje završnih vojnih operacija. Međutim, u prvoj fazi analitički timovi OZNE vjerovali da će do povlačenja njemačkih postrojbi iz Širokog Brijega doći potpuno planski, odnosno na isti onakav način kako se to dogodilo s povlačenjem nekoliko mjeseci ranije. Do takvih informacija došli su na temelju vojno-političke prosudbe stanja na široj bojišnici, kao i na temelju informacija prikupljenih s terena.

Tri značajnija obavještajna punkta OZNE, korištena za prikupljanje informacija o stanju u Širokom Brijegu posljednjih mjeseci prije njegova pada, nalazili su se na Vučipolu, Poganoj Vlaci – Ledincu i Čerinu. Upravo na tim mjestima djelovale su tajne komunističke ćelije bliske OZNI koje su na različite način dolazile do informacija o stanju u okruženom Širokom Brijegu prosljeđujući ih dalje prema Ljubuškom, gdje je u to doba bilo sjedište OZNE i Rajonskog komiteta KPJ. Prema raspoloživim izvorima, ključnu ulogu u izgradnji te mreže imali su Marko Šoljić, Mato Markotić, Petar Jelčić i Jure Galić. Ključne osobe na terenu bili su Petar Leko, Božo Barbarić i Vice Sopta, sva trojica istaknutih prvaka komunističke vlasti nakon rata. Uz ovu crtu koja je vodila prema Ljubuškom, potpuno izvjesnom čini se i jedna tvrdnja kako je u to vrijeme u Širokom Brijegu postojala i skupina koja je održavala iznimno aktivne kontakte s mostarskim komunistima, poglavito skupinom oko Džemala Bijedića.⁸ Nedvojbeno je da su upravo ti obavještaj-

ušla je u siječnju 1945. u zapadnoj Hercegovini. Do tada je djelovala u sastavu 2. crnogorskog korpusa. Proleterskom brigadom proglašena je 1944. U zoni odgovornosti ove brigade dogodio se zločin nad šestoricom hercegovačkih frajnjevac u Mostarskom Gracu. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovijedao major Bruno Vuletić. Dužnost političkog komesara obnašao je major Ante Jerkin.

⁶ III. dalmatinska brigada, formirana je u Vrbi kod Muća 12. studenoga 1942. Djelovala je na području Sinja, Vrlike, Kozjaka i Kosova te u zapadnoj Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku. U sastavu 9. divizije sudjelovala je u kninskoj, tršćanskoj i mostarskoj operaciji. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovijedao major Josip Babin. Dužnost političkog komesara obnašao je major Danilo Simonović.

⁷ XIII. dalmatinska brigada formirana je krajem rujna 1943. kao južnodalmatinska brigada. Djelovala je na otocima Šipanu, Visu, Korčuli i Mljetu, na Pelješcu, u srednjoj Dalmaciji, Bosni i Lici. Koncem 1944. i početkom 1945. djelovala je u zapadnoj Hercegovini. Raspuštena je početkom ožujka 1945. U vrijeme Mostarske operacije brigadom je zapovijedao major Mate Meštrović. Dužnost političkog komesara obnašao je Čedomil Cvrlje.

⁸ Vidi Jure Galić, *Vrijeme i ljudi, Svjetlostkomerc d. d., Sarajevo, 2005.*

ni punktovi, kao i informacije koje su putem svojih veza uspjeli izravno prikupiti Marko Šoljić i Stanko Naletilić, dvojica u to vrijeme najistaknutijih Širokobriježana unutar komunističkog pokreta u Hercegovini, bile dovoljne da OZNA i KPJ formiraju opću sliku o najistaknutijim protivnicima komunističkog pokreta u Širokom Brijegu.

Međutim, operacijom »Bura«, odnosno njemačko-hrvatskim vojnim ispadom prema Vrgorcu i Metkoviću, temeljito su ugrožene prosudbe OZNE o »skorom lagom ulasku partizana u Široki Brijeg«⁹, te je iz temelja uzdrman i položaj partizanskog pokreta i Josipa Broza u očima saveznika. Upravo zbog toga trebalo je pronaći »žrtveno janje« te kreatore loših prosudbi amnestirati od partijske, ali i svake druge, odgovornosti, koristeći ujedno novonastalu situaciju kao izravan povod za fizičko uklanjanje svih onih koji bi dugoročno mogli biti smetnja izgradnji države i društva kakvu je nastojala stvoriti KPJ na čelu s Josipom Brozom. Međutim, stvarni uzroci ovakvih postupaka vodstva KPJ i OZNE kao njegovog najrepresivnijeg dijela puno su dublji i složeniji. Upravo u netrpeljivosti prema vjeri i doživljavanju Katoličke crkve, kao jednog od najvećih ideoloških suparnika, treba tražiti glavne uzroke masovnih ubojstava katoličkih svećenika. Naravno, upravo u tom kontekstu, jasno razlikujući stvarne uzroke od neposrednog povoda, treba prosudjivati i naknadnu političku pamet regionalnih i lokalnih komunista sadržanu u izvješću Okružnog komiteta KPJ za zapadnu Hercegovinu od 13. veljače 1945.¹⁰ u kojem partijski komitet za zapadnu Hercegovinu pokušava pronaći opravdanja za već počinjene stravične zločine nad franjevcima i civilnim stanovništvom zapadnog dijela Hercegovine.

Ratni put II. dalmatinske brigade

Navodna krivnja franjevaca, prema ovom izvješću, bila je »suradnja s ustašama i Nijemcima u operaciji Bura«, odnosno navodna »uloga fratara u povezivanju ustaša i škripara s ciljem izvršenja puča«¹¹, što nije ništa drugo nego očajnički pokušaj umanjenja stupnja vlastite odgovornosti za donošenje loših političko-obavještajnih prosudbi i prebacivanje vlastite odgovornosti zbog pretrpljenog vojničkog poraza na neke druge. U ovom slučaju – političke i klasne neprijatelje.

Mostarski Gradac – obračun s fratrima djelo je alkarskog vojvode i kasnijeg predstojnika Titova kabineta

Dalmatinska, II. proleterska brigada, bila je, sve do siječnja 1945., u sastavu II. crnogorskog korpusa. Tek u to doba ova je brigada, na temelju zapovjedi Vrhovnog štaba iz Dubrovnika, prebačena na zapadne prilaze Širokom Brijegu gdje je uključena u strukturu 9. dalmatinske divizije, koja je u to vrijeme, sa zapada i jugozapada, pokušavala opsjetati Široki Brijeg.

O kakvoj je brigadi bilo riječ, najbolje govore istraživanja profesora Hrvoja Kačića. »Naime, 3. prosinca 1943. Vrhovni je komandant, to jest, sam Tito naredio štabu Drugoga udarnog korpusa da II. dalmatiniku proletersku brigadu izdvoji i da ju što prije uputi na područje Boke kotorske i južne Dalmacije. Provedbom Titove zapovijedi smijenjen je dotadašnji zapovjednik II. dalmatinske proleterske brigade Savo Burić, a zamjenio ga je Obrad Egić. Pod njegovim zapovjedništvom peti bataljun II. dalmatinske proleterske brigade pod zapovjedništvom Đure Četnika, seljaka iz okolice Knina, skupa s XXIX. hercegovačkom divizijom, ulazi u Dubrovnik. Drugi bataljuni II. dalmatinske brigade su pod zapovjedništvom Brune Vuletića, zamjenika komandanta II. dalmatinske brigade, upućeni u Konavle i na prostor Slanoga. U sastavu II. dalmatinske brigade nakon IV. i V. ofenzive bilo je jako malo Dalmatinaca pa se Tito poslužio lukavštinom i uz Hercegovačku diviziju, popunjenu uglavnom četnicima koji su prešli u partizane, na krajnji jug Hrvatske uputio jednu dalmatinsku postrojbu za koju je smatrao da će biti bliža pučanstvu, ali koja je po svome sastavu uspješno surađivala s XXIX. hercegovačkom i pokorno izvršavala naredbe.«¹² Među imenima žrtava ove brigade u Dubrovniku, koja Kačić spominje u svojoj knjizi, nalaze se poznati svećenici Marijan Blažić (1897. – 1944.), Toma Tomašić (1881. – 1944.), Mato Kalafatović (1910. – 1944.), Đuro Krečak

⁹ Isto.

¹⁰ Izvješće Okružnog komiteta KPJ za zapadnu Hercegovinu od 13. veljače 1945., Historijski arhiv Mostar, Pik. broj Og.19.-587.

¹¹ Isto.

¹² Hrvoje Kačić, *Dubrovačke žrtve*, Naklada Gea, Dubrovnik, 2010.

(1883. – 1944.) te neki ugledni članovi HSS-a kao što je Marko Marojica.

Prvi dodiri II. dalmatinske sa Širokim Brijegom

Analiza bojevih djelovanja ove brigade, vođenih tijekom siječnja i prve polovice veljače 1945., pokazuju da je njezino zapovjedništvo, primjenom klasičnih gerilskih metoda ratovanja, pokušavalo južnim obroncima Čabulje prodrijeti prema Mostaru, pri čemu se isticala masovnim likvidacijama i brutalnošću prema domicilnom pučanstvu, o čemu na iznimno zanimljiv način svjedoče kazivanja nekadašnjih pripadnika te brigade objavljena u komunističkim publicističko-pamfletističkim radovima.

»Borbe za oslobođenje Širokog Brijega po oštrini i gubitcima strašno su me se dojmile«, tvrdi Zagorka Vujić iz sela Macirovac kod Gračaca, koja je u to vrijeme bila zamjenica referenta saniteta Prvog bataljuna II. dalmatinske brigade.¹³ U svome opisivanju prvih bojevih iskustava sjeverozapadno od Širokog Brijega Zagorka pruža i podroban opis bojeve spremnosti vojnih postrojbi koje su u to vrijeme branile Široki Brijeg, ali istodobno vrlo teškim riječima, sasvim nesvesno, ukazuje i na loše prosudbe, kardinalne pogreške i »srlijanja« vlastita zapovjedništva, za što uzročnike treba tražiti u partizanskim prosudbama kako će se Nijemci uskoro sami povući. Pritom, naravno, spomenuta partizanka ne propušta ukazati na »krvoločnost fratara i kaluđerica«, ne nudeći nijedan konkretan dokaz o njihovoj navodnoj odgovornosti. Česta ponavljanja ovakvih teza imaju sasvim logično pojašnjenje – riječ je o frazama političkih komesara koje su redovito slušali i vremenom u njih povjerivali, ali i kasnijim pokušajima prikrivanja i zataškavanja masovnih zločina koji su iza njih ostali. »Po pristizanju u selo Dobrkoviće i Gornji Crnač bataljon je brzo razbio ustašku miliciju. (Riječ je o naoružanu domicilnu pučanstvu koje je branilo svoje domove. op. a.) Poneseni tim uspjehom, bez naročite pripreme, napali smo njemačko-ustaško uporište Široki Brijeg. Međutim, s njegovim osvajanjem išlo je teško. Naišli smo na jaki otpor neprijatelja i dobro organiziranu obranu. Nismo znali da se u Širokom Brijegu i u obližnjim selima, pored Nijemaca, nalazi i velik broj mjesnih ustaša i ostaci razbijenih raznih ustaških formacija iz drugih krajeva Hercegovine, među kojima je bilo i krivočnih fratara, pa i

kaluđerica«,¹⁴ tvrdi partizanka Zagorka Vujić iz Gračaca.

Ovakav oblik ratovanja jedne slabo opremljene postrojbe na iznimno teškom i širokom području od Kočerina do Gornjeg Pologa, u ekstremnim zimskim uvjetima, rezultirao je razvlačenjem brigade na jako širokom području, čime su postrojbe u njezinom sastavu postale iznimno lak plijen za protivničke snage koje su na njih vršile pritisak iz tri pravca: Širokog Brijega, Mostara i Goranaca.

Kakav je dojam II. dalmatinska proleterska brigada ostavila na civilno pučanstvo u širokobriješkom kraju, posvjedočila nam je Janja B., tada mlada djevojka, a danas 88-godišnja starica iz Širokog Brijega: »Danim se među narodom govorilo da su partizani u Crnču i da svagdje kud prođu ima mrtvih "ko plive". Jedne večeri dođoše i u Gradac. Bili su jako slabo obučeni i obuveni za zimske uvjete koji su tada vladali. Uglavnom su bili Sinjani, a bilo ih je i iz okolice Knina, Dubrovčana te nešto Crnogoraca. Većina ih je nosila opanke i bile čarape ispletene od ovčje vune. Bili su jako mršavi, nisu imali što ni jesti pa su nam prvu večer pojeli večeru. Sljedećih dana su odredili tko će, i kada, dati ovcu, janje i drugo što im treba. ...

Nekoliko dana kasnije nas nekoliko je bilo kod ovaca, kad je naišla jedna skupina tih istih partizana. Upravo kad su bili blizu nas sa susjednih su se brda počeli prema nama spuštati Nijemci i ustaše. Razvila se velika bitka, a mi s ovcama u sredini. Nešto je partizana uspjelo izmaći, a nešto je poginulo. Dvojica partizana su uletjela među ovce. Mi čobanice smo im tiho govorile, jer smo ih već danima poznavale, da se umire i ostanu među ovcama, a mi ćemo ovce okrenuti na suprotnu stranu. Ali, oni nisu poslušali. Ustali su, počeli trčati i pucati. Ukrzo su obadvojica bili mrtvi. Njihove kolege koje su bježale prema obližnjem brdu vikale su iz svega glasa – Izdali ste nas, Grabovica će (tako su oni zvali Gradac) gorjeti! Nekoliko dana kasnije po selu se počelo pričati da su ti isti partizani odveli fratre iz crkve u Gracu i pobili ih na putu prema Gostuši. Tada smo razumili da njihove prijetnje nisu bile uzaludne.«¹⁵

Svjedočenje, suprotno iskazu Janje B., jest ono Ruže Vučetić, Crnogorce iz sela Vilusi u općini Grahovo, koja je u vrijeme opsjedanja Širokog Brijega bila četna bolničarka u II. dalmatinskoj proleterskoj brigadi. Zanimljivo je da »drugarica« Vučetić, nastojeći dokazati navodnu krivočnost širokobrijeških fratara i »kaluđerica«, kako

¹³ Obrad Egić, »Žene borci Druge proleterske dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade«, *Narodni list*, Zadar, 1983., str. 388.

¹⁴ Isto, str. 388.

¹⁵ Svjedočenje Janje B., rođene 1923., iz Širokog Brijega.

naziva časne sestre, zaboravlja na jednu vrlo ozbiljnu podrobnost. Njezina II. dalmatinska brigada, naime, nije imala izravnih doticaja sa Širokim Brijegom, nego je svoje bojeve aktivnosti vodila nešto sjevernije. Ipak, iskaz je vrlo zanimljiv. Poglavito zbog neistina i očitih pokušaja sustavnog širenja vjerske i nacionalne mržnje, kojim spomenuti iskaz u cijelosti obiluje:

»Najteža mi je bila borba na Širokom Brijegu, koja je na mene ostavila stravičan utisak. Pored drskosti i upornosti neprijatelja, koji nam je nanio velike gubitke, morali smo savladavati oštru zimu, namete snijega na nepoznatom i teško prohodnom terenu, kamenjaru, kao i nepovjerenje većeg dijela stanovništva. Ali od svega toga najteže me se dojmio susret s časnim sestrama iz tamošnje fratarsko-ustaške manastirske tvrđave. I one su nas napadale. U svojim podlim svirepostima bile su gnušnije od fratara i ustaša. Naročito su bile nemilosrdne u odnosu prema teškim ranjenicima. Može se pretpostaviti kako je na mene, seljačku djevojku odgajanu u crnogorskoj patrijahanloj obitelji, gdje je pop prikazivan božjim posrednikom, djelovalo taj susret s crnim "avetima". Gledala sam te žene, od glave do pete ogrnute crnom odorom. O vratu im je visio veliki križ, koji su nosile u ime Boga i "ljudskog mira na zemlji", a ispod crne mantije nož i pištolj za podmuklo ubijanje naših ranjenih borača. Nevjerojatno, al' i istinito, više sam strahovala da im padnem u ruke nego Nijemcima.«¹⁶

Iskaz koji je, kao i prethodni, motiviran jednakom količinom mržnje, laži i neistina, dala je također Matija Bokan, iz Betine na Murteru, tadašnja zamjenica referenta saniteta III. bataljuna i pripadnica partizanskog pokreta od 1941.

»Od tri godine koje sam provela u ratu najteža mi je bila ta zadnja, pogotovo januar i februar 1945. godine na Širokom Brijegu. Pored izuzetno teškog terena i surovih okršaja, sukobili smo se sa "časnim sestrama" i fratrima iz tamošnjeg samostana«¹⁷, tvrdi Matija Bokan, naglašavajući da su im fratri »osim otvorene borbe s oružjem, pričinjavali i druge teškoće.«¹⁸ Međutim, kao i ostale njezine drugarice, i ona se navukla na tanku nit pamfletizma zaboravljujući pritom jednu vrlo važnu činjenicu – II. proleterska brigada, a ni njezin III. bataljun, nije uopće

Partizanka Matija Bokan, u komunističkoj literaturi navedena kao jedna od svjedokinja događaja na Širokom Brijegu

dolazila u doticaj sa samostanom na Širokom Brijegu, što je vidljivo iz svih relevantnih analiza partizanskog napada na Široki Brijeg.

Povijesna je činjenica, koju potvrđuju svi relevantni povijesni izvori, da je II. proleterska brigada bojevo djelovala sjevernije od samog Širokog Brijega, dakle i franjevačkog kompleksa. Isto tako, neosporna je činjenica da su upravo pripadnici ove brigade pobili šestoricu franjevaca u Mostarskom Gracu. Nejasno je, međutim, iz kojih je razloga svaki od ovih iskaza fokusiran upravo na samostan na Širokom Brijegu. Je li u ovom slučaju riječ o namjernom preuveličavanju značaja osobne uloge spomenutih »drugarica«, što je bila redovita pojавa u nekadašnjoj jugo-komunističkoj historiografiji, ili pak autor knjige Obrad Egić¹⁹, koji je bio visokopozicionirani partizanski obavještajac, a prije Brune Vuletića²⁰ i zapovjednik II. dalmatinske proleterske brigade, kroz njihove iskaze pokušava što više zamutiti sliku stvarnih događaja

¹⁶ Obrad Egić, »Žene borci Druge proleterske dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade«, str. 382.

¹⁷ Isto, str. 43.

¹⁸ Isto, str. 43.

¹⁹ Obrad Egić rođen je 1908. u selu Gošić kod Šibenika. U vrijeme kraljevine Jugoslavije bio je podoficir JV. Partizanskom pokretu pristupio 1941. Član KPJ od 1942. U vrijeme rata bio komandant II. dalmatinske brigade i divizije. Nakon rata završio VVA JNA. Proglasen tzv. narodnim herojem. Autor je više memoarskih partizanskih knjiga. Za njegovo ime, kao i ime njegovog tadašnjeg zamjenika Brune Vuletića, veže se dobar dio zločina počinjenih u Dubrovniku koncem 1944.

²⁰ Bruno Vuletić rođen je u Sinju 1924. Partizanskim postrojbama priključio se 1941. kao sedamnaestogodišnji učenik sinjske gimnazije. Članom jugoslavenske komunističke partije postao je 1942. U vrijeme rata obnašao je dužnost zapovjednika bataljuna, zamjenika i zapovjednika brigade. Po završetku rata dugi niz godina bio je izaslanik JNA u NR Kini, a u mirnodopskim uvjetima jedno je vrijeme zapovijedao divizijom i armijom. Obnašao je i dužnost pomoćnika saveznog sekretara (pomoćnik ministra obrane), a dugi niz godina radio je i kao načelnik vojnog kabineta Josipa Broza. U komunističkoj Jugoslaviji završio je Diplomatsku školu i Visoku vojnu akademiju. Sedamdesetih godina bio je i alkarski vojvoda sinjskih alkara.

te žiju interesa skrenuti sa stvarnih počinitelja zlodjela, teško je kazati. Međutim, mnoge partizanke spomenute u Egićevoj knjizi u svojim iskazima pokušavaju vlastite zločine prikazati kao plemenite, što je potpuno na tragu Đilasova učenja u »Plemenitoj mržnji«. Tako i Matija Bokan u svom iskazu uporno pokušava ukazati na »odgovornost« franjevaca, odnosno na ono za što su po njezinim (ili Egićevim) gledištima bili odgovorni, pravdajući na taj način zločine počinjene nad njima, u što su mnogi lakovjerni bili povjerivali.

»Hrane nam nisu dali, iako su je u izobilju imali«⁴⁴, tvrdi Bokan te prema tom iskazu možemo zaključiti da je ipak riječ o župnoj kući u Mostarskom Gracu, u koju su partizani i prije 6. veljače znali »svratiti«, a ne o samostanu na Širokom Brijegu kojem, do 7. veljače 1945. i vojničkog pada Širokog Brijega, nisu mogli pristupiti ni na pristojnu udaljenost.

»Nama ženama nisu dozvoljavali da se od kiše i velike zime sklonimo u samostan, s motivacijom da vjera ženama ne dozvoljava ulazak u samostan. Na veliku muku ustupili su nam neke staje u kojima su držali svoju stoku. Svojstveno njihovoj podlosti, obavijestili su Nijemce i ustaše o našem smještaju i rasporedu, a ovi su nas u noći na spavanju napali, nanijevši nam ozbiljne gubitke. Međutim, kroz dva-tri dana ponovno smo se vratili fratrima u posjetu. Ovog su puta platili svoja zlodjela«⁴⁵, stoji u nastavku iskaza ratoborne Matije Bokan.

Ubojstvo franjevaca u Mostarskom Gracu

Vuletićeva je II. dalmatinska brigada 5. veljače, na svome putu prema Mostaru, bila u potpunosti ovladala Gornjim Gracom te su se njezini dijelovi počela spuštati prema komunikacijskom pravcu Široki Brijeg – Mostar u selu Knešpolju, što je ugrožavalo prohodnost cestovnog pravca koji od Širokog Brijega vodi prema Mostaru. Pošto je ostatak njemačkih i ustaško-domobranskih postrojbi već bio pod snažnim udarom glavnine partizanskih snaga, stožer 369. divizije, koji je u to vrijeme bio smješten u Potocima, prema Knešpolju je uputio 370. pukovniju, prethodno je vlakom vrativši iz Konjica, o čemu svjedoče objavljeni zapisi njemačkog natporučnika Beck-Woerner. »Još u noći (5. na 6. veljače) pukovnijski stožer 370. pukovnije u žurbi je stigao na Lise. II./ 370

zaposjela je cestu Mostar – Lise, I./370 odmah je morala sjeverno od ceste kako bi zaustavila neprijateljski napad, koji je usmjeren ka Mostaru.«⁴⁶

Upravo pred tim iznenadnim udarom prve bojne njemačke 370. pukovnije pripadnici Vuletićeve II. proleterske brigade su, povlačeći se prema Gostuši i vrletima Čabulje, poveli sa sobom šestoricu tamo zatečenih širokobrijeških franjevaca. Tadašnji pripadnik Vuletićeve II. dalmatinske brigade P. R., koji je bio izravnim očevicem ovog zločina, svojedobno je otvoreno progovorio o njegovim podrobnostima.

»Naišli smo na crkvicu oko koje je bilo još kuća. Kasnije smo saznali da se to selo zove Gornji Gradac. Štapski kuriri tjerali su ispred sebe grupu zatočenika. U njoj su bili jedan civil, jedan vojnik i četiri, pet fratara. Kuriri su nas zvali da im pomognemo likvidirati zatočenike, ali svi koji su kraj njih prolazili govorili su da nemaju streljiva, što je bilo točno. Skupina se zaustavila dvadesetak metara dalje od nas. Kuriri su stajali iza svojih žrtava. Tada je onaj civil pokušao pobjeći, ali ga je rafal pokosio. Odmah nakon njega u bijeg se dao zarobljeni Nijemac. Kao munja trčao je krivudavo niz veliku strminu i uspio pobjeći. Na red su došli fratari. Držali su krunice. Govorili su da nikakvo zlo nisu napravili, da nizašto nisu krivi i da su narodu samo pomagali, ali milosti nije bilo. Odjeknuli su krvavi rafali i okončali život pravednih mučenika.«⁴⁷

Podrobnosti ovog svjedočenja svakako su zanimljive. Međutim, naivno bi bilo povjerovati da bi se jedna skupina štapskih kurira II. dalmatinske brigade, mladih i nadobudnih skojevaca, željnih dokazivanja, samostalno odlučila za jedan ovakav korak. Da je to tako, govori iskaz već spominjane Matije Bokan, referentice III. bataljuna iz sastava II. proleterske, na koju se opet pozivamo.

»Ovog su puta fratari platili svoja zlodjela. Učestvovala sam u obračunu, a vojni sud pri Štabu brigade nekolikinu je osudio na smrt strijeljanjem«, stoji u iskazu Matije Bokan, partizanke iz Betine na Murteru, koji govorio o tome što se dogodilo kad su se ona i njezini drugovi iz II. dalmatinske brigade ponovo vratili u župnu kuću u Mostarskom Gracu, gdje su zatekli fratre koji im navodno nekad ranije »nisu dali hrane, niti potražiti tamo sklonište od kiše«.⁴⁸ Ona, dakle, priznaje da je bila izravno uključena u zločin počinjen 6. veljače 1945. nad šestoricom franjevaca u Mostarskom Gracu.

(Nastavlja se)

⁴⁴ Obrad Egić, »Žene borci Druge proleterske dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade«, str. 43.

⁴⁵ Isto, str. 43.

⁴⁶ Franz Schraml, *Hrvatsko ratište*, Zaprešić, 1993., str. 103.

⁴⁷ Večernji list, 8. veljače, 1995., str. 8.

⁴⁸ Obrad Egić, »Žene borci Druge proleterske dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade«, str. 43.

Silom unovačeni hrvatski mladići s partizanima su prolazili i ona ratišta gdje je ubijan hrvatski puk i njegovi duhovni predvodnici

POBIJENI HERCEGOVACKI FRANJEVCI SPASILI ISUSOVCE

Prema svemu sudeći, komunisti su naumili pobiti i isusovce u Travniku

► Piše: o. Radojko Karaman, SI

Moga pokojnog brata, svećenika Tomislava (1926. – 1997.) partizani su 14. studenoga 1944. unovačili kao sjemeništarca u Splitu u 8. razredu gimnazije. Prošao je bojišta: Široki Brijeg, Mostar, Donji Lapac i dalje sve do Rijeke i Klane. Na tom putu jednom je nakratko svratio u Sinj gdje smo tada stanovali. Prijavljedao nam je uz ostalo kako su stradali fratri na Širokom Brijegu. On nije bio neposredan svjedok jer je tih dana njegova jedinica bila kod Mostara. »Navečer kod zapaljene vatre komandir nam je prijavljedao što se dogodilo s fratrima: kako su se fratri utvrdili u samostanu i na zvoniku, kako su pucali i vrelim uljem poljevali borce pa su naravno bili likvidirani. Dakako, dobro sam pazio da ne bih što nezgodno kazao. Šutio sam i mislio svoje.«

U svezi s tim prisjetio sam se zgođe što su ju pripovijedali naši fratri, nekadašnji profesori i odgojitelji u travničkom sjemeništu, posebno o. Josip Badalić. Nakon što su partizani osvojili Travnik, sve su isusovce izveli van i postrojili ih pred neki zid te postavili mitraljez, a p. Josip Badalić je, očekujući smaknuće, uskliknuo: »Te Deum laudamus!« Međutim, to se nije dogodilo, nego im je neki oficir (ime sam zaboravio, samo znam da je kasnije bio u diplomatskoj službi SFRJ) održao govoranciju o njihovom reakcionarnom radu i otprilike doda ovo: »Ne ćemo vas zasada strijeljati jer su sa Zapada digli halabuku zbog fratara na Širokom Brijegu. Ali pazite se!« Zatim su svi isusovci, svećenici i braća pomoćnici samo sa zavežljajem protjerani da pješice kroz vatrenu liniju odu – kako su partizani rekli – »k svojim ustašama«.

Prvi vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler otvorio je 1. rujna 1890. godine u zgradu gimnazije u Travniku prvu godinu filozofsko-teološkog studija. Stoga se ovaj datum uzima kao rodendan i početak rada prve obrazovne visokoškolske ustanove u BiH. Kad je tri godine kasnije sagrađeno Bogoslovno sjemenište u Sarajevu u blizini katedrale, i Teologija prelazi u Sarajevo. I kao što je upravu gimnazije u Travniku povjerio redovnicima Družbe Isusove, nadbiskup Stadler i bogosloviju u Sarajevu povjerava isusovcima, koji su ovu službu predano i zdušno obavljali punih pedeset i šest godina. Bogoslovija će neometano djelovati do 1944. godine, kao i sjemenište u Travniku kada su zbog ratnih i poratnih neprilika prekinuli s radom. (<http://www.redovnistvo.ba/hr/page.php?id=19>)

Ima ih koji ne mogu umrijeti dok na Široki Brijeg ne vrate ono što mu pripada

BLAGODATI – BISERI U PIJESKU

► Piše: s. Ana-Marija Biško

Sveto je tlo na kojemu ponosno stoji stogodišnja crkva posvećena Uznesenju Blažene Djevice Marije. Gradišće je naši predci ne samo čvrstim kamenom nego srcem, vjerom i ljubavlju. To ona da vidjeti »iz sebe i Tebi i meni!«

Kameno zdanje zaliveno znojem, poškropljeno krvlju, urešeno Marijom blagodat je i izvor svih milosti.

Široki Brijeg postaje pretijesan mnoštву hodočasnika iz cijelog svijeta koji hodočaste od Kraljice Mira do dražesnog kipa Marijina Uznesenja. Ovdje su i Tebi i meni otvorena vrata gdje nas Majka čeka na pragu i svatko je od nas tu doma.

U Drugom svjetskom ratu i poraću ovo tlo natopljeno je krvlju naših fratara, mučenika. Unatoč nametnutoj šutnji nedemokratskog ponašanja vlasti i sustava koji je stezao, istina je pronalazila putove na kojima je čuvala »stope mučenika«, kao bisere u

pijesku da ih ne zamete oluja mržnje što je bjesnila u mnogim ljudskim srcima kojima je smetalo sve što je sveto, dobro i lijepo.

Uoči Domovinskog rata, dok bih ukrašavala crkvu i grob mučenika, imala sam priliku promatrati osobe koje ulaze u crkvu i tihim koracima prilaze na grob mučenika, kao da traže izgubljene bisere u pijesku – jedni dolaze, drugi orošena lica odlaze. Ovdje kao nigdje drugdje ta tišina i mimohod ljudi iz minute u minutu govore više od riječi i svjedoče povijest natopljenu krvlju koja obdaruje blagoslovom i prošlosti i sadašnjosti.

I nakon petnaest godina ponovno se vraćam za dušobrižničku suradnicu ovdje na Široki Brijeg i promatram osobe koje hode, samo hode i dodoh u sebi do odgovora da sve je isto kao prije...

Od skloništa do groba, od groba do skloništa, uhodana je staza tihih

molitelja koji su svjesni da je sveto tlo na kom stoje, poput Mojsija pred gorućim grmom.

Tišina koraka stvarala je u meni namisao da svojim rukama oblikujem cvjetni aranžman tako da se uklopi u prostor svetoga kako bi sve odisalo skladnošću i usmjeravalo molitelja na prisutnost Stvoritelja. I dok sam radila, priđe mi jedan čovjek 35-ih godina, pozdravi me i bez ikakva uvoda pruži najljonsku vrećicu uz riječi: »Časna, ovo pripada Vama!«

Pogledala sam čovjeka i upitala ga: »Tko ste Vi i što mi želite predati?«

Nastavio je: »Jedna starija gospođa iz Splita posjeduje nešto što pripada ovoj crkvi. Ona nije mirna dok se ovo ne vrati na Široki Brijeg. U mene ima povjerenja i ja sam joj obećao da će to donijeti ovamo, što sada i činim.« Uzela sam i odmotala. Bio je to dosta trošan molitvenik, formata molitvenika fra Andela Nuića, s pečatom Širokog Brijega.

I kao što bi rekao Propovjednik: »Sve pod nebom ima svoje vrijeme!«

A Gospodar vremena jedini poznava naše misli, riječi i djela i u vremenu »daje prostor da izujemo obuću svoga srca« da bismo mogli pod nebom stajati i u miru živjeti svoje vrijeme.

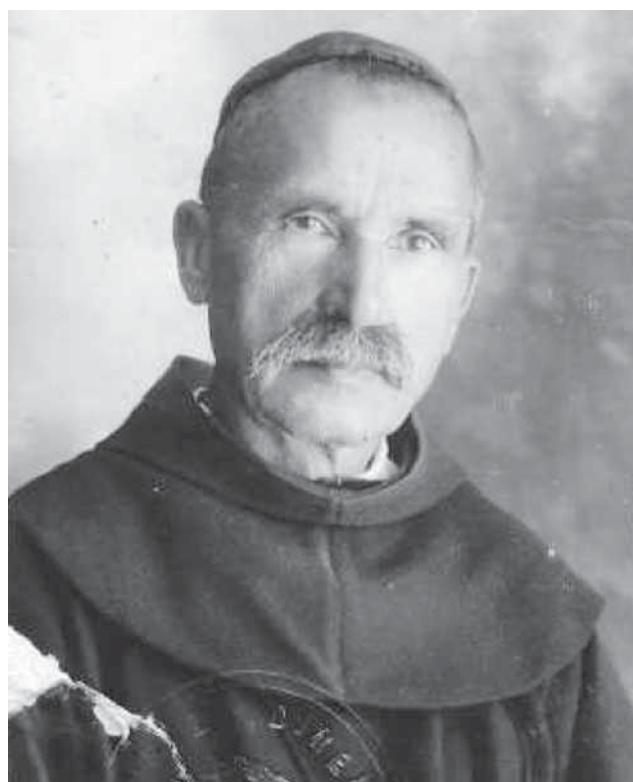
Nama, pak, koji hodimo po stopama pobijenih neka nam njihove krvave stope budu trajan putokaz da tražimo istinu i u djelo je provodimo kako bi svaki biser zasjao svojim sjajem i tako postao trajan izvor blagodati – za svaku suzu, patnju i bol koja gori i izgara na svetom tlu mučenika. ☺

Komunistička žrtva među hercegovačkim franjevcima zbog koje su se komunisti naizgled ispričavali

FRA KRIŽAN GALIĆ (1870. – 1944.)

► Piše: dr. sc. fra Robert Jolić

Drugi po redu hercegovački franjevac kojega je ubila partizanska vojska bio je fra Križan Galić, starac od 74 godine, koji je boravio u župnoj kući u Međugorju kao isluženi redovnik, dakle u mirovini. Svoje je staračke dane inače provodio u humačkom samostanu, ali je provincial njega i druge starce iz tog samostana bio prisiljen premjestiti jer je njemačka vojska zauzela čitav samostan zbog opasnosti od bombardiranja. Fra Križan je tako najprije kratko boravio u župnoj kući u Gorici da bi potom bio premješten u Međugorje. Njegova je smrt, prema svim raspoloživim podatcima, bila posljedica slučajnosti jer su se partizani tada, svakako do početka 1945., još uvijek predstavljali kao pravedna, »narodna« vojska, koja nikoga ne ubija, nego oslobađa okupiranu zemlju. Svoje pravo lice počeli su pokazivati tek u trenutku uvjerenja u pobjedu, dakle od početka mjeseca veljače kada počinju masovna ubojstva svećenika, poglavito hercegovačkih franjevaca. Njihovi svirepi zločini, poglavito nad franjevcima na Širokom Brijegu 7. i 8. veljače 1945., kao i nad onima koje su pronašli u okolnim župama, a onda 14. veljače u Mostaru, pokazali su kako partizani gledaju na budućnost naroda kojemu su se predstavljali kao »osloboditelji«. Nakon toga je ta zločinačka namisao i obračun s neistomišljenicima, osobito s najlučim ideološkim protivnicima, a to su bili svećenici Katoličke crkve, dosegnula svoj brutalni i neljudski vrhunac sredinom 1945. u bezbrojnim kolonama smrti koje su se kretale od austrijsko-slovenske granice (Bleiburg) preko Slovenije, Zagreba, Slavonije, sve do Srbije, pa i dalje, ili pak preko Bosne do Hercegovine. Ukupno je u svim tim progonima ubijeno 66 samo hercegovačkih franjevaca dok je istodobno smrtno stradalih više od 600 katoličkih svećenika, braće laika i klerika te časnih sestara.¹ Zanimljivo, ali do danas nitko nije odgovarao za te najbrutalnije i najodvratnije zločine u povijesti hrvatskoga naroda! Napominjem da je prije fra Križana od hercegovačkih franjevaca smrtno

stradao samo fra Stjepan Naletilić, župnik u Kongori, kojega su partizani ubili davno prije, još u svibnju 1942. Odveli su ga nasilno iz župne kuće u Kongori te usmrtili na planini Ljubuši, u selu Zanagline u blizini Rilića (općina Kupres) i ubacili u duboku jamu – ponor zvan Suho jezero.²

Djetinjstvo i školovanje

Nikola Galić, kako se fra Križan zvao krsnim imenom, rođio se 30. studenoga 1870. u Gorici. Roditelji su mu bili Mate i Jela, r. Bušić. Krstio ga je fra Ilija Skoko

¹ A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. Stoljeća; Svećenici-mučenici Crkve u Hrvata*, Zagreb, 2007.

² R. JOLIĆ, »Hercegovački Stjepan Prvomučenik. Prigodom 65. obljetnice mučeničke smrti fra Stjepana Naletilića (1942. – 2007.)«, *Hercegovina franciscana*, br. 3, Mostar, 2007., str. 177. – 202.

1. prosinca 1870.³ O njegovu djetinjstvu i školovanju ne znamo previše. Najvjerojatnije je osnovnu (pučku) školu završio kod franjevaca u rodnom mjestu. Tu je školu otvorio župnik fra Petar Kordić još davne 1853. Prije toga u Hercegovini je postojala još samo jedna katolička škola, ona koja je otvorena u Mostaru 1852. zalaganjem biskupa fra Rafe Barišića.⁴ Moguće je da je mali Nikola pučku školu završio i kod franjevaca na Širokom Brijegu jer su oni takvu školu držali sve do kraja 19. stoljeća za djecu koja su im dolazila potpuno nepismena. Svakako, o tome za Nikolu Galića nemamo никакva čvrsta podatka. Njegovo se ime prvi put, u očuvanim spisima vezanim za sjemenište i gimnaziju, spominje u jednom izvješću od 28. listopada 1884. U popisu franjevačkih pitomača u nižoj školi na Širokom Brijegu u šk. g. 1884./85. nalazi se i ime Nikole Galića: pohadao je treći razred.⁵ To, pak, znači da je u prvi razred bio upisan u šk. g. 1882./83. Kasnije se spominje i kao učenik 5. razreda iste škole (probandata) u šk. g. 1887./88. te kao učenik 6. razreda u šk. g. 1888./89.⁶ Iz izvješća do kojih sam došao nije jasno je li neke od tih razreda (1. – 6.) završio i na Humcu. Naime, školovanje je 1871. – 1889. bilo razdvojeno u dva samostana: Široki Brijeg i Humac. Vjerojatno je koju godinu završio i na Humcu, možda 6. razred. Svakako, možemo zaključiti da je Nikola Galić probandat (srednju školu) završio 1882. – 1889. te da je nakon toga stupio u franjevački novicijat na Humcu.

Nakon završetka novicijata započeo je filozofski i teološki studij. Ni o tomu nemamo najpouzdanijih podataka. Tek na temelju nekih gotovo usputnih podataka možemo zaključiti da je filozofski studij pohadao na Humcu (1890./91.) i u Asizu (1891./92.), a teološki studij na Širokom Brijegu (1892. – 1894.). Zabunu stvara podatak iz tabule od 30. travnja 1891. prema kojem je fra Križan, skupa s fra Leonardom Radošem, na studiju u Asizu.⁷ Međutim, iz drugih spisa sa sigurnošću možemo ustvrditi da te akademske godine nije bio u Asizu jer je 1890./91. bio na studiju filozofije na Humcu. Tako je profesorska zajednica na Humcu 6. ožujka 1891. dala povoljno svjedočanstvo o ispitima pred primanje nižih redova za neke

klerike, među kojima i za fra Križana Galića.⁸ S Humca je 23. rujna 1891. poslano i izvješće za četvoricu klerika (fra Jozu Bencuna, fra Antu Šolu, fra Tomu Iličiću i fra Križana Galića), koji se spremaju za Italiju.⁹ Kako pouzdano znamo da je fra Križan I. semestar teologije završio 1892./93. na Širokom Brijegu, to znači da je u Italiji mogao biti samo 1891./92., a nikako ne 1890./91., kako ispada na temelju spomenute tabule. Svakako, iz toga razdoblja (1891./92.) koje je fra Križan proveo u Asizu nemamo nijedan jedini očuvan dokument. Prvu

godinu teološkog studija fra Križan je zaciјelo završio na Širokom Brijegu i to 1892./93. S njim su na istoj godini bili i fra Toma Iličić, fra Leopold Šola, fra Jozo Bencun i fra Damjan Gadža.¹⁰ Drugu godinu teološkog studija završio je na istome mjestu 1893./94.¹¹ Nakon toga o njegovu studiju nema više nikakvih podataka. Prema tabuli od 26. travnja 1894. fra Križan je već u dušobrižništvu, župni vikar u Veljacima, što bi značilo da je njegov studij završio do polovice 1894.

Fra Križan se rodio u Gorici i bio kršten kao Nikola. O njegovu školovanju nemamo dovoljno podataka.

Redovništvo i svećeništvo

Kako je već rečeno, Nikola Galić u novicijat je stupio na Humcu te uzeo redovničko ime fra Križan. S njim su istoga dana, 25. rujna 1889., u novicijat stupila osmiorica kolega: fra Alfonzo Ćurić, fra Leopold Sladoja Šola (kasnije »vratio« ime u fra Ante), fra Damjan Gadža, fra Jozo Bencun, fra Stanko Kraljević, fra Klemo Čolak, fra Cvitan Dodig i fra Skender Musa. Habit im je obukao fra Rafo Radoš Šitum, vijećnik Kustodije, po odobrenju kustoda fra Nikole Šimovića. Meštar u novicijatu bio im je fra Blago Babić. Nitko od njegovih kolega nije napustio franjevačku zajednicu, a većina ih je dosta dugo djelovala, najviše u dušobrižništvu. Jedino je fra Klemo Čolak preminuo mlađ, kao klerik (1891.). Fra Alfonzo Ćurić preminuo je 1932., fra Ante Sladoja 1928., fra Damjan Gadža 1921., fra Cvitan Dodig 1939., a fra Skender Musa 1941. Trojicu su ubili partizani: fra Stanka Kraljevića na Širokom Brijegu u veljači 1945., fra Jozu Bencu-

³ Arhiv župe Gorica: Matica krštenih, sv. I, str. 176., br. 139.

⁴ D. MANDIĆ, »Franjevačke škole u Hercegovini«, *Stopama otaca*, V, Mostar, 1939., str. 58. – 60.

⁵ Arhiv Provincije: SP, sv. 14, ff. 28. – 29.

⁶ A. MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu* (rukopis), str. 65., 73., 76., 77., 79., 80.

⁷ Tabule (rasporedi osoblja), za 1891. (prirođ. A. Tomas).

⁸ Arhiv Provincije: SP, sv. 18, f. 169.

⁹ Arhiv Provincije: SP, sv. 18, ff. 177. – 178.

¹⁰ Arhiv Provincije: SP, sv. 2, f. 83.

¹¹ Arhiv Provincije: SP, sv. 2, f. 82.

na u Mostaru u veljači 1945., a fra Križana u Međugorju u listopadu 1944.¹²

Fra Križan je prve jednostavne (privremene) zavjete položio na Humcu po okončanju godine novicijata, 25. rujna 1890., u ruke kustoda fra Nikole Šimovića. Svečane zavjete položio je na Širokom Brijegu 25. rujna 1893. Za subđakona ga je zaredio mostarsko-duvanjski biskup fra Paškal Buconjić u Mostaru 29. listopada, za đakona 21. studenoga, a za svećenika 3. prosinca 1893. Sve isti biskup, iste godine i na istome mjestu. Mladu misu fra Križan je proslavio u rodnoj Gorici 8. prosinca 1893.¹³ Očuvane su i dvije preporuke na latinskom jeziku: u prvoj uprava širokobriješkog samostana 14. rujna 1893. preporučuje fra Jozu Bencuna, fra Križana Galića i fra Alfonza Ćurića za svečane zavjete¹⁴, a u drugoj ista uprava 2. prosinca 1893. preporučuje fra Jozu Bencuna i fra Križana Galića za svećeničko ređenje.¹⁵ Čitavi svoj djelatni svećenički život fra Križan je proveo u dušobrižništvu.

Dušobrižničke službe

Prema tabuli od 26. travnja 1894. fra Križan je raspoređen za župnog vikara u Veljake. Župnik je bio fra Jako Vasilj. Njegovo se ime u veljačkoj matici krštenih spominje od 1. svibnja 1894. do 3. svibnja 1895.¹⁶ Nakon toga, također prema tabulama, fra Križan je župni vikar na Širokom Brijegu (tabule načinjene u proljeće 1895. i 1896.).¹⁷ Međutim, iako je prema tabuli iz 1896. raspoređen na Široki Brijeg, fra Križan je ubrzo promjenio mjesto službovanja. Od ljeta 1896. župnik je u Rakitnu. O tome svjedoči njegov dopis provincijalu pisani u Rakitnu 7. rujna 1896. u kojem se žali na teško imovno stanje u župi koju je preuzeo od fra Tadije Beljana. Prije je tu župnikovao fra Mijo Rozić punih 14 godina (1882. – 1896.). Fra Tadija je u Rakitnu bio tek koji mjesec (od svibnja do kolovoza 1896.). Iz fra

Križanova dopisa jasno je da mu je provincijal rekao da će u Rakitnu biti samo privremeno, ali da se to previše odužilo. To je točno jer je fra Križan određen za administratora u Rakitnu krajem kolovoza 1896. s rokom do sljedećih promjena u proljeće 1897.¹⁸ Žali se provincijalu kako župljeni veoma slabo daju redovinu, a stoka (*marva*) koju je dobio teško se može prodati.¹⁹ U Rakitnu je stvarno ostao do sljedećih promjena, do proljeća 1897. U istome dopisu dodaje kako je iza fra Tadije ostala zapečaćena rakija (*žesta*), pa od provincijala traži naputak može li ju otpečatiti.

Nakon Rakitna fra Križan odlazi u duvanjski kraj gdje ostaje sedam godina (1897. – 1904.). Najprije je dvije godine župni vikar u Županju (1897. – 1899.). Župnik je bio najprije fra Andeo Nuić (do 1898.), a potom fra Silvestar Vasilj (1898./99.). Potom je fra Križan tri godine župnik u Bukovici (1899. – 1902.) pa dvije godine župnik u Šuici (1902. – 1904.).²⁰ Iz prve godine njegove kapelanske službe u Županju očuvan je dopis župnika fra Andela Nuića da se fra Križanu sašije jedan redovnički plašt.²¹ To nije nikakvo čudo kad se zna kakva je žestoka bila duvanjska zima. Zanimljivo je da su fra Silvestar i fra Križan tražili od provincijala da smiju čitati Svetu pismo na hrvatskom jeziku, u prijevodu Đure Daničića. Riječ je zapravo o srpskom prijevodu. Provincijal im je to zabranio, ali vjerojatno ne zbog nacionalnih, nego teoloških razloga jer je tada u Crkvi u uporabi bio isključivo latinski jezik.²² Inače je fra Križan pisao i pjesme (jednu donosimo ovdje u Prilogu) te tražio i sud o svome pjesništvu.²³ Iz kasnijeg razdoblja nema naznaka da je i nastavio s pjesništvom, što je svakako bolje za njega, jer su mu pjesme bile više nego početničke i za pjesništvo nije imao nikakva dara.

Za vrijeme svoga župnikovanja u Bukovici fra Križan je namjeravao raditi na dovršenju župne crkve, koju je sa župljanim ugrubo dovršio fra Vice Skoko 1892.²⁴ U tu je svrhu fra Križan u proljeće 1901. išao u Kotarski

*Bio je zauzet dušobrižnik.
Između ostalog, lijepo se
odnosio prema predčasnicima
pa je fra Franji Dobretiću uredio
grobnicu.*

¹² R. JOLIĆ, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, Mostar, 2009., str. 135.

¹³ Arhiv Provincije: Imenik franjevaca, str. 28., br. 249.

¹⁴ Arhiv Provincije: SP, sv. 3, ff. 93. – 95.

¹⁵ Arhiv Provincije: SP, sv. 3, f. 88.

¹⁶ Matica krštenih župe Veljaci, sv. V., str. 45. – 68.

¹⁷ Tabule (rasporedi osoblja) za 1894., 1895. i 1896. (priredio fra Ante Tomas).

¹⁸ Dopis provincijala fra Luke Begića humačkom gvardijanu od 28. kolovoza 1896. (Arhiv Provincije: SP, sv. 9, f. 162).

¹⁹ Arhiv Provincije: SP, sv. 8, f. 197.

²⁰ Tabule (rasporedi osoblja), za 1897. – 1904. (priredio fra Ante Tomas).

²¹ Dopis Provincijalatu od 12. rujna 1897. (Arhiv Provincije: SP, sv. 9, f. 135).

²² Dopisi od 10. studenoga i 1. prosinca 1898. (Arhiv Provincije: SP, sv. 12, ff. 160, 162).

²³ Dopis Provincijalatu od 1. prosinca 1898. (Arhiv Provincije: SP, sv. 12, f. 160).

²⁴ R. JOLIĆ, *Duvno kroz stoljeća*, Tomislavgrad – Zagreb, 2002., str. 352. – 353.

ured u Županju, skupa s glavarima (*knjezovima*) selâ bukovičke župe moliti da im kotarski predstojnik »odpusti obćinski rad za ovu godinu«, kako bi mogli raditi na crkvi, ali je predstojnik nastupio veoma grubo i jednostavno ih izbacio iz ureda uz viku: »Vrata, polje!« Fra Križan ga je zbog toga tužio Zemaljskoj vladi u Sarajevo, ali je o svemu obavijestio i provincijala u Mostar i tražio zaštitu pred državom.²⁵ Eto, na taj se način »katolička« Austrija odnosila prema Katoličkoj crkvi! Takvih slučajeva ima na tisuće. Nema nikakvih naznaka da je fra Križan nešto uistinu i radio na navedenoj župnoj crkvi.

U Šuici je fra Križan župnu crkvu, koju je 1872. sagradio fra Paško Radoš, »povećao i obnovio«. Bilo je to prve godine po preuzimanju župe, dakle 1902.²⁶ O tim zahvatima nemamo podrobnih podataka. Poznato je da je fra Križan u Šuici, na Kolakovu groblju, podigao spomenik svome predčasniku fra Franji Dobretiću Bašaduru, koji je preminuo u Šuici 30. studenoga 1901. Riječ je o veoma uspјelom djelu, o monumentalnom kamenom križu na lijepo uređenoj kamenoj grobnici. Na križu je s prednje strane uklesan natpis: INRI / VELEČ. O. FRA FRANJI BAŠADURU DOBRETIĆU MOSTARCU. SPOMEN DIŽE FRA KRIŽAN GALIĆ. RODI SE 1841. UMRO 1901. NA GLASU SVETOSTI. Usred natpisa lijepo je isklesan kalež. S druge stane križa nalazi se prikaz cvjetnog uresa, a u sredini je sat – vjerojatno znak prolaznosti.²⁷ Izgradnja grobnice nije započela prije 1903., osim križa koji je bio dogotovljen krajem 1902. O tome svjedoči fra Križanov dopis provincijalu od 29. siječnja 1903. u kojem govori o nekim dugovima koji su ostali iza fra Franje Dobretića te pita hoće li mu se graditi grobnica: »Molim, da mi javite, što mislite radi groba p. fra Franje. Ne mislim, da su Vam financijalni računi preobilni, ali je zazorno kod naroda onako ostaviti bez ikakova spomenika. Ako ćete meni dozvoliti skupiti ču milodara, što mognem, ostalo ču namiriti iz ovdješnje administracije, i gotova stvar. Križ je već gotov!«²⁸ Očito mu je provincijal udijelio traženo dopuštenje, pa se fra Križan dao na prikupljanje potrebnih sredstava. Ipak nije mogao sve sam, pa u ljeto 1903. moli provincijala da bi i on dao prilog za dovršenje grobnice. Piše kako će »samo ruke i kamen zapasti više od 200 kruna, osim hrane« (za majstore). Za pok. fra Franju piše da je bio »odličan« brat te nastavlja: »Svi se možemo nadati: kako marimo za pokojne, onako će se mariti i za nas.«²⁹ Vjerujem da

je grobnica dovršena prije jeseni 1903. Svakako fra Križanu valja iskazati zahvalnost što je dao sagraditi uistinu lijepu i umjetnički dotjeranu grobnicu šuičkom župniku fra Franji Dobretiću.

Nakon sedam duvanjskih zima fra Križan se povlači u toplije krajeve u Hercegovinu. Na jugu će ostati do kraja života. Najprije je godinu dana župnik u Tihaljini (1904./05.). Ne bi se reklo da mu se u Tihaljini baš odveć svjđalo pa je prigodom provincijalova pohoda tražio da ga odatle premjesti. To ponavlja i u dopisu od 26. trav-

Dio samostanske zajednice i novaci na Humcu 1908./09. – fra Križan sjedi prvi slijeva

nja 1905. Moli da ga se »odredi u samostan (na Humac), inače bar na lakšu i unosniju župu, pošto potpisati ovdje ima mnogo nezgoda«, a uz to je i »slaba zdravlja«.³⁰ I stvarno je na proljetnim promjenama premješten iz Tihaljine na Humac. Bio je samostanski i župni vikar. Ipak u samostanu je samo godinu dana, a onda je dvije godine župnik u Ljutom Docu (1906. – 1908.). Pred kraj 1906. dostavio je Provincijalatu zanimljivu statistiku o toj župi, iz koje donosim neke podatke: u župi ima katolika 2.298 (od čega odraslih 1.445, a djece 853), 22 pravoslavna i 19 muslimana (Cigana). Krštenih je bilo 95, umrlih 56, vjenčanih 15 parova. Na području župe bila je jedna škola. Za Uskrs je ispovjedeno 1.088 vjernika, a iz pobožnosti je bilo 1.437 ispovjedenih. Članova Franjevačkog trećeg reda: 229.³¹ Sljedeće godine u istoj je župi 2.347 katolika. Osobito je zanimljiva brojka od čak 463 krizmanika te godine (jer je krizma bila tek svake 3. ili 4. godine), što pokazuje vitalnost te vjerničke zajednice s

²⁵ Dopis provincijalu od 27. lipnja 1901. (Arhiv Provincije: SP, sv. 19, f. 135).

²⁶ M. MIKULIĆ, *Šematizam mile misijske provincije reda Manje braće sv. oca Franje u Hercegovini za godinu 1903.* (prir. Š. Demo i P. Knezović), Mostar, 2003., str. 59.

²⁷ R. JOLIĆ, »Franjevački grobovi u Hercegovini«, *Hercegovina franciscana*, sv. 1, Mostar, 2005., str. 158. – 159.

²⁸ Arhiv Provincije: SP, sv. 21, f. 60.

²⁹ Dopis od 3. srpnja 1903. (Arhiv Provincije: SP, sv. 21, f. 90).

³⁰ Arhiv Provincije: SP, sv. 24, f. 67.

³¹ Dopis od 6. prosinca 1906. (Arhiv Provincije: SP, sv. 25, f. 98).

ogromnim brojem djece.³² Nakon te dvije godine fra Križan je opet u istome samostanu, na Humcu (1908./09.), u službi župnog vikara. Valja napomenuti da je malo nedostajalo da provincijal fra Križana već krajem 1908. ne premjesti s Humca, i to na udaljenu brdsku župu Glavatičevu iznad Konjica. O tome je provincijal već bio obavijestio i fra Križana i upravu humačkoga samostana, a 22. prosinca 1908. poslao je i biskupu dopis da je fra Križan određen za župnika u Glavatičevu.³³ Pa ipak fra Križan nije otišao s Humca jer se protiv toga pobunila uprava humačkog samostana. Molili su provincijala da im ne diže fra Križana i fra Pavu Dragičeviću jer imaju previše posla, a malo radne snage i dosta bolesnika u samostanu, koji mogu malo ili nimalo pomoći u dušobrižništvu.³⁴ Na to se i provincijal predomislio te uskoro biskupu poslao dopis da fra Križan Galić zbog velike hladnoće ne ide u Glavatičevu i da Provincija u tom trenutku nije u stanju pokriti tu župu zbog nedostatka osoblja. U istom dopisu javljeno je i da fra Ambro Mišetić ne može ići u Nevesinje jer tamo nema niti kuće niti išta drugo. Inače su obje župe bile dane biskupu *ad liberam collationem*.³⁵

U proljetnim promjenama 1909. fra Križan je određen za župnog vikara na Čerinu, gdje ostaje dvije godine (1909. – 1911.). Ipak, i tu je malo nedostajalo da 1910. ne bude premješten za župnika u Rasnu. Provincijal mu je, naime, 17. travnja 1910. naredio da pode u Rasnu zamjenjivati župnika fra Kažimira Bebeka.³⁶ Ipak do toga nije došlo, a u svome dopisu, nakon što su promjene prošle, fra Križan se čudi što je provincijal imao na umu njega za Rasno, kad na Širokom Brijegu ima toliko fratara (*yataganu*), koji jedva čekaju tu službu.³⁷ Na Čerini je počeo predavati i vjeronauk u državnoj školi, čini se od početka studenoga 1909. Provincijal je, naime, 29. listopada 1909. poslao Ordinarijatu zamolbu da fra Križana imenuje vjeroučiteljem na Čerini te da ga ujedno preporuči i Kotarskom

uredu za tu službu.³⁸ Već 8. studenoga fra Križan piše upravi humačkog samostana da (Jakov) Slišković, učitelj u Čerini, kleveće fratre da slabo hrane djecu u sjeništu i gimnaziji na Širokom Brijegu, iako za hranu dobivaju novac od države.³⁹ S druge pak strane, isti taj učitelj i ujedno školski upravitelj u Čerini Jakov Slišković tužio se Seosko-kotarskom uredu u Mostaru na fra Križana zbog zapostavljanja vjeronauka koji je predavao u školi. Uz dopis je priložio i dopis »Dnevnik o katoličkoj vjeronauci«. Taj je dopis navedeni ured proslijedio Provincijalatu, uz napomenu da se opomene fra Križana, jer bi mu inače mogao biti uskraćen honorar koji je dobivao kao vjeroučitelj.⁴⁰ Tako je fra Križan u proljeće 1911. završio svoj prvi mandat u Čerini. Tu će se vraćati u još dva navrata.

Od 1911. opet je u matičnom samostanu na Humcu. U ovome navratu tu ostaje tri godine (do 1914.). Imenovan je ponovno župnim i samostanskim vikarom te ujedno učiteljem braće laika i nadglednikom kućne posluge.⁴¹ Za vrijeme njegova vikarstva samostan je – po nalogu uprave Provincije – kupio zemljište zvano Uremovaču u blizini samostana. Međutim, kako je više od polovice od 20.000 kruna, koliko je stajalo zemljište, posuđeno od mostarskog samostana, to braća humačkog samostana predlažu upravi Provincije kako bi se taj dug mogao riješiti. Među njima se potpisuje i vikar fra Križan.⁴² Neko je vrijeme fra Križan vršio i gvardijansku službu, za vrijeme gvardijanove izočnosti, o čemu su braća humačkoga samostana o njemu izdala veoma lijepo svjedočanstvo: da je za to vrijeme braći pribavljao sve ono što im je bilo potrebno te da je živio pravim redovničkim životom (*omnia nobis necessaria supeditasse nec non religiose viscisse*).⁴³

Četiri godine Prvoga svjetskog rata fra Križan je župni vikar u Gradnićima (1914. – 1918.). Župa tada još nije bila podijeljena te je obuhvaćala područje današnjih župa: Gradnići,

*Nakon sedam godina
dušobrižništva na sjeveru
Provincije, fra Križan dolazi na
njezin jug. Tu obavlja različite
službe.*

³² Dopis od 30. listopada 1907. (Arhiv Provincije: SP, sv. 26, f. 185).

³³ Arhiv Provincije: SP, sv. 28, f. 294.

³⁴ Dopis provincijalu od 21. prosinca 1908. (Arhiv Provincije: SP, sv. 28, ff. 313. – 314).

³⁵ Dopis biskupu od 7. siječnja 1909. (Arhiv Provincije: SP, sv. 29, f. 2).

³⁶ Arhiv Provincije: SP, sv. 31 (dokument nedostaje, ali za njega znamo iz Urudžbenog zapisnika).

³⁷ Dopis provincijalu od 23. srpnja 1910. (Arhiv Provincije: SP, sv. 32, f. 139). Župnik u Rasnu ostao je fra Kažimir Bebek (1909. – 1913.).

³⁸ Arhiv Provincije: SP, sv. 29, f. 439.

³⁹ Arhiv Provincije: SP, sv. 29, f. 464. Taj je dopis gvardijan proslijedio Provincijalatu 15. studenoga 1909. (SP, sv. 29, ff. 465. – 466).

⁴⁰ Dopis Provincijalatu od 5. travnja 1911. (Arhiv Provincije: SP, sv. 33, ff. 273. – 275).

⁴¹ Tabula od 4. svibnja 1911. (priр. fra Ante Tomas).

⁴² Dopis od 1. svibnja 1913. (Arhiv Provincije: SP, sv. 39, f. 150).

⁴³ Dopis Provincijalatu od 1. svibnja 1913. (Arhiv Provincije: SP, sv. 39, f. 153). Potpisali: fra Paško Martinac, fra Mijo Čuić, fra Blaž Jerković i fra Jakov Vasiljević, gvardijan.

Čitluk, Gradina (Blizanci) i Tepčići (Ploče), tako da je posla bilo na pretek. Župnici su kroz te četiri godine bili fra Andeo Nuić (1914./15.) i fra Jako Vasiljević (1915. – 1918.).⁴⁴ S obojicom je fra Križan već prije živio. Na upit Provincijalata o humanitarnom i drugom radu za vrijeme rata, fra Križan je odgovorio: »Podpisani je učinio za "Crveni križ": Godine 1914. u kolovozu bio u zamjeni župnika u Medjugorju. Tom prilikom skupio od naroda 250 Kruna, košulja oko 20 i čarapa oko 30 pari. To otpremio po Rafi Bencunu u Ljubuški na Kotarski ured za "Crveni križ". Više nisam ništa, ven da sam štogod pomogao župniku u tome poslu.«⁴⁵ God. 1918., kad je župa Gradnići bila dokinuta, a na njezinu dotadašnjem prostoru osnovane tri nove župe: Čitluk (koji preuzima prava dokinute župe Gradnići) te Blizanci i Tepčići⁴⁶, fra Križan je po treći put imenovan župnim vikarom u susjednoj župi Čerin. Uz to je i vjeroučitelj i voditelj III. reda.⁴⁷ Ovdje je svakako zanimljivo navesti da je početkom 1920. fra Križan dodijeljen prвome čitlučkom župniku fra Paški Martincu za pomoćnika. Fra Paško je još uvijek stanovao u Gradnićima jer u Čitluku tada nije bilo nikakva crkvenog objekta. Konačno je 5. ožujka 1920. preselio te se nastanio u svoga župljanina Grle Čorića, koji je imao kuću na Hrlonji u Čitluku.⁴⁸ Fra Križan je, pak, ostao u Gradnićima kao fra Paškin pomoćnik u »ekspozituri« Gradnići. Njegov je položaj međutim bio neodrživ jer su Gradnićani (uz žitelje Paoče, Gornja Blatnice i Sretnica) prosvjedovali protiv dokidanja njihove drevne župe te tražili da se ona ponovno uspostavi. Tako fra Križan piše provincijalu iz Gradnića 22. ožujka 1920.: »Nakon tako ogromna vremena nema ni od Vas pisma. Molim Vas da mi pismeno priopćite: šta sam ja ovdje, kakvo imam pravo i dužnosti? Nemam torbaka, pikside, ni uljenice za bonike; matice prenešene na Čitluk. U crkvi ima samo jedna mala piksida, trebala bi još jedna bar za 100 (sto) čestica; nema ljubičaste paramente. Ako ne mogu činiti službu, osobito opremati bonike, onda sam suvišan ovdje. Narod to ponešto već zna, pa već ima galame, a kako će slijediti može se misliti. Ja jih mirim što mogu, da ne viču, nego želje starešinstvu prikažu. Molim da providite bar privremeno što je najnužnije.«⁴⁹ Čini se da je fra Križan tu ostao do proljetnih promjena (22. travnja 1920.), kada je za gradničkog samostalnog župnog vikara imenovan fra Gojko Penavić.⁵⁰ Fra Križan je

ponovno, po tko zna koji već put, župni vikar na Humcu. Tu ostaje samo godinu dana, pa je onda opet župni vikar u Čeriu (1921./22.). Tada se konačno vraća na Humac (proljeće 1922.), gdje će – uz neke male iznimke – ostati sljedećih dvadesetak godina, sve do pred samu smrt. Nakon povratka iz Čerina, pred zimu 1922., moli provincijala da bi se dostavila njegova roba koja je ostala na Čeriu jer jedva da ima štogod obući i obuti. Možda će biti zanimljivo navesti kako je fra Križan živio vrlo siromaški, kao i većina franjevaca onoga vremena: »Plašta nemam, a sada mi već treba; da nosim kaput mjesto plašta: nemam ga. Čizme imam, ali propušćaju vodu. Samo imam jedan par kundura cio, ali još malo, pa valja jih kupiti. Prisvlaka nemam nijednoga dobra. Što se tiče habeta, to imam; a za to zahvaljujem fra Grgi ŠVasiljuć. Doktori mi naredjuju, da se zimi toplim; stoga molim, da mi se naredi (= nabavi) što je prijeka potreba.«⁵¹

Bolest i starost

Upravo bi ovdje trebalo reći nešto više o fra Križanovu zdravlju, koje je oduvijek bilo prilično slabo, a on je trajno bio boležljiv i često se žalio na različite poteškoće. Najstarija vijest o tome potjeće još iz Šuice, gdje je fra Križan bio župnik početkom 20. stoljeća. Tako moli provincijala da bi mu dopustio da smije jesti meso jer zbog poteškoća sa želucem ne smije jesti mliječne proizvode.⁵²

Na Humcu 1922./23. Fra Križan je u srednjem redu, drugi s lijeva

⁴⁴ R. JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku*, Čitluk – Tomislavgrad, 2010., str. 89.

⁴⁵ Dopis iz Gradnića od 11. listopada 1916. (Arhiv Provincije: SP, sv. 46, f. 125).

⁴⁶ R. JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku*, str. 89. – 90; 93. – 105.

⁴⁷ Tabula od 15. travnja 1918. (priredio fra Ante Tomas).

⁴⁸ R. JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku*, str. 101.

⁴⁹ Arhiv Provincije: SP, sv. 53, f. 127.

⁵⁰ Tabula od 22. travnja 1920. (priredio fra Ante Tomas); R. JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku*, str. 103. – 104.

⁵¹ Dopis provincijalu od 2. listopada 1922. (Arhiv Provincije: SP, sv. 59, f. 83).

⁵² Dopis od 24. svibnja 1903. (Arhiv Provincije: SP, sv. 21, f. 72).

Kasnije se te molbe ponavljaju u više navrata, redovito da bi bio oslobođen obveze nemrsa tijekom došača.⁵³ U ljeto 1920. moli provincijala da bi mogao preko ljeta poći na odmor u Duvno zbog slabog zdravlja.⁵⁴ Provincijal nema ništa protiv. Traži od fra Križana da pronađe župnika u Duvnu kod kojega želi provesti odmor.⁵⁵ Nedvojbeno je da je ljетni odmor 1920. fra Križan proveo u Duvnu, vjerojatno u Bukovici ili Šuici, gdje je nekoć i sam župnikovao. Još je simptomatičniji fra Križanov dopis iz župe Blizanci, u kojoj je u ljeto 1923. privremeno mijenjao župnika. Moli provincijala da što prije u župu dođe fra Gojko Penavić, koji je tamo rasporeden. Za sebe kaže da je »star, bolestan i sakat«, a k tome župu obilazi »pješke, kao što nisam nikada dosada«.⁵⁶ Provincijal ipak od njega traži da u župi ostane dok ne dođe »pravi« župnik.⁵⁷ Tako je u Blizancima fra Križan ostao do kraja rujna 1923. Tada mu provincijal šalje poruku da se (opet) stavi na raspolažanje gvardijanu na Humcu.⁵⁸ Na temelju provincijalove molbe Ordinarijatu da se fra Križanu (opet) podijeli jurisdikcija za Humac možemo naslutiti da je u Blizancima proveo više mjeseci.⁵⁹

U godinama koje slijede vezano za fra Križana možemo uglavnom pronaći njegove molbe da ga se stavi u

mirovinu (1924.)⁶⁰ ili da mu se (ponovno) dâ dispensa od adventskog posta (1924., 1931.),⁶¹ ili dopise u kojima se žali na slabo zdravlje te ujedno molbe da mu se ne dodjeljuju teže i zahtjevne službe (1928., 1930.). Uz to je prilagao i liječnička uvjerenja.⁶² Stvar je »kulminirala« kada je sami župnik u Drinovcima fra Darinko Brkić molio da fra Križan, koji je bio određen njemu za župnog vikara, ostane na Humcu, jer je veoma bolestan. On će radije župu služiti sam nego da dobije staroga i bolesnog župnog vikara jer će se pored svih obveza samo još

morati brinuti i o njemu.⁶³ Fra Križan ustrajno moli da ga se i službeno proglaši invalidom i nesposobnim za bilo kakav dušobrižnički rad.⁶⁴ Preko ljeta 1932. odmor je opet proveo na čistom duvanjskom zraku.⁶⁵ Spomenuti »općinski lekar« dr. Morozov, Rus, pisao je Upravi Provincije 14. lipnja 1934. da »fra Križan Galić ima kronični katar stomaka i crijeva, radi čega ima nuždu da se leči kod Kiseljaka makar 30 dana«.⁶⁶ I dvije godine nakon toga fra Križan je tražio da preko ljeta ide na liječenje u banje u Kiseljak⁶⁷, ali provincijal nije bio fasciniran njegovim liječničkim nalazima, pa mu to nije dopustio.⁶⁸ Konačno je ipak provincijal službeno od državnih vlasti tražio da se fra Križana umirovi, pa je Banska uprava iz Splita

Godine 1944. fra Križan je vrlo onemoćao i bolestan, slabo čuje, što će biti presudno u njegovu životu.

⁵³ Dopisi od 3. srpnja 1903., 30. listopada 1903., 24. listopada 1904. (Arhiv Provincije: SP, sv. 21, f. 90; sv. 21, f. 131; sv. 23, f. 137).

⁵⁴ Dopis provincijalu od 13. lipnja 1920. (Arhiv Provincije: SP, sv. 53, f. 138).

⁵⁵ Odgovor od 16. lipnja 1920. (Arhiv Provincije: SP, sv. 53, f. 138).

⁵⁶ Dopis od 21. kolovoza 1923. (Arhiv Provincije: SP, sv. 62, f. 111).

⁵⁷ Odgovor od 23. kolovoza 1923. (Arhiv Provincije: SP, sv. 62, f. 112).

⁵⁸ Dopis fra Križanu od 26. rujna 1923. (Arhiv Provincije: SP, sv. 62, f. 177).

⁵⁹ Dopis Ordinarijatu od 2. listopada 1923. (Arhiv Provincije: SP, sv. 62, f. 188).

⁶⁰ Dopis Provincijalatu od 30. svibnja 1924. (Arhiv Provincije: SP, sv. 64, f. 260).

⁶¹ Dopisi Provincijalatu od 9. studenoga i 22. studenoga 1924. te 3. studenoga 1931. (Arhiv Provincije: SP, sv. 64, ff. 302, 320; sv. 94. ff. 156, 157).

⁶² Dopisi od 12. travnja 1928. ili 4. travnja 1930. (Arhiv Provincije: SP, sv. 74, ff. 245. – 246; sv. 82, f. 343). U prvome dopisu doslovce piše: »Kako se vidi po toj svjedočbi, da sam narušena zdravlja. Imam odavna: štomakalni katar, od nekoliko godina slabost srca i najposlje nadošla "sclerosa arteriae cerebri". Po tome možete suditi, da nisam sposoban za težu službu. Uopće je pogibeljno jašti na konju, jer ako mi se dogodi nesvijest, da panem na zemlju kao što mi je se jednom dogodilo, ali ne na konju; morati ću pasti mrtav, ili se teško osakatiti i pasti na krač. A kad govor držim onda se teško umorim, pošto mi je oslabio glas i snaga, pa se moram siliti više nego mogu podnijeti. Dakle uopće nisam za kapelana. Dosta sam i mogao (ako se uzme, da je vikar prvi kapelan) 26 g[odina]. A to sam priznavao i provodio. Ne škodi, ali evo sada ne mogu. Ako ima kakove sumnje, zovnite me tamo na pregledanje. Mislim, da će izjaviti, da sam još u gorem stanju. Rus Morosov mi je rekao ustmeno, da sam ostario kao od 70 g[odina] (...) NB. Samo želim mir, da se pripremim na smrt.« Tada je fra Križanu bilo tek 58 godina!

⁶³ Fra Darinkov dopis Provincijalatu od 1. srpnja 1928. (Arhiv Provincije: SP, sv. 74, f. 444).

⁶⁴ Dopis provincijalu od 17. siječnja 1931. (Arhiv Provincije: SP, sv. 89, f. 30).

⁶⁵ Dopis provincijalu od 30. lipnja 1932. (Arhiv Provincije: SP, sv. 96, f. 333).

⁶⁶ Arhiv Provincije: SP, sv. 104, f. 396.

⁶⁷ Dopis provincijalu od 14. travnja 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 114, f. 412)

⁶⁸ Odgovor od 25. travnja 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 115, f. 11).

20. veljače 1937. poslala službeni dokument o njegovu umirovljenju.⁶⁹ Ljetni odmor 1937. proveo je u Duvnu, u Bukovici, u kojoj je i sam nekoć bio župnik.⁷⁰

Fra Križan je 11. travnja 1939. molio provincijala da ga premjesti u Goricu za župnog vikara.⁷¹ Očito je i sam zaboravio da se već barem 10 godina trudi dokazati kako je nesposoban za bilo kakvu dušobrižničku službu. Više sve nije bilo u redu ni u glavi. Ali nije zaboravio provincijal pa ga umjesto u Goricu šalje u Kiseljak i tako ispunjava njegovu davnu želju za banjama.⁷² Iz predratnog razdoblja sačuvana je još samo fra Križanova molba da bi u proljeće 1940. pošao u Split, jer mu je tamo, u nekom od samostana redovnica bratana stupala u red časnih se-stara.⁷³ Vjerojatno mu je to provincijal dopustio. I većinu ratnih godina fra Križan je proveo u matičnom humačkom samostanu. Ali već krajem 1943. stanje se potpuno pogoršalo. Zbog toga što je njemačka vojska zauzela samostan i zbog opasnosti od bombardiranja po savezničkim snagama, provincijal je sredinom studenoga 1943. bio prisiljen stare i umirovljene svećenike, koji su svoju starost uživali u blagodatima koje je pružao humački samostan, razmjestiti po župama. Tako je fra Silvestar Vasilj raspoređen u Čitluk, fra Ciprijan Brkić u Vitinu, fra Ćiril Ivanković u Gradniće, fra Mile Miloš u Tepčiće, fra Veselko Milas u Veljake, fra Bernardin Smoljan u Ti-haljinu, a fra Križan Galić u (rodnu) Goricu.⁷⁴ Fra Križan je tako u drugoj polovici studenoga bio u Gorici. Iste se godine navršavala 50. obljetnica njegova misništva, pa je starac zaželio proslaviti navedenu obljetnicu. Bilo je ratno vrijeme, ali provincijal nije želio starcu uskratiti tu radost, pa je odredio profesora teologije dr. fra Rufina Šilića da se pobrine oko proslave. Tako brzoglasom piše fra Križanu u Goricu 2. prosinca 1943.: »Poštovani otče fra Križane! Upamto sam Vašu želju glede propovjednika prigodom Vaše zlatne mise. Za tu je dužnost spremam p. o. fra Rufin Šilić, koji će na vrieme doći i ponjeti nešto sličica za spomen Vaše godovine. To sam ja već uredio i budite podpuno mirni i bezbrižni.«⁷⁵ Divan

primjer provincijalove brige za staru i nemoćnu braću! Ipak je idila bila kratka daha: naime, gorički župnik fra Božo Bubalo otpremio je fra Križana iz Gorice već krajem iste 1943. Nije znao što će s njim, kao što nije znao ni humački gvardijan fra Marijan Zubac, koji je o tome obavijestio provincijala fra Lea Petrovića.⁷⁶ Provincijal se morao snalaziti kako je znao i umio. Odgovara da se čudi postupku goričkog župnika, ali istodobno javlja gvardijanu da je fra Križana rasporedio u Međugorje te o tome obavijestio međugorskog župnika fra Serafina Višticu.⁷⁷ U jednome, pak, kasnijem dopisu upućenom fra Križanu provincijal piše da je sami fra Križan na svoju ruku napustio Goricu: »Starješinstvo je tražilo za Vas najpogodnije mjesto za stanovanje u današnjim prilikama i odredilo našu župu Međugorje. Vi ste bili stavljeni u Goricu, ali ste odatle bez prethodnog znanja i odobrenja vratili se na Humac.«⁷⁸

Ispred stare franjevačke rezidencije u Čitluku.
Fra Križan sjedi prvi s lijeva

Međugorje je bilo posljednja fra Križanova životna postaja. Tu je proveo posljednjih gotovo godinu dana, od početka siječnja do tragične smrti krajem listopada 1944. Iz toga razdoblja postoji nekoliko njegovih dopisa,

⁶⁹ Arhiv Provincije: SP, sv. 118, f. 283. Usp. sv. 119, ff. 236. – 245; 386. – 395; 442. – 451.

⁷⁰ Provincijalova obedijencija od 3. srpnja 1937. (Arhiv Provincije: SP, sv. 119; dopis nije sačuvan, ali za njega znamo iz Urudžbenog zapisnika).

⁷¹ Arhiv Provincije: SP, sv. 126, f. 413.

⁷² Provincijalov odgovor od 23. travnja 1939. (Arhiv Provincije: SP, sv. 126, f. 502; usp. sv. 127, ff. 188, 218).

⁷³ Dopis provincijalu od 29. travnja 1940. (Arhiv Provincije: SP, sv. 130, f. 28).

⁷⁴ Provincijalov dopis humačkom gvardijanu od 16. studenoga 1943. (Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 286).

⁷⁵ Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 318.

⁷⁶ Dopis od 31. prosinca 1943. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 14). Fra Božo ga je poslao iz Gorice jer se »opija i zaušljivio se«. »Alah salamet«, piše provincijal u dopisu humačkom gvardijanu fra Marijanu Zupcu 4. siječnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 12).

⁷⁷ Odgovor gvardijanu od 4. siječnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 12). Istoga dana o tome je obavijestio fra Serafina. Moli da primi fra Križana jer ne zna što će s njim. Neka ne ide od (fratarske) kuće do kuće, od prijatelja do prijatelja (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 19).

⁷⁸ Provincijalov dopis od 27. travnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 292).

iz kojih se jasno vidi da je već uistinu oronuo starac koji više nije u stanju razložno misliti, a ni uredno se držati u higijenskom smislu. Već krajem siječnja tražio je od provincijala dopuštenje da ode pokupiti neke svoje stvari u Gorici i na Humcu. Provincijal, znajući da on više nije za hodanja, odgovara da nije vrijeme za bespotrebno hodanje, a stvari mu može poslati i gvardijan s Humca.⁷⁹ Provincijal svoju zabranu ponavlja i krajem travnja iste godine. Dodaje kako mu je neugodno što je čuo da se fra Križan zaušljivio. Drži da je to posljedica ispovijedanja na otvorenom, kada uši sa siromašnih župljana mogu prijeći i na ispovjednika te traži da ubuduće ispovijeda isključivo u ispovjedaonici i strogo pazi na čistoću odjeće.⁸⁰ Fra Križan se ponovno javlja u srpnju. Odjeća mu je čista, nema više ušiju. Moli da bi mu provincijal dao nešto kuna da može nabaviti koju košulju, jer tri koje ima već su potpuno poderane, te da može nabaviti malo ranoga grožđa koje mu je dobro za stomak, s kojim je čitavi život imao poteškoća. Provincijal je naredio međugorskom župniku fra Serafinu Vištica da starcu udovolji što mu treba.⁸¹ Župnik je odgovorio da će se pobrinuti što se tiče fra Križanove odjeće, ali da je grožđe još zeleno. Istdobro piše kako ne traži nikakvu odštetu od Provincijalata za uzdržavanje petorice bogoslova koji su bili smješteni kod njega u župnoj kući, budući da je teologija u Mostaru zbog ratne opasnosti morala biti iseljena. Znamo da su tu u tome trenutku boravili fra Luka Sušac, fra Zlatko Čorić i fra Žarko Leventić. Župnik bi volio da mu se pošalje i jedan mladomisnik za župnog vikara.⁸² Kasnije je župnik fra Serafin pitao provincijala smije li fra Križan otići na Humac i u Radišiće. Iako je to provincijal zabranio, fra Križan je u međuvremenu na svoju ruku, bez župnikova znanja i odobrenja, otišao na Humac. Fra Serafin piše provincijalu: »Ako se vrati bez ušiju, biti će dobro, a inače ne će biti dobro!«⁸³ I to bi bilo posljednje što iz Arhiva Provincije možemo saznati o živomu starcu fra Križanu Galiću. Sljedeće vijesti govore o njegovoj tragičnoj smrti. Ubili su ga partizani. Ta je smrt bila nenamjerna jer su se partizani u to vrijeme još uvijek trudili pred javnošću pokazati kao pravedna i »narodna« vojska. O tome ima dovoljno izvornih i sigurnih podataka. Bilo je to 31.

⁷⁹ Dopis provincijalu od 27. siječnja 1944. i provincijalov odgovor od 3. veljače 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 88).

⁸⁰ Provincijalov dopis od 27. travnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 292).

⁸¹ Fra Križanov dopis od 13. srpnja 1944. Provincijalov odgovor od 21. srpnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 352).

⁸² Dopis Provincijalatu od 27. srpnja 1944. Provincijal je odgovorio da trenutno nema nikoga na raspolaganju za kapelana (Arhiv Provincije: sv. 143, ff. 391. – 395).

⁸³ Dopisi od 21. kolovoza, 22. kolovoza i 23. kolovoza 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 144, ff. 84, 101).

⁸⁴ Nekrologij HFP, ad diem; A. NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici 1524. – 1945.*, Mostar, 1992., str. 107. – 108; A. NIKIĆ, *Događajnica Bosne i Hercegovine 614. – 1918.*, Mostar, 2003., str. 504; A. Marić, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratar*, Mostar, 2007., str. 12. – 13; A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007., str. 199.; R. JO-LIĆ, »Ubojstvo fra Križana Galića», *Glasnik mira (Međugorje)*, br. 7/2008., str. 38. – 39; *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, 2010., str. 186.

⁸⁵ Provincijalov dopis od 13. studenoga 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 144, f. 544).

⁸⁶ Fra Serafinov dopis od 7. studenoga 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 144, f. 545).

listopada 1944. Stradao je u 74. god. života, 55. god. redovništva i 51. god. svećeništva. Pokopan je na groblju Kovačica u Međugorju.⁸⁴

Ubojstvo fra Križana Galića u Međugorju⁷⁹

O fra Križanovoj smrti pisao je opširno provincijalu međugorski župnik fra Serafin Vištica. Fra Križanova smrt bila je više plod nesretnih okolnosti, a ne stvarne partizanske želje da ga ubiju – jer su oni tada još pred svijetom nastojali pokazati lijepo lice. O tome svjedoči i pismo provincijala fra Lea Petrovića župniku fra Serafinu krajem 1944. Pita o fra Križanovoj smrti jer je čuo da je poginuo nesretnim slučajem te nastavlja: »Čujemo, da partizanski odredi blago postupaju s narodom i da tamo vlada red i mir. Hvala Bogu da nevini ne stradaju.« Partizani su nedugo prije toga bili zauzeli Brotnjo. Svijet je pobjegao prije njihova dolaska, najviše u Mostar, a provincijal, čuvši da partizani ne čine nikakve zločine, nastavlja u istom pismu: »I mi smo nagovarali sviet da se vraća kućama, jer će im sve propasti, naročito hajvan, jer ga nitko ne čuva ni ne pase. Mislim, da je dobar dio već otišao natrag kućama. Ovdje se ne vidaju.«⁸⁵

Na to provincijalovo pismo opširno je odgovorio župnik fra Serafin.⁸⁶ Iz njegove su župe, piše, pobegli

Ispred starog župnog ureda u Međugorju, nakon mlađe mise fra Vendelina Vasilja 1932.

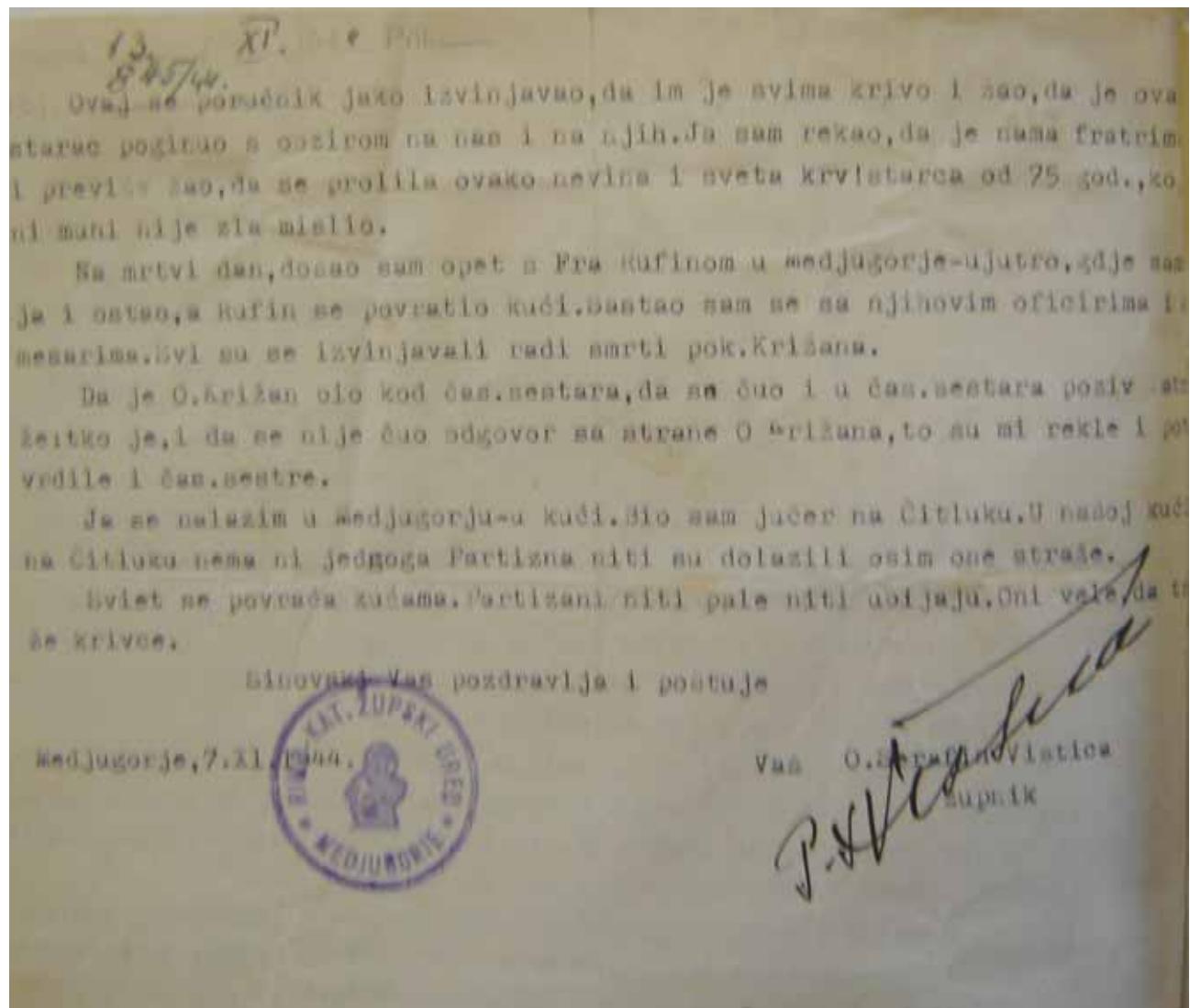
gotovo svi župljeni nakon što su na brdo Crnicu iznad sela 28. listopada 1944. došli partizani. Pročulo se bilo da su to četnici, iako su bili partizani. I župnik se sklonio u Čitluk. U župnoj kući ostao je sam stari fra Križan Galić. Ostale su bile i časne sestre u svojoj kući. Sutradan je župnik s fra Rufinom Šilićem i fra Jerkom Mihaljevićem, bogoslovskim odgojiteljima i profesorima koji su tada boravili na Čitluku, došao u Međugorje. Tu su upoznali partizanskog zapovjednika poručnika Boju Kurilića, rodom iz Trebinja. Rekao im je iskreno da među partizanima ima i nešto bivših četnika. Sporazumjeli su se da se fratri vrate u Čitluk i priopće narodu da se vrati kućama.

Opet je fra Serafin s malim slugom došao u Međugorje sutradan (30. listopada) popodne. Uskoro je tu počelo pripucavanje, pa je fra Serafin morao maloga odvesti u

Čitluk jer je plakao. »Nakon mojega odlaska oko 5 sati o. Križan Galić došao je u čč. sestara. Tu je večeraso i pošao u kapelu (župnu kuću, op. R. J.) oko 6 sati. Partizanska je straža bila negdje oko naše kuće, koja je pitala: tko je i tko ide. On se nije javio, jer je to starac, koji nije čuo ni razumio poziv straže. Nato ga je stražar ranio u nogu. On je došao u ured. Opet je straža zvala. Budući da se opet nije javio, stražar je bacio svoju bombu u ured, koja ga je ubila. Bio je još u utorak jutro, 31. X. živ u uredu. Iza toga je umro.«

U međuvremenu je župnik bio u Čitluku i 31. listopada i 1. studenoga nije se mogao vratiti zbog pucanja. Piše provincijalu:

»1. 11. u 9 sati uvečer došla je partizanska straža u našu kuću u Čitluku, pregledala samo prizemlje i otišla.

Tu sam stražu pitao za poručnika Kurilića Boju, koja mi je rekla, da se nalazi negdje na Čitluku. Mi smo otisli spavati. Na osvit mrtvoga dana u 1 sat ujutro dolazi poručnik Kurilić i traži mene, da mi saopći poginuće p. o. Križana Galića. Sve mi je rekao, kako sam ja gore naveo, i da su ga oni partizani pokopali u Kovačici, jer nije bilo nikoga od našega sveta tko bi ga pokopao.

Onaj se poručnik jako izvinjavao, da im je svima krijevo i žao, da je ovaj starac poginuo s obzirom na nas i na njih. Ja sam rekao, da je nama fratrima i previše žao, da se prolila ovako i nevina krv! starca od 75. god., koji ni muhi nije zla mislio.

Na mrtvi dan, došao sam opet s fra Rufinom u Međugorje ujutro, gdje sam ja i ostao, a Rufin se povratio kući. Sastao sam se s njihovim oficirima i komesarima. Svi su se izvinjavali radi smrti pok. Križana.

Da je O. Križan bio kod čas. sestara, da se čuo i u čas. sestara poziv straže: tko je, i da se nije čuo odgovor sa strane O. Križana, to su mi rekle i potvrdile i čas. sestre.«

I u matici umrlih župnik je opširno zabilježio taj nesretni događaj. Uz to je nadodao i sljedeće: »Pokojni o. Križan Galić bio je uvijek tih, miran, od molitve i bezazlen čovjek. Svijet ga je rado zvao da blagosloviti polja – goni – zaklinje skakavce i gusjenice; da blagosloviti bolesne ljude i blago. Dana 8. 12. 1943. slavio je u svom rodnom mjestu Gorici 50. godišnjicu misništva. O. Župnik je rekao partizanima, da je to najneviničija krv, koja je pala i mogla pasti na teritoriju naše župe.«⁸⁷

Župnik fra Serafin Vištica vratio se u Međugorje i boravio u župnoj kući. Piše da je jučer (6. studenoga) bio na Čitluku. U župnoj kući na Čitluku nije bilo ni jednoga partizana niti su dolazili osim one noći kad je dolazila straža. »Svet se povraća kućama. Partizani niti pale niti ubijaju. Oni vele, da traže krvice.« Sve je to bila vješta gluma i priprava za zločine koji će tek uslijediti, kako nad franjevcima i svećenicima, tako nad vojnicima i pukom. Sreća za fra Serafina da je uskoro, a vjerojatno nakon stravičnoga partizanskog zločina nad fratrima na Širokom Brijegu u veljači 1945., brzo shvatio da je bio u zabludi kad je napisao da »partizani niti pale niti ubijaju«, pa je pobegao preko granice i tako se spasio. Prema jednom sačuvanom dopisu koji je provincijalu uputio bogoslov fra Svetislav Markotić iz Čitluka 30. prosinca

Nekadašnja grobnica fra Križana Galića u Međugorju.
Pored nje stoje župnik fra Drago Stojić i graditelj
Ante Dugandžić Redžo

1944. čini se da su partizani zvali na ispitivanje fra Serafina iz Međugorja, fra Julijana Kožula iz Veljaka te fratre iz Drinovaca.⁸⁸ Možda je i to bio znak za oprez i za spremanje bijega.

O fra Križanovu pokopu imamo i svjedočanstvo A. D. iz Miletine, čiji je otac bio prakaratur u Međugorju i svjedok događanja vezanih za fra Križana. Tijelo fra Križanovo partizani su bili pokopali veoma plitko u zemlju, zapravo je samo skinuta ledina, napravljena mala rupa i po njem bačena zemlja tako da je tijelo dijelom virilo iz zemlje. A. otac otisao je u partizansku komandu i tražio dopuštenje da može fra Križanovo tijelo dostoјno pokopati. Pošto su mu to dopustili, pozvao je još J. i A. B. te

⁸⁷ Župni ured Međugorje: Matica umrlih, sv. III, str. 102, br. 61. Prema tome, nije bila lažna partizanska priča kako su fra Križana ubili nehotice, kako je to iz Hrvatskog naroda (od 16. ožujka 1945., br. 1286, str. 2) preuzeo don Anto Baković: »Dne 31. listopada 1944. "borci jugoslavenske armije" ubili su u župnom stanu u Međugorju 75-godišnjeg fra Križana Galića. I sami su se prepali tog zločinstva, pa su objavili da je starac franjevac naišao na stražu, da se nije odazvao pozivu stražara, i da je tako ubijen. Međutim, sigurno se znade, da je otac Križan Galić ubijen bombom bačenom u njegovu sobu. Partizanski su se banditi u selu Stipčićima, stideći se svoga zločinstva, branili da nisu htjeli ubiti starca, nego mlađeg fratra župnika.« (A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, str. 199.). Tako Hrvatski narod proglašava neistinom ono što je bilo istinito, barem u ovom slučaju, jer smo to gore potkrijepili izvorima iz prve ruke. Selo se zove Slipčići, a ne Stipčići. Nisu, barem tada, htjeli ubiti »mlađeg fratra župnika«, jer je župnik bio u sljedećim danima među partizanima, pa ga nisu ubili.

⁸⁸ Arhiv Provincije: SP, sv. 148, f. 81.

su iskopali pravi grob i položili fra Križanovo tijelo u nj.⁸⁹ U međugorskom župnom ljetopisu sačuvana je vijest da je župnik fra Drago Stojić podigao pokojnom fra Križanu grobnu na mjesnom groblju Kovačici. Sagrađena je 1960., a stajala je 85.000 dinara.⁹⁰ Prema svjedočenju A. D. iz M., grobnicu je ozidao njegov stric A., a u finansiranju je sudjelovao njegov punac J. V.⁹¹ Kasnije je u tu grobnicu pokopan i fra Slavko Barbarić te je grobница veoma lijepo uređena. Na nju svakodnevno dolaze brojni hodočasnici iz čitavoga svijeta.

Zaključak

Fra Križan Galić, prema svim onim dokumentima koji su o njemu ostali sačuvani, nije spadao među elitu hercegovačkih franjevaca u prvoj polovici 20. stoljeća niti se isticao po bilo čemu. Bio je potreban dušobrižnički djelatnik i čitavi je djelatni život proveo u dušobrižništvu. Često je bio u zamjenama, krio je rupe kad je to bilo potrebno, spremno je prihvaćao službe koje je bio u stanju obavljati. Reklo bi se da nije bio pogonski kotač franjevačke provincije u Hercegovini, ali jest bio kotač bez kojega bi ta zajednica teško funkcionirala. Kako je bio boležljiv, tako je već od 52. godine života u samostanu na Humcu, gdje istina obavlja dušobrižničke službe, ali je ujedno i u mirovini. God. 1937. i službeno je umi-

rovljen. U tome samostanu, koji mu je bio matični, fra Križan bi u normalnim okolnostima i dovršio svoj život, provodeći posljedne godine ili desetljeća života u ugodnosti samostana i u slozi s braćom. Ratne su ga neprilike izbacile iz te uobičajene kolotečine pa je bio prisiljen povući se najprije u rodnu Goricu, a potom u Međugorje, gdje je proživio posljednu godinu života. Partizani su ga ubili nehotice jer tada još nisu željeli pokazati svoje pravice ubojica i razbojnika. Stradao je od bombe ubaćene kroz prozor u župni ured u Međugorju posljednjega dana listopada 1944. Pokopali su ga sami partizani (makar i ne do kraja dostoјno), što je uistinu rijedak, možda i jedinstven slučaj u Drugome svjetskom ratu: da partizani pokopaju svećenika kojega su sami ubili. Od veljače 1945. do ljeta iste godine, pogotovo u svibnju i lipnju, ubili su ih stotine, s desetinama tisuća drugih Hrvata, vojnika i civila, te ih »pokopali« u masovne grobnice, to jest tenkovske rovove, ili ubacili u duboke jame, ili pak – kao na Širokom Brijegu 7. veljače 1945. – ubacili u protuzrakoplovno sklonište, polili benzинom i spalili. Dakako, veliko je pitanje bi li fra Križan preživio da je dočekao veljaču ili ljetu 1945. Tada su partizani masovno ubijali svećenike. Možemo samo pretpostaviti da bi fra Križana poštijeli, jer im on, bezazleni starac, još jedva sposoban za bilo kakav rad, nije previše smetao. U svakom slučaju, njegovo je ubojstvo bilo nehotično, posljedica nesretnih okolnosti.

Prilog

Fra Križanova pjesma, čestitka upućena za Božić 1898.:

»Starčinstvu i svoj braću u Mostaru«

Na visini Bogu slava,
Mir na zemlji svima nama,
Jer Spasitelj dodje slavni,
Da razsvetli svjet tamni!

Pa iz rabstva teška otme,
Život dade puku svome;
Koga mnoge biele grase (sic),
A sada jih nema više.

Sad se svaki stvor veseli,
Slava Bogu! svaki veli:
Nema mjesta plaku vajnu,
Nema kraja pjevu bajnu.

Nema tmina po dolinah,
Već svjetlosti iz visinah,

U svakomu kutu ima;
Niti tkoga tama skriva.

Sad se trese, sad se ori,
Jer svak' pjeva i romori;
Sve nas bratska ljubav steže,
I pobožnost jedna veže.

Ja se braćo Vama družim,
Da se kod Vas ne naružim,
Jedno nas je svih veselje,
Svi nas ovo jedno mište.

Spasitelj Vas veselio!
Sve milosti podielio!

Čestitam Vam Božić slavni! ☺

⁸⁹ Arhiv Vicepostulature: *Svjedočanstvo A. D.* (razgovor vodio fra Miljenko Stojić 13. travnja 2008.), str. 5.

⁹⁰ Arhiv župe Međugorje: Crkveni ljetopis za župu Megjugorje 1907. (-1981.), str. 121.

⁹¹ Arhiv Vicepostulature: *Svjedočanstvo A. D.* (razgovor vodio fra Miljenko Stojić 13. travnja 2008.), str. 5. – 6.

POSLJEDNJI DANI KRIŽNOGA PUTO FRA SLOBODANA LONČARA I FRA ZDENKA ZUPCA

Prilog istraživanju stradanja franjevaca Hercegovačke franjevačke provincije 1945.

► Piše: dr. sc. Anđelko Mijatović

fra Slobodan Lončar

fra Zdenko Zubac

Dvojica naslovljenih franjevaca – fra Slobodan Lončar i fra Zdenko Zubac – prema dosadašnjim istraživanjima likvidirani su u veljači 1945. u organizaciji zloglasne komunističke policije Ozne (Odjeljenje zaštite naroda) i predstavnika komunističke

vlasti.¹ O njihovoj mučeničkoj sudbini sve donedavno nije se puno znalo pa čak ni gdje su ubijeni. Tek novija istraživanja potvrdila su da je fra Zdenko Zubac ubijen u Zagvozdu, a fra Slobodan Lončar u Ljubuškom. Autor ovih redaka u svojim je mla-

đima danima u vrijeme komunističkoga sustava slušao priče o njihovu stradanju, pa i boravku na području Tihaljine, koje iz razumljivih razloga nije bilježio. Tragajući za potvrdom spomenutih priča, došao je do suvremenih svjedočenja koja, iako ne

¹ Dr. fra Andrija Nikić, *Hercegovački franjevački mučenici 1524. – 1945.*, Franjevačka knjižnica, Mostar, 1992., str. 143. – 144. i 223. – 224.; dr. fra Andrija Nikić, fra Žarko Ilić i fra Iko Skoko (uredili), *Hrvatske žrtve rata u Hercegovini 1941. – 1945.*, Mostar, 1995.; fra Ante Marić, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratar. Ekshumacija u Zagvozdu i identifikacija*, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, Mostar, 2007.; Darko Juka, »Vremeplov strave«, *Hrvatsko slovo*, 30. srpnja 2010., br. 797, str. 14. – 15.; *Stopama pobijenih*, Glasilo Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«, br. 1-7 i dr.

daju odgovore na sva pitanja u svezi s njihovim mučeničkim stradalništvom, ipak upotpunjaju dosadašnja saznanja.

O zadnjih nekoliko dana fra Slobodana Lončara (1915. – 1945.), rodom iz Vira u posuškom kraju, svjedoči fra Ratimir Kordić, župnik u Drinovcima (1944. – 1949.),² gdje je fra Slobodan bio župnim vikarom od jeseni 1944. Po njega je, »po nalogu Ante Barbira«, »terenskog oficira Ozne«, predvečer u petak 9. veljače 1945. u župni ured u Drinovcima došao »terenski oficir« Ozne Krešo Šimić, inače rodom iz Drinovaca, s dva vojnika, vjerojatno pripadnika KNOJ-a (Korpusa narodne obrane Jugoslavije) kojemu je tada bila primarna zadaća »čišćenje oslobođene teritorije od svih vrsta neprijatelja«.³ Šimić je dopustio da s fra Slobodanom Lončarom u Soviće podje i župnik fra Ratimir Kordić i dvojica Drinovčana iz mjesne »terenske milicije«.⁴ Iz Drinovaca su,iza 21.00, odvedeni u Soviće. Nakon što su oko dva sata proveli u Vokića gostonici punoj partizanskih vojnika iz istočne Hercegovine (knojevaca iz Gacka), poredani u vojničkoj koloni od »šezdesetak ljudi« i »nekoliko konja i goveda« oduzetih tamošnjem pučanstvu, povedeni su prema Grudama, a usput su uhićivani i još neki ljudi. U

Čovina kuća u Cerovu Docu u kojoj su fratri Lončar i Kordić proveli posljedne sate noći s 9. na 10. veljače 1945.

Grudama su im na jednom zidu dopustili da se odmore oko pola sata, a potom su nastavili putovanje⁵ prema Čove⁶ »u jednu sobu na katu«. Ondje je već bilo nekoliko pozaspalih vojnika, a fratrima su dopustili da sjednu na neke škrinje (sanduke). Kada je svanulo, pretražili su obojicu franjevaca, a nakon što je fra Ratimir Kordić objasnio da nije uhićen, nego je s uhićenim fra Slobodanom Lončarom pošao dragovoljno da bi video »terenskog oficira« Antu Barbira u Sovičima, strogo mu je zapovjedeno da se najbližim putem uputi u Drinovce.

Toga je dana, 10. veljače 1945., u Ružićima, oko podne uhićen fra Zdenko Zubac (1911. – 1945.), rodom iz Gradnica, ružički župnik (1943. – 1945.). Njegovu uhićenju nazočio je Ante Barbir, očito tada jedan od glavnih komunističko-policajskih dužnosnika u zapadnoj Hercegovini. Vojnici su fra Zdenka vezali žicom, a susjedi su vidjeli kako ga je na »zidu«, nasipu ispred kuće, Ante Barbir tako svezana udario pištoljem po glavi. Tada je s njim kao »dijak« služio njegov bratić, sinovac, koji je zbog straha pobegao u susjeda Jozu Iličiću, a fra Zdenko ga je, svezanih

² Fra Ratimir Kordić, *Fratar narodni neprijatelj*, K. Krešimir, Zagreb, 1995., str. 54. – 64.

³ Dok su vođene borbe za Široki Brijeg koncem 1944., u područje današnje općine Grude u zapadnoj Hercegovini došao je jedan bataljun KNOJ-a 29. hercegovačke divizije pod zapovjedništvom Save Golubovića (od početka studenoga 1944.) i njegovi su pripadnici, uglavnom bivši četnici iz Gacka, u Tihaljini, Drinovcima i drugim okolnim selima bez istrage i suđenja poubjivali više pojedinaca i skupina, pljačkali i slično.

⁴ O tomu fra Ratimir Kordić više: »U petak predvečer, 9. veljače 1945. došao je u župni stan terenski oficir Krešo Šimić i rekao nam da ima nalog za pretragu fra Slobodanove sobe. Nakon pretrage Krešo nam je priopćio da se večeras – po nalogu Ante Barbira – fra Slobodana ima sprovesti u Soviće Barbiru na preslušanje. Dva vojnika su već bili u kuhinji. Molio sam na svaki način Krešu da fra Slobodan ne ide po noći. Davao sam jamstvo svojom glavom da će on doći u Soviće sutra do osam sati. Krešo tvrdi da mu je to nemoguće učiniti. Kad sam video da fra Slobodan mora poći, onda sam zamolio Krešu da mi dopusti da i ja pođem do Barbira u Soviće, te da nam priključi ovoj dvojici nepoznatih vojnika i dvojicu Drinovčana iz terenske milicije. Krešo je to dopustio. Još sam ga zamolio da pismeno izvijesti Barbira o obavljenoj pretrazi fra Slobodanove sobe i o nalazu prigodom pretrage. Krešo je bez prigovora pristao i meni predao izvješće koje je glasilo: – Druže Ante, obavio sam pretragu fra Slobodanove sobe i nisam ništa našao, niti je meni išta poznato što bi ga kompromitiralo pred narodnom vlasti.« (str. 56. – 57.)

⁵ O tom putovanju Kordić svjedoči: Nakon pokreta vojnici su stalno pjevali sve do Čove u Ružićima: – Oj, Gatačko polje ravno..., nešto o dumi Iiji, Od Imotskog do Mostara, ne će biti fratra ni oltara – i kto zna kakve još pjesme, a uvijek po istom, gatačkom napjevu.« Nav. dj., str. 58.

⁶ Ivan Žulj, zvani Čovo, rođ. 1868.

ruku, zvao da se vрати. Koji je to braćic bio i što je s njim bilo u Ružićima, nisam uspio utvrditi. Rodbina nije mogla ništa potvrditi, a možda je to bio i netko drugi. Tada su u ružičkom župnom uredu knojevci i mjesni partijski aktivisti opljačkali sve što se moglo opljačkati. Vojnici su ubijali kokoši i uskoro su ih ponijeli sa sobom preko brda Maliča u Tihaljinu, a poveli su i župnikovu kravu. Što se događalo s fra Zdenkom na putu preko brda Maliča u Tihaljinu, ponešto svjedoči Blago Primorac Žuljušić (r. 1928.) iz zaseoka Brdo u Tihaljini.⁷ On i njegov rođak Vlado Mikulić Lukšić (1928. – 2010.) iz susjednoga sela Ružića, tada sedamnaestogodišnjaci, zajedno su se oko rodnih kuća krili od partizana i nove komunističke vlasti. Budući da su partizani večer prije stigli u zaselak Brdo, oni su u popodnevnim satima 10. veljače 1945. bježali preko brda Maliča u Ružiće. Kada su kraj Rujskog guvna, na granici Tihaljine i Ružića, opazili kako 4-5 partizana vodi svezana fratra, skrili su se i otud gledali kako vojnici uz tamošnji zid tuku fra Zdenka koji je zapomagao. Ubrzo iza te skupine naišla su dva vojnika koji su vodili kravu. Što je dovelo do toga da su se vojnici s fra Zdenkom Zupcem zadržali u zaseoku Brdo, a nisu produžili u središte Tihaljine, danas je nemoguće zaključiti. Je li tome pridonijela činjenica da je jedna partizanska skupina već večer prije stigla u taj zaselak ili nešto drugo, također je nemoguće određeno odgovoriti.

Nejasan je put fra Slobodana Lončara nakon dolaska u Cerov Dolac i njegova rastanka s fra Ratimirom Kordićem ujutro 10. veljače 1945. Mislilo se da je iz Cerova Doca odve-

den u Ljubuški, međutim saznanje da je, zajedno s fra Zdenkom Zupcem, noć s 10. na 11. veljače 1945. proveo u kući obitelji Filipa Mijatovića u zaselku Brdo u Tihaljini, upućuje na njegovo drukčije kretanje tih dana. Možda je iz Cerova Doca poveden u Narodni odbor u Čuljkovoj kući u Ružićima, u blizini tamošnjega župnog ureda, u temeljno tijelo tamošnje komunističke vlasti, gdje je stiglo dvadeset osam gačanskih knojevaca.⁸ Nema podataka da je fra Slobodana netko vidio na tom putu. Možda je u zaselak Brdo doveden izravno iz Cerova Doca kroz Tihaljinu.

Uglavnom, u zaseoku Brdo partizani su se smjestili u kući Filipa Mijatovića Lerošića (1879. – 1939.) u kojoj su tada živjele tri žene: Filipova supruga Iva, r. Lukenda, zvana Lukenduša, (1879. – 1964.), kći Jaka (1920. – 2001.) i nevjesta Slavka, supruga Filipova sina Marka (r. 1917.) koji je nekoliko dana kasnije poginuo u povlačenju hrvatskih oru-

žanih snaga od Mostara prema Sarajevo. Fratre su smjestili u »tavanu« na katu. Iako su domaćini fratrima ponudili svoje krevete, stražari im nisu dopustili leći nego su čitavu noć proveli sjedeći na jednoj uobičajenoj »djekočkoj« škrinji. Stražari su ih zlostavliali što je »mladi« fratar (Lončar) teško podnosio, a »stariji« ga je (Zubac) smirivao.⁹ Križan Primorac Žuljušić (r. 1936.), brat spomenuta Blage, oba unuci Filipovi u čiju su kuću partizani doveli fratre, svjedoči da je trideset partizanskih vojnika Gačana, s čarapama do koljena, dovelo ružičkoga fratra na Brig (predjel u zaseoku Brdo). Što je bilo s drugim fratrom ne zna, no pamti da su doveli i fratrovu kravu, a ubijene kokoši svezane po dvije nosili preko ramena. Od kokošiju su priredili večeru, a na Filipovu guvnu plesali gatačko kolo. Sjeća se da su pjevali: »O ustaške tužne majke, ajte k nama na sastanke...« Tu su fratra Zupca tukli, a kad je u njegovu obranu ustala

Kuća obitelji pok. Filipa Mijatovića u kojoj su fratri Zubac i Lončar proveli noć 10./11. veljače 1945.

⁷ Blago Primorac, sin Ivanov (Ikin) i Ruže, r. Mijatović, danas živi u Đakovu; autor je s njim razgovarao 18. i 19. rujna 2011.

⁸ Dana 17. kolovoza 2011. kazivao Mile Iličić Jozin, rođ. 1937. u Ružićima.

⁹ Kazivala Jaka Mijatović (1920. – 2001.) u početku 70-ih godina 20. st. Naime, nakon što je 1971. objavljena knjižica Široki Brijeg (priredio dr. fra Gojko Musa, Franjevački samostan, Široki Brijeg, 1971.) ondašnji su se mediji, kao i tijela komunističke vlasti, obrušili na sve što je vezano uz širokobriješke franjevce negirajući sve podatke o njihovu stradanju 1945. Sve je to imalo odjeka i u narodu koji je jako suošćeao s ubijenim franjevcima.

»baba Lukenduša«, ušutkali su je zaprijetivši da će se to i njoj dogoditi. Fratra Zupca od daljnje je tučnjave zaštitio jedan civil obrazloživši da će »narodni sud« utvrditi je li krv.¹⁰ Tko je bio taj civil, danas je nemoguće utvrditi. Je li možda Barbir, no svakako netko iz struktura Ozne, netko nadređen tim knojevcima. Rudo Primorac Žuljušić (r. 1924.), u veljači 1945. u Hrvatskim oružanim snagama, potvrđio je kako je, nakon Križnoga puta i dolaska kući u jesen 1945., čuo da su Blago Primorac i Vlado Mikulić u Maliču gledali kako partizani tuku ružičkoga župnika Zupca.¹¹

Kada je svanulo, partizanski su vojnici s uhićenim fratrima s Brda krenuli prema središtu Tihaljine, u Nezdravcu, u Narodni odbor, tamošnje temeljno tijelo komunističke vlasti, koji se je nalazio nad Jurića mlinicom, vlasništvo dotadašnjega trgovca i autoprijevoznika Ivana Primorca Jurića (1884. – 1975.). Tu se našao i već spominjani »terenski oficir« Ante Barbir, koji je kao partizanski obavještajac iz Biokove u ratu 1941. – 1945. jedno vrijeme radio među Jurićevim namještenicima. Kada je Jurićeva supruga Joza (1884. – 1977.), inače sestra poznatoga hercegovačkoga franjevca fra Mile Leke (1897. – 1967.), vidjela iscrpljene fratre, zamolila je Barbira da ih pusti u kuhinju kako bi se okrijepili, što je on, očito iz obzira prema donedavnim poslodavcima, i dopustio. Tada su fratri nešto založili, a Zubac je uspio reći: »Joza, nije dobro.« Lončar je, dotučen prilikama, šutio.¹²

Od Jurića su fratri odvedeni u Ljubuški. Ne zna se je li pješice ili nekim prijevoznim sredstvom. Tih je dana u Ljubuškom u strukturama

Prostorije nad Jurića mlinicom u kojima se nalazio Narodni odbor u koji su ujutro 11. veljače 1945. dovedeni uhićeni fratri Zubac i Lončar

Ozne i Komunističke partije donešena odluka o njihovoj likvidaciji što je tih dana i provedeno – fra Zdenka Zupca u Zagvozdu i fra Slobodana Lončara u Ljubuškom.

Tko je zapovjedio uhićenja i ubojstva spomenutih fratara? Ima li neka njihova posebna krivnja za takav postupak prema njima u onoj općoj komunističkoj hajci 1945. na hercegovačke franjevce i Crkvu općenito? I danas je nemoguće odgovoriti na sva pitanja koja se nameću u svezi s njihovim stradanjem.

Fra Slobodan Lončar u prvu nedjelju nakon dolaska u Drinovce u jesen 1944. predvodio je pučku sv. misu. U toj je prigodi održao propovijed o temi: *Naša legitimacija: Hrvat – katolik*. Propovijed je bila dobro primljena u vjerničkom puku, a na sebe je skrenuo pozornost i u partizansko-komunističkim strukturama. U takvim prilikama on je nastojao, nakon što su komunisti preuzeli vlast

u Drinovcima, prijeći u područje izvan dosega njihove vlasti. Kako se je komunistički teror povećavao, a i sam bio izložen jednoj teškoj provokaciji, Lončar je nastojao živjeti što povučenije.

Uzrok uhićenju i strijeljanju fra Zdenka Zupca vidi se u tome što je on na Sve Svetе 1944. u Ružićima istjerao iz crkve dvije komunističke aktivistice zbog nedolična oblačenja, a one su mu se zaprijetile skorašnjom osvetom. Ne može se oteti dojmu da je iza uhićenja fra Slobodana Lončara i fra Zdenka Zupca stajao Ante Barbir, »terenski oficir Ozne«.¹³ Vidjeli smo da je Barbir zapovjedio uhićenje fra Slobodana Lončara u Drinovcima, nazočan je uhićenju fra Zdenka Zupca u Ružićima, a nazočan je i dovođenju uhićenika u Tihaljinu. Naravno, Barbir je zdušno provodio i ideološki program Partije kojoj je pripadao. ☺

¹⁰ S Križanom Primorcem razgovarao 18. kolovoza 2011. u zaseoku Brdo u Tihaljini.

¹¹ S Rudom Primorcem razgovarao 18. kolovoza 2001. u zaseoku Brdo u Tihaljini.

¹² O tadašnjem kratkotrajnom boravku fra Zdenka Zupca u Primorčevoj kući zna i Ruža Tolić (r. 1926.), koja desetljećima kao rodbina živi u toj obitelji.

¹³ Koliko je Barbir bio moćan u početku 1945. u Oznim strukturama, svjedoči činjenica da je tih dana, nakon partizanskoga zauzimanja Mostara, na molbu svojih bivših poslodavaca Ivana i Jose Primorca Jurića iz Mostara u Tihaljinu doveo Jozina brata fra Milu Leku i tako ga spasio od pogubljenja i drugih većih stradanja.

S NEBOM DO NAKRAJ

*Mojim ubijenim fratrima: fra Bonifaciju Majiću,
fra Stjepanu Majiću i fra Anti Majiću*

► Piše: Vlatko Majić

1.
volio bih imati zemlju
pravu pravcatu

bez onih
i njihovih zala

bez ovih
i suvišnih riječi

s rijekama kroz dol
s cestama uz briješ

s kućama ispod krova
s nebom do nakraj

sa šumama što šute
i životinjama koje žive

sa žarom sunca
u dječjim očima

s vadrinom od kamena
s maslinom uz more

s rukama do praga
i pučinom u očima

volio bih imati zemlju
pravu pravcatu

2.
zatraži mudriju riječ
od ove koju si ostavio
ovdje gdje si razbijen
u komadiće
vlažne i blijede

ne išti sunca
iznad mjere
u tebi je ipak
njegov hod po kamenju
ti si dovršena klačina
velika kamenica s brabonjcima
preslikana modrina odozgo

nema više žerave
odletješe pitome zebe
ni prelca na murvi
ruke si spustio
iz tebe raste

divlja loza
usađla je zora
nema duhaništa
po tebi je pao
smokvin list

riječ tvoju čekam
iako sam ovdje
razbijen poput tebe
u komadiće
vlažne i blijede

3.
sve kapi su pootpadale
s visokih golih grana
jablanova vitinskih
vrišti prpošna pjena
ispod stijene:
vrioštica

i sad su bitne tvoje riječi
gospode
stisali se nemili pucnji
i omekanile nam glasnice
brda više nisu mrki oblaci
niti je polje zazorna tišina
naši jablanovi se tihom njišu
poskoči kora na šibama murve
i mlinice bruje s mirisom kruha
drijen je posvuđa prosuo žutilo proljeća
kuke i šparoge

bojažljivo se gledaju sa zmijama
lista se moja dolina
pod čistom plaveti
a kamen spi
mater je uparala divljeg zelja u docu
a otac je poravnao crvenicu
za ljutiku i malo raštike
loza trepti i prska
sunčan dan je milina
more se čuje
borovi preko briješa nas vežu
osvaja me zvon u podne

ovdje u tudini
ipak sam moćan prošetati
svojim pročućenim proljećem
bože
dok te slavi slap kočuše i buk kravice

NAD GROBOVIMA

*Žrtve komunizma
66 franjevaca
22 pokopana na Širokom Brijegu
9 na drugim mjestima
35 se traži mjesto gdje su ubijeni*

► Piše: Fabijan Lovrić

Nad grobovima očekujem kosti.
Bijele su duše sa sviralom Pana,
arkadijska stada u suzama
sklopljenih ruku nad molitvom Huma.

Je li već kosti utoplila šuma
i obukla ih u Franjine halje?
Što krov je onaj koga Gospod šašje
na kušnju iznad sunčanog kamena,
gdje poskok živi
i gdje loza rađa,
gdje oduvijek se vjerovalo radu,
gdje list divana
skrivši miris zlata
putovao je putovima svile,
a vraćao se kruhom s kojim žive
na žednoj grudi stanovnici Huma?

Na prstima su išli do ubojstva uma.
Zatrti treba renesansu duha
i one koji nose svjetlost puka...
Treba li naći slobodu izraza,
graditi kuće molitve i nade
u bolje sutra, u oprost
i riječi što ne će biti
samo pusta fraza?

Fratarski pojas pao je bez glasa.
Žrtvovani habit ustrajno nas sjeća
na ponos pastira,
što silan izgna
iz rodnoga Huma.

Zagrlji zemlja Franjine sinove,
tu malu braću veličajnih djela.
Zašto pserića ne dočeka zrenje
već ruka crna snopove je žela
bez krika zrna,
zašto smrt cvjeta
a duvan ne žuti
i ne zamiriše zlatnim listovima?

Zar malom bratu brat ne može biti
njegov brat fratar:
o krvi sveta,
oproštenje grijeha
nad cvrčkovom zemljom
i nad zemljom Huma?

Sad kosti čekam bez rana i mržnje,
habit i pojas s mirisom na rijeke,
jer sve su rane pokopane davno
s molitvom zadnjom presvetoga
Franje.
Dostojan biti sakramenta mrtvih
još trideset pet franjevaca čeka,
al' nitko ne zna
gdje su ubijeni?

Hoće li zemlja pokazati kosti?
Smiluj se onima koji ih ubiše,
molitvom im sve grijehe oprosti,
ti Majko naša,
zemljo vječnog Huma.

Kada se zemlja raskopča grobištem,
nad grobovima očekujem kosti,
vjetar će doći sa sviralom Pana,
ime frataru bit će na usnama
s molitvom tihom zadnjeg pomazanja
za nevinu braću
Franjinoga reda,
u svetoj zemlji,
zemlji vječnog Huma. ☺

ŠIROKOBRIJEŠKIM MUČENICIMA U ČAST

► Piše: fra Vendelin Karačić

Brijeg Široki zove k Bogu
Pun molitve, svetog žara,
Božoj Crkvi je na diku,
Žrtvom snage vjera stvara.

Mučenika vijenac sveti
Hrast, zvonici, Kristov stijeg:
Molitve se tihe liju –
Boga slavi Gospin Brijeg.

I za svoje mučitelje
Franjevci se mole smjerno,
Duhom Svetim okrijepljeni,
Žrtvom slijede Krista vjerno.

Vodili ih nedužnike
Kao janjce na zaklanje,
Spalili im mrtva tijela,
Zabranili spominjanje.

Širili ste mir i dobro,
Zalog sveti Oca Franje,
Čije tijelo krasile su
Sina Božjeg svete rane. ☺

HUMAČKA ZEMLJA

*Posvećeno širokobriješkim fratrima,
ubijenima u osvit 1945. godine*

► Piše: fra Umberto Lončar

Ti kriješ slomljen jecaj moga brata
i pokošenu mladost rafalima strojnica
ili ubodom noža.

Korake je njegove odnijelja noć
i nikada se više nije vratio.

O ucviljena humačka zemlja,
krvaju si poprskana...

Ja bijelim svoju tugu na suncu vremena,
a ti si u isto vrijeme prokleta i blagoslovljena
jer kletva se pretvara u molitvu. ☺

Život je uglavnom proveo u inozemstvu, ali se uvijek borio za hrvatske probitke

»JA SAM HRVAT«

Razgovor s fra Bazilijem Pandžićem, uglednim hrvatskim povjesničarem

► Razgovarao: Krešimir Šego

Poštovani fra Bazilije, Vaš životni put toliko je bogat – traje gotovo cijelo jedno stoljeće i nastaje u vremenu iznimnih događaja, tako da bismo razgovoru o njemu mogli posvetiti barem onoliko stranica pitanja i odgovora koliko broje stranice Vaših djela. No, poznajući Vašu skromnost i samozatajnost, pa i nesklonost spram iznošenju neke samohvale, a sukladno tematskoj znatiželji *Stopama pobijenih*, ostanimo pri temi stradanja hercegovačkih franjevaca i hrvatskoga puka na koncu Drugog svjetskog rata i u poraču.

Za svećenika ste zaređeni 1941., a u Italiju na studij odlazite godinu dana kasnije. Kako je došlo do odluke poglavara o Vašem odlasku u Italiju?

Reden sam za svećenika u Mostaru 29. lipnja 1941. nakon trećeg tečaja bogoslovije, a tu sam pohadao i četvrti tečaj. Kako je u to vrijeme profesor crkvene povijesti fra Pavo Dragičević bio u poodmaklim godinama, uprava Hercegovačke franjevačke provincije

u Mostaru smatrala je da treba nekoga pripraviti tko bi ga mogao u određeno vrijeme zamijeniti. Stoga je izabrala mene da studiram crkvenu povijest u Freiburgu u Njemačkoj. A kako mi njemačke vlasti nisu dale dopuštenje ući u Njemačku, spremili su me u Rim. Morao sam u njemu biti u jesen 1942., ali zbog traženja dopuštenja za ulaz u Italiju nisam na vrijeme stigao na početak školske godine. Iz Mostara sam pošao tek 18. siječnja 1943. Već sam se bio najavio za početak školske godine u Rimu. Ali kako sam bio prisiljen zakasniti, mogao sam polagati prijamni ispit tek 5. veljače 1943. i započeti peti

*Uprava Provincije šalje ga 1942.
na studij povijesti. U Rimu o
događajima kod kuće uglavnom
saznaje preko fra Dominika
Mandića, člana Generalne
uprave franjevačkog reda.*

tečaj bogoslovije. Na koncu te školske godine, nakon položenih ispita i pisane radnje, 1. srpnja 1943. dobio sam tzv. licencijat, školski naslov prije doktorata. Nakon licencijata započeo sam s dvogodišnjim učenjem crkvene povijesti. Osim predviđenih predmeta koje sam trebao usmeno polagati, morao sam napisati doktorsku radnju. Za doktorsku radnju uzeo sam povijest Trebinjsko-mrkanske biskupije. Nakon položenih usmenih ispita branio sam doktorsku radnju 10. srpnja 1945.

Približavao se kraj Drugog svjetskog rata i zacijelo ste bili obaviješteni što se događa. Jeste li bili u mogućnosti sve pratiti i jeste li naslućivati što se događa u Vašoj domovini?

Iako sam bio svjestan da se odvijaju presudni događaji za budućnost svijeta, nisam ih mogao dostatno pratiti. Nastojao sam da potraga za vijestima ne ometa moj posao radi kojeg sam došao u Rim. Ali stalnu misao na domovinu nisam mogao izbjegći. Tim više što je ratno vrijeme bilo došlo i do

Rima. Posebno mi je ostao u pameti 8. rujna 1943. Mi, studenti inozemci, bili smo preko ljeta u Grottaferrati, mjestu udaljenu od Rima 23 km. Angloamerikanci su žestoko bombardirali okolicu Rima. Bombardirali su i naš kolegij u kojem sam se i ja nalazio. Bili smo na objedu u prizemlju. Sav kolegij iznad nas bio je razrušen, a mi smo u prizemlju ostali živi. Jedino je poginuo jedan fratar koji je izišao da vidi što se događa.

Prva stradanja dogodila su se koncem 1944., a onda i masovnija, početkom 1945. te kasnijih mje-

seci. Kad ste saznali za sve te događaje? Odnosno, kako su te vijesti dolazile do Rima?

Bili smo svjesni da se teške prilike pripravljaju i u našoj domovini jer su Rusi, potpomognuti Englezima i Amerikancima, stvorili jugoslavensku komunističku vojsku koja će se boriti protiv Nijemaca, a ona će u komunističkom duhu vladati i našom domovinom. U tome nas je još više uvjeroj poljski franjevac Sabin Plehta koji je s nekog područja, koje su zauzeli jugoslavenski komunisti, došao u Rim pred Božić 1944. i pričao nam o strahotama koje oni čine na tom području. Ubili su nekoliko svećenika proglašujući ih špijunima i ratnim zločincima.

U veljači 1945. fra Dominik Mandić dobio je od fra Rufina Šilića pismo pisano 14. prosinca 1944. u kojem mu javlja da se nalazi na Čitluku s profesorskim zborom i 7 bogoslova.

Početkom ožujka 1945. došao je u Rim Marko Skoko, rodom iz Klobuka, nekadanji đak širokobriješke gimnazije, koji je donio vijest da su komunisti, zvani partizani, srušili samostan na Širokom Brijegu i ubili 6 frata.

Na 1. travnja 1945. išli smo čestitati Uskrs fra Dominiku Mandiću. Tom prigodom nam je kazao kako mu je javio prefekt Kongregacije *De propaganda fide* da su partizani, prema izvješću mostarskog biskupa Petra Čule, u Hercegovini ubili više od 40 frata, a na Širokom Brijegu njih 20. Iako smo zbog prije dobivenih vijesti bili tužni, ta nas je vijest još više rastužila. Fra Dominik nas je tješio: »Bog dao, Bog oduzeo. Velika šteta za Provinciju, za red i Crkvu, ali njima osobno možemo zavidjeti jer su mučenici.«

Te je vijesti potvrdio i Milan Martinović, ministar jugoslavenske vlade i tada veleposlanik u Kairu, kad se u kolovozu 1945. vraćao iz Beograda putujući u Kairo. Iz Napulja poslao je fra Dominiku Mandiću pismo puno očaja u kojem mu je opisao tadašnje stanje u Jugoslaviji. Završavao je svoj opis riječima: »Jednom riječi sve je tako strašno, tužno i gotovo beznadno kao nikada ranije u našoj povijesti.«

Kad u Rim dolaze prve izbjeglice iz Hrvatske i kakve vijesti donose?

Početkom svibnja 1945. Jugoslavenska vojska približavala se Zagrebu. Mnogo Hrvata odlučilo je bježati prema Zapadu nadajući se kod Engleza, koji su osvojili Austriju, naći neko rješenje za svoj budući život. Englezi su razoružali hrvatsku vojsku i sve ih predali jugoslavenskoj komunističkoj vojsci, a ova ih je na nečuven način jednostavno pobila. Manji dio naroda koji je bježao pred komunistima uspio je sakriti se po šumama i privatnim kućama. Većina tih prešla je u Italiju. Međunarodne vlasti napravile su za njih logore iz kojih su s vremenom iseljavali malo-pomalo poglavito u Južnu Ameriku.

Neki od tih dolazili su u Rim s namjerom da u njemu ostanu ili se samo privremeno zadrže. Od njih smo mogli

sigurnije doznati što se dogodilo u Hrvatskoj. Hrvati u Rimu bili su svjesni da to mnoštvo izbjeglica treba pomoći u preživljavanju kako bi nekako osigurali svoju budućnost.

Kako su Hrvati u Rimu nastojali pomoći hrvatskim izbjeglicama u Italiji i koliko su u tomu uspijevali?

U Rimu je tada bio dosta velik broj uglednih Hrvata koji su se okupljali oko Zavoda sv. Jeronima. Taj Zavod potječe iz daleke 1453. kad je osnovana Bratovština za Hrvate koji su dolazili hodočastiti u Rim. Iako je Bratovština s vremenom izgubila svoje prvotno značenje i namjesto nje 1901. osnovan Zavod sv. Jeronima, dolazak u Rim i u Italiju velikog broja Hrvata potakao je ugledne Hrvate u Rimu da se uz Zavod obnovi djelovanje stare Bratovštine koja bi karitatивno djelovala na dobro izbjeglih Hrvata. Već u svibnju 1945. obnovili su staru Bratovštinu sv. Jeronima koja je brinula da hrvatske izbjeglice u tako teškim prilikama prežive i nađu put za svoju budućnost. Bratovština je imala svoj odbor kojemu je bio predsjednik rektor Zavoda sv. Jeronima mons. Juraj Mađerec, a tajnik poznati prof. Krunoslav Draganović. Fra Dominik Mandić bio je predsjednik nadzornog odbora Bratovštine, a blagajnik njegov tajnik fra Vitomir Naletić. Bratovština se brinula za duhovnu, tvarnu i pravnu pomoći, a bila je priznata kao službeni predstavnik hrvatskih izbjeglica.

fra Dominik Mandić

U to vrijeme u Rimu se, između ostalih, nalazio i fra Dominik Mandić. Općenito se govori da je i on pomagao hrvatske izbjeglice. Koliko je u tomu uspijevao?

On se u Rimu nalazio od 1939. Bio je generalni definitor i ekonom franjevačkog reda. Već prije dolaska u Rim cijenili su ga kao ugledna čovjeka koji je uspješno djelovao na raznim područjima javnoga života. A i u Rimu je pokazao veliku sposobnost i postizao zamjetan uspjeh u svom djelovanju. Dolazak mnogo brojnih izbjeglica u Italiju i Rim bila je prilika da raširi područje svoga djelovanja tim više što mu je Vrhovna uprava franjevačkog reda 14. lipnja 1945. povjerila da se posebno brine za sve izbjegle hrvatske franjevce i preporučila mu da koliko mu bude moguće vodi brigu i za izbjegle hrvatske svjetovnjake.

Iako je već surađivao s osnovanom Bratovštinom sv. Jeronima nastojeći da se izbjeglice smjeste u logore, za one koji su kao istaknuti ljudi u domovini bili u opasnosti od komunističkih uhoda tražio je samostane ili druge ustanove u koje bi se mogli smjestiti i izbjegći opasnost. Spomenuta odredba Vrhovne uprave reda dala je njegovu djelovanju nov i poseban oblik, a njegova služba ekonom Franjevačkog reda dala mu je mogućnost da u tom smislu djeluje vidljivije i uspješnije.

U prvom redu, kad bi mu se obraćali za kakvu novčanu pomoć, spočetka je uzimao i dijelio od milostinje koja je bila predviđena za sirotinju, jer je hrvatske izbjeglice smatrao sirotinjom.

Kao generalni ekonom franjevačkog reda upravo u to vrijeme vodio je radove na izgradnji nove franjevačke kurije. Vodeći taj posao, dolazio je u dodir s industrijalcima, trgovcima, bankarima, inženjerima jer je po prirodi svoga posla morao tražiti njihovu pomoć. Oni su neobično cijenili fra Dominikov rad zbog njegove poduzetnosti, razboritosti i njegove prijaznosti. Divili su se njegovoj uspješnoj djelatnosti pomoću koje je u teškim prilikama u svijetu poduzimao velike radove i bez poteškoća novčano zadovoljavao sve potrebe. Nekada im je izgledalo da je sposobniji od svih njihovih bankara jer je uspijevao brzo naći novac za svaku potrebu. Očito nisu mislili da je njegovu spremnost u tom smislu, koja je svakako bila nedvojbeno, trebalo više pripisati načinu života u franjevačkom redu koji je raširen gotovo po čitavu svijetu pa je fra Dominik preko franjevaca mogao doći do novca u svim krajevima svijeta. Ovi ugledni talijanski ljudi, koji su surađivali s fra Dominikom, upoznali su teško stanje hrvatskih izbjeglica i rado su od vremena do vremena davali fra Dominiku doprinose da bi on prema svojoj uvidljivosti bar nekima olakšao izbjeglički život. U tom radu za hrvatske izbjeglice fra Dominik je također imao stalnu izdašnu pomoć hrvatskih franjevaca iz Sjedinjenih Američkih Država i Kanade.

Većina izbjeglih Hrvata u Italiji nalazila se u logorima pod upravom savezničkih vlasti. Posebno je bio poznat logor u gradu Fermo. Fra Dominik je imao stalnu vezu s tim logorom i savjetovao ljudima kako će i u logoru urediti da njihov život bude što ugodniji.

Bilo mu je jasno da je život u logoru težak, posebno za mladež. Naročito je mislio na težak položaj mlađih sveučilištarki koje su često bile bez ičega. Stoga je odlučio pomoći bar nekima od njih koje su mogle nastaviti svoj studij na rimskom sveučilištu. U mjestu Grottarelli stekao je jedno imanje s kućom, uredio ga za boravak sveučilištarki i zamolio tadanjeg rektora zagrebačkog sveučilišta ing. Stjepana Horvata da mu pošalje 20 sveučilištarki koje bi htjele nastaviti studij na rimskom sveučilištu.

čilištu. Došle su koncem listopada 1945. i ostale do rujna 1947.

Fra Dominik je bio osnovao za hrvatske dječake i jedno sjemenište u Grottarelli, nedaleko od Ancone, koje je djelovalo od 1947. do 1950. Godine 1947. u Grottarelli, u kući u kojoj su bile sveučilištarke, osnovao je i sjemenište za djevojčice.

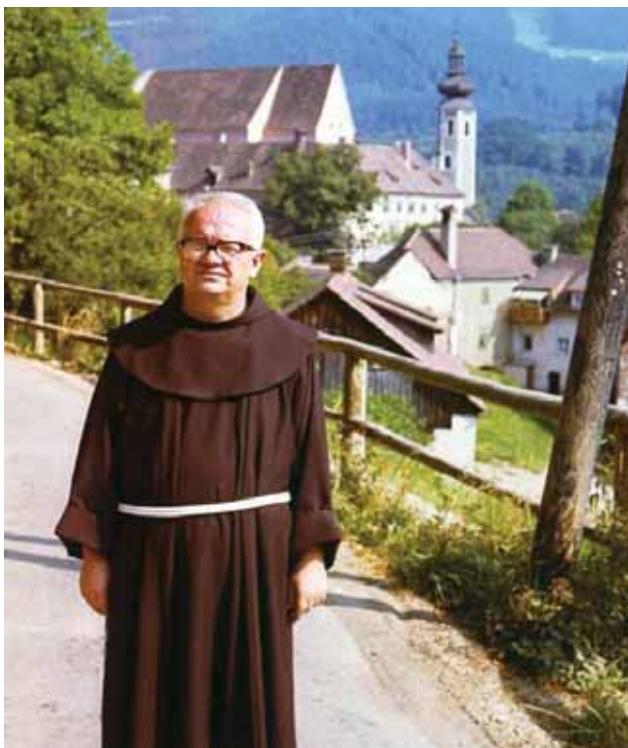
Ali i Vi ste pomagali izbjeglicama. Što ste za njih uspjeli učiniti?

Upravo kad sam završio studij zbog kojeg sam došao u Rim, počeli su dolaziti izbjeglice iz Hrvatske. Bilo mi je žao ljudi koji su imali raznih poteškoća zbog mnogih razloga, a posebno zbog nedostatka osobnih isprava. Bez tih osobnih isprava nisu mogli biti sigurni u Italiji niti putovati izvan nje pa su ih morali tražiti. Ja sam ih katkada vodio u općinu da dobiju isprave. A da bi ih dobili, morali su dovesti četiri svjedoka koji će potvrditi njihove iskaze. Nije ih uvijek bilo lako naći. Bilo mi je zanimljivo što je u blizini općinske zgrade bilo Talijana koji su za malu novčanu naknadu svjedočili za sve što je trebalo. Uz to neki su od naših izbjeglica htjeli upoznati Rim pa sam ih često morao pratiti da bi upoznali razne uspomene rimske prošlosti.

Ponekad sam obavio i kakvu škakljivu stvar. U proljeće 1947. fra Dominik je dobio vijest da će engleska tajna policija doći u logor Bagnoli blizu Napulja, odakle su hrvatske izbjeglice putovale uglavnom u Južnu Ameriku, i hvatati neke ljudе da ih preda jugoslavenskim vlastima. Stoga me je poslao u Napulj da nađem kapelana fra Osvalda Totha da bi on upozorio one kojima je opasno da napuste logor i skriju se od Engleza. Ja sam otisao u Napulj, našao kapelana i to mu kazao. A on je odmah upozorio ljudе kojima bi moglo biti opasno. Sutradan, vraćajući se u Rim, iz vlaka sam video da su Englezi opkolili logor i tražili ljudе kako bi ih predali jugoslavenskim komunistima. Iako je fra Osvald upozorio one za koje je smatrao da im je opasno, ipak su Englezi neke našli, uhvatili i predali ih.

Vlasti tadašnje Jugoslavije zacijelo pokušavaju sprječiti to djelovanje u korist hrvatskih izbjeglica. Jeste li osjećali, i na koji način, njihov utjecaj? I kako ste ih uspjeli zaobići i izbjegći, odnosno koliko-toliko onemogućiti?

Nismo imali nikakav odnos s jugoslavenskim vlastima. Smatrali smo da su to obični razbojnici pa treba biti daleko od njih. U prvo je vrijeme bilo potajnih uhoda koji su neke izbjegle ljudе u Rimu uhvatili i tajno ih prebacili u Jugoslaviju. Kasnije se nisu ni oni usuđivali tako nešto činiti. Ipak bili smo svjesni da oni prate naše djelovanje,

U Fohnleitenu 1984. gdje je 1970. pokrenut ZIRAL

ali mi se nismo na to obazirali. Posebno im je bilo krivo što smo 1970. pokrenuli ZIRAL. Ali ipak zadugo nismo vidjeli da nešto protiv nas čine. Tek kad smo u ZIRAL-u 1974. objavili knjigu A. Benigara

Alojzije Stepinac hrvatski kardinal, htjeli su nešto učiniti preko policije u Bologni, gdje su na vlasti bili talijanski komunisti. Jednoga popodneva pojavila se policija u međunarodnom kolegiju sv. Ante, u kojem je stanovao urednik ZIRAL-a fra Dionizije Lasić, i tražila da premetnu njegovu sobu. Budući da fra Dionizije nije bio kod kuće, vratar je pozvao starješinu kolegija. Kad je ovaj čuo njihov zahtjev, rekao im je da

nemaju pravo premetati kolegij jer je on pod papinskom nadležnošću. Nakon toga su otišli. Ja sam tada boravio u generalnoj kuriji franjevačkog reda. Koji dan poslije toga događaja u kolegiju sv. Ante pozvao me vratar kurije da dođem na vrata jer me netko traži. U razgovornici me je čekao jedan činovnik Ministarstva unutarnjih poslova. Ispričao se što je došao smetati, ali da su u Ministarstvu čuli za ZIRAL-ova izdanja pa su htjeli o tome nešto sigurnije znati. Ja sam mu kazao da je riječ o raznim vrstama knjiga koje pišu hrvatski ljudi u inozemstvu. Izgledalo mi je da prati moje izlaganje s nekim čuđenjem. Htio je vidjeti jednu knjigu. Donio sam mu *Livade snova i vjetrova* fra Lucijana Kordića. Uzeo je i prelistao jedanput, pa i drugi put, a onda me zamolio da mu nešto prevedem. Uzeo sam knjigu i našao pjesmu koju je posvetio svojoj

Hercegovački franjevački studenti koji su se našli u Rimu sanjaju o ponovnom otvaranju Franjevačke klasične gimnazije na Širokom Brijegu i spremaju se zamjeniti pobijene profesore. Ali komunisti su mislili drukčije.

pokojnoj majci. Nastojao sam prevesti prvi stih: *Ne mogoh se nikada napiti twojih očiju i mlijeka*. Slušao je i zamolio da ponese knjigu sa sobom. Zahvalio je i otišao. Poslije se talijanska policija nije zanimala za ZIRAL-ova izdanja koji je, naravno, radio prema odredbama talijanskog zakona.

Franjevačka zajednica u Hercegovini izgubila je mnogo članova. Komunisti su pobili stare i mlade, ubili su i provincijala, neke gvardijane, župnike i djelatnike na raznim mjestima. Što ste mogli u tim prilikama činiti?

Mi, studenti Hercegovačke franjevačke provincije, koji smo se nalazili u Rimu bili smo tužni zbog događaja u Hercegovini. Komunistički zločinci htjeli su uništiti katoličku vjeru u hercegovačkom narodu, a to su mogli samo ako nestane svećenika, posebno franjevaca. U svojoj žalosti pitali smo se što možemo učiniti da ti komunistički zločinci ne ostvare svoju namjeru.

U rujnu 1945. nalazili smo se u Grottaferrati. Bili smo četvorica (fra Zoran Ostojić, fra Vjeko Bambir, fra Miron Lasić i ja). Na 3. rujna došao je k nama i fra Dominik Mandić. Razgovarali smo o budućnosti Hercegovine. Bio je mišljenja da nas četvorica moramo misliti o obnovi širokobriješke gimnazije. Stoga bismo se trebali upisati na rimsko sveučilište i završiti gimnazijске predmete da bismo u određeno vrijeme mogli postati profesori na toj gimnaziji. Meni je savjetovao da na sveučilištu upišem povijest i zemljopis.

Taj mi se savjet neobično svidio. Izgledao mi je opravдан zbog potrebe u kojoj se nalazila Hercegovačka franjevačka provincija, a meni je osobno bio potreban kako bih usavršio svoje znanje. Iako sam tek doktorirao iz crkvene povijesti, bio sam uvjeren da malo znam od onoga što bih trebao znati. Nakon izvjesnog razmišljanja i savjetovanja s ljudima koji su me mogli dobro uputiti, došao sam do uvjerenja da moram pohađati dvije škole: talijansko državno sveučilište i školu Vatikanskog tajnog arhiva.

Škola Vatikanskog tajnog arhiva poučavala je kako se čuvaju isprave pomoću kojih djeluju pojedine ustanove, kako se te isprave sastavljaju, kako se čitaju i čuvaju. Za predmete koji se u toj školi uče obično se kaže: arhivistika, paleografija i diplomatika. Dana 12. studenoga 1945. prvi sam put otišao u školu Vatikanskog arhiva. U njoj sam našao oko 40 učenika, uglavnom starijih od mene pa sam se među njima osjećao kao mladi školarac. U školi sam, među ostalima, susreo dr. Dragutina Kambera i prof. Pavla Tijana. Spоčetka mi je bilo neugodno naći se u školi s tim uglednim ljudima koji su bili poznati u hrvatskoj javnosti. Ipak, njihova prijaznost je učinila da smo se prijateljski ponašali i srdačno razgovarali.

Nekako u isto vrijeme, kad sam se upisao u vatikansku školu, otišao sam se upisati na rimske državne sveučilište, na fakultet Lettere ili fakultet za književnost. Imao sam namjeru studirati turski jezik pa sam se morao upisati na islamistiku. Prvo predavanje iz turskog jezika bilo mi je 28. studenoga 1945. Došao sam na sveučilište malo ranije i čekao profesora pred razredom za turski jezik. Došao je u osam i trideset. Bio sam jedini student. Dotad nisam znao kako se uči turski. Prije sam viđao kakav turski spis pisan arapskim slovima. Profesor mi je pokazao udžbenik turskog jezika pisan latinicom, turski jezik nakon 1928. Te godine uveden je turski jezik pisan latinskim slovima pa je obično zvan novoturski. Turski jezik prije te godine pisan je arapskim slovima. Tako sam započeo učiti novoturski, a ubrzo nakon toga i staroturski.

U školi arhivistike 1947. – fra Bazilije je treći u gornjem redu slijeva

Kako Vam je napredovao studij?

Škola kod Vatikanskog tajnog arhiva trajala je dvije godine. Nakon dvije godine pohađanja 27. lipnja 1947. položio sam predviđen ispit i proglašen *paleographus et archivaricus*. Vatikanski poluslužbeni list *Osservatore Romano* donio je vijest o tom ispitnu u školi Vatikanskog tajnog arhiva. Upravo ta vijest bila je presudna za moj budući život. Naime, tadanji generalni arhivar fra Aniceto Chia-pini pismeno je izvijestio generalnu upravu franjevačkog reda da se zbog poodmakle dobi ne osjeća u stanju nastaviti dotadanji rad u arhivu pa je vrhovna uprava reda tražila osobu koja bi ga mogla zamijeniti. Kako je *Osservatore Romano* objavio vijest o mom položenu ispitu, za-

mjenik generala reda fra Matija Faust počeo se zanimati za mene te pitao i druge u upravi reda tko je taj i bi li on mogao preuzeti dužnost arhivara kurije. I tako se nekako dogodilo da sam 17. srpnja 1947. imenovan generalnim arhivarom reda.

Tih dana imao sam ispit iz povijesti islama i njegovih ustanova. Bio je to dosta težak ispit iz predmeta koji sam pohađao dvije godine. Nakon ispita veseo i zadovoljan otišao sam fra Vitomiru Naletiliću, tajniku fra Dominika Mandića. Pričao sam mu kako je prošao ispit, što su me pitali i kako sam odgovarao. Bilo mi je malo čudno da me on, dok sam ja pričao, nije ništa pitao, kako sam očekivao, nego je samo mirno i ozbiljno slušao. Kad sam završio pričanje, on je pogledao na lijevu stranu stola, uzeo jedan papirić i dao mi ga. Bio je dekret kojim se imenujem generalnim arhivarom reda. To imenovanje bilo je za me veliko iznenadenje. Nisam ni pomisljao na nj niti sam ga želio. Po njemu će se moj život morati odvijati drugčije nego što sam predviđao. Stoga sam otišao fra Dominiku Mandiću, koji je bio u upravi reda, da mu iznesem kakve sam planove stvarao za svoju budućnost. On me je mirno saslušao i kao odgovor još mi mirnije rekao: »Tebe je red odgojio i ti moraš služiti redu«. Na to nisam ništa odgovorio, nego sam ga lijepo pozdravio i od njega tužan otišao.

Nakon određena razmišljanja nije mi preostajalo ništa drugo nego promijeniti planove za svoju budućnost. Tješio sam se da tako Bog hoće. Studij na rimskom sveučilištu mogao sam nastaviti, samo sam morao uzeti novi predmet za doktorsku radnju. Imao sam namjeru raditi o Bosni u putopisu Evlje Čelebije, ali sam shvatio da neću imati vremena to obraditi pa sam uzeo raditi o Trebinjskoj biskupiji pod Turcima. S vremenom sam položio ostale ispite i 31. ožujka 1950. obranio doktorsku radnju.

Kad ste imenovani arhivarom franjevačkog reda, morali ste se baviti poslom koji je zahtijevala Vaša nova dužnost. Koliko ste mogli nastaviti pomagati našim ljudima u potrebi?

Kad sam imenovan arhivarom reda, nisam odmah započeo s radom u arhivu. Budući da se radila nova zgrada kurije, čekao sam da se ona dovrši i u nju prijeđe arhiv. U međuvremenu sam se nastanio u zgradu nove kurije, koja se izgrađivala, i bio neke vrste tajnika fra Dominiku Mandiću. Njegov tajnik bio je fra Vitomir Naletilić, ali on je morao obavljati poslove u staroj kuriji, a ja sam bio u novoj koja se izgradivala. Posjećivao sam radnike da vidim što rade. Spočetka mi je bilo najzanimljivije kad bi me pitali kako će neke građevinske poslove riješiti. Nešto bih odgovorio, ali sam bio svjestan da se ja u taj posao ne razumjem.

Dosta je ljudi dolazilo tražeći fra Dominika. Ja sam ih trebao saslušati i prenijeti fra Dominiku što su tražili. Dolazili su poglavito hrvatske izbjeglice koji su htjeli da

Generalni arhiv franjevačkog reda u Rimu gdje je fra Bazilije predano radio gotovo 40 godina

im fra Dominik pomogne u rješavanju njihovih potreba. Njemu su se obraćali bilo usmeno bilo pismeno. Ono što su pitali usmeno, ja bih priopćio fra Dominiku. Na pisma bih napisao odgovor i dao mu da potpiše. On bi ponajviše potpisao ono što sam ja napisao, a katkada bi htio nešto drukčije reći ili nešto nadodati pa sam morao sastaviti odgovor kako je on htio.

Vaš rad u Arhivu tražio je dosta vremena. Znamo da ste dosta pisali iznoseći događaje poglavito iz franjevačke prošlosti. Kako se odvijao taj rad?

Arhiv Franjevačke kurije prenesen je u novu zgradu i u njemu sam počeo raditi 31. siječnja 1948. Dan prije navršio sam 30 godina života. U njemu sam radio kako sam naučio u školi Vatikanskog tajnog arhiva, s kojom sam bio u stalnoj vezi, i kako je zahtijevalo stanje toga arhiva. Osim rada u arhivu kurije stalno sam posjećivao, obično petkom, druge arhive, ponajviše Vatikanski tajni arhiv i arhiv Kongregacije za širenje vjere, da bih upotpunio svoje djelovanje.

Osim znanstvenog rada u crkvenim arhivima nastojao sam upoznati djelovanje arhivista u svjetovnim arhivima. Najviše zbog toga sudjelovao sam i na međunarodnim kongresima svjetovnih arhivista. Tako sam bio na kongresima arhivista u Parizu, Moskvi i Firenci.

Osnivali smo u Rimu 1956. Društvo crkvenih arhivista (*Associazione archivistica ecclesiastica*) da bismo osigurali što bolje djelovanje u arhivima. Dok sam bio arhivar generalne kurije, održali smo desetak kongresa arhivista. Budući da se osjećala potreba jedne arhivistike za crkvene arhive, u zajednici s mons. Simeonom Ducom, tada tajnikom Papinske komisije za crkvene arhive, napisao sam priručnik za crkvene arhive pod naslovom *Archivistica ecclesiastica* koji je 1967. objavila Papinska komisija za crkvene arhive.

Uz to nekoliko puta bivao sam pozivan da obradim neke povijesne predmete o kojima se raspravljalo na nekim znanstvenim skupovima. Tako sam sudjelovao u Palermu 1967. u prigodi obilježavanja pet stoljeća od smrti Jurja Skenderbega, na rimskom sveučilištu 1974.

u prigodi obilježavanja 300. obljetnice smrti bugarskog biskupa i velikana Petra Petričevića, u Sarajevu 1978. u prigodi proslave 500. obljetnice bosanske kraljice Katarine Vukčić Kosača, u Trebinju 1984. na proslavi 1000. obljetnice Trebinjske biskupije.

Španjolske franjevačke provincije držale su u Barceloni znanstveni skup o arhivima i knjižnicama. Mene su pozvali da tom prigodom održim predavanje o arhivskoj građi u generalnom arhivu franjevačkog reda. To predavanje tiskano je u *Archivo Ibero-American* (Madrid, 1980., sv. 40, str. 99. – 114.). Predavanju je nazočio i kardinal Barcelone koji mi je nakon predavanja čestitao što sam dobro govorio španjolski, a zatim me je upitao: »Jeste li Vi Jugoslaven?«. Odgovorio sam: »Nisam«. Bio je iznenaden mojim odgovorom pa me nakon kraćeg vremena upitao: »Koje ste Vi narodnosti?«. Odgovorio sam mu: »Ja sam Hrvat«. Na to se nasmijao i rekao: »Mi Katalonci razumijemo tu razliku«.

Vaš spisateljski rad odvijao se je ponajviše na tuđim jezicima. Na to Vas je prisiljavala dužnost koju ste obavljali, a i boravak u inozemstvu. U inozem-

S papom Pavlom VI.

stvu je također među hrvatskim iseljenicima bilo tiskanih izdanja. Jeste li imali prigode surađivati u tim izdanjima?

Surađivao sam u izdanjima hrvatskih franjevaca u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi. Kako je bilo mnogo Hrvata u inozemstvu, hrvatski franjevci u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi vidjeli su da ti ljudi imaju i potrebu za tiskanim štivom. U tu su svrhu u Chicagu pokrenuli najprije mjesecnik *Hrvatski katolički glasnik* pa godišnjak *Hrvatski kalendar* i tjednik *Danica*. Iako sam poznavao sve franjevce koji su vodili ta izdaja, bilo po viđenju bilo po čuvenju, s njima sam počeо suradivati tek 1950. Te godine napisao sam za *Hrvatski kalendar* članak »Sveta godina«. Nakon toga nastavio sam stalno suradivati u *Hrvatskom katoličkom glasniku* i *Hrvatskom kalendaru*. Ta je suradnja trajala više od trideset godina. Uglavnom sam pisao o svetcima, o crkvenim redovima, o hrvatskim kraljevima i hrvatskim gradovima. Hrvatska izdavačka kuća *Tusculum* iz Zagreba skupila je članke o kraljevima i gradovima i 2008. tiskala ih u zasebnoj knjizi pod naslovom *Kraljevi i gradovi*.

Za vrijeme Vašega boravka u Rimu proglašen je svetim bl. Nikola Tavelić. To je velik događaj u povijesti hrvatskog naroda. Jeste li imali prigodu sudjelovati u pripravama za taj događaj i u čemu se je to sastojalo?

Kad sam doktorirao iz crkvene povijesti, u javnom životu hrvatskog naroda na dnevnom je redu bilo pitanje o proglašenju svetcem bl. Nikole Tavelića. Godine 1939. bilo je hrvatsko hodočašće u Rim, koje je predvodio tadašnji zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. On je zamolio Svetog Oca da bi 1941. proglašio svetcem bl. Nikolu Tavelića. Naime, tada su Hrvati trebali slaviti 1300. obljetnicu veza sa Sv. Stolicom. Svjetski rat je pomeo tu namjeru, ali je u tu svrhu bio osnovan odbor koji je nastavio djelovati unatoč ratu. Da bi se došlo do proglašenja svetcem, Historijski odjel Kongregacije za proglašenje svetaca morao je proučiti sve izvore i dokazati da je bl. Nikola Tavelić bio mučenik. Kako taj povijesni odjel kongregacije ne može sam proučiti svaki slučaj koji se nijemu predstavi za proglašenje svetcem, obično nađe jednu sposobnu osobu da pod njegovim nadzorom obavi taj posao. Tražeći jednu takvu osobu za bl. Nikolu Tavelića došli su do mene.

Iako sam bio svjestan da taj posao nije lagan, odlučio sam se dati sve što mogu jer je bila riječ o jednom Hrvatu koji je uz to franjevac. Najprije sam proučio tiskana djela o bl. Nikoli Taveliću, nakon toga proučavao sam ostale izvore da vidim ima li nešto što u tiskanim djelima nije istaknuto da bih mogao zaključiti

što se može prihvati. Od vremena do vremena išao sam na Povijesni odsjek Kongregacije za proglašenje svetaca i da im iznesem do čega sam u proučavanju došao i kako treba pojedine događaje iz života blaženika shvatiti i prikazati. Na koncu, napisao sam cijelovit rad i predao ga Povijesnom odsjeku Kongregacije da ga ona prouči i poslije toga tiska. Povijesni odsjek je proučio rad i dao ga tiskati 1961. Nakon što je tiskan, dan je stručnjacima na daljnje proučavanje, a nakon toga je bl. Nikola Tavelić 1970. proglašen svetcem.

Proglašenje bl. Nikole Tavelića svetcem imalo je velik značaj za hrvatski narod. Ne mislim samo na činjenicu da svetac jednoga naroda ima veliko značenje za taj narod, nego više što je dan proglašenja bio prigoda da se u Rimu sastane velik broj Hrvata iz domovine s Hrvatima koji su živjeli u raznim krajevima svijeta. I meni je osobno to bio velik dan jer sam držao da sam osobno pridonio da do njega dođe. Drago mi je bilo što mi je to bila prigoda da vidim neke ljude koje dugo nisam vidio. Osobno sam očekivao da će vidjeti fra Dominika Mandića koji je pred osam godina napustio Rim, premda sam se s njim stalno dopisivao. Tom prigodom zbio se jedan događaj kojeg se uvijek rado sjećam. Iz Južne Afrike došao je za dan proglašenja svetcem Nikole Tavelića ugledni Hrvat Đuka Spužević. Kad je čuo da će doći i fra Dominik, bio je vrlo veseo – on mu je bio vjeroučitelj u srednjoj školi, a kao sveučilištarac dugo je s njim surađivao. Nekoliko puta mi je dolazio tražeći da osiguram prijevoz na uzletište kako bi tamo dočekao fra Dominika. To sam učinio i onoga jutra zajedno smo pošli na uzletište. Iz zrakoplova su malo-pomalo dolazili hodočasnici iz Sjedinjenih Američkih Država. Na koncu se pojавio i fra Dominik. Bilo nas je nekoliko koji smo čekali upravo njega. Ja sam ga bratski pozdravio, a onda sam nadodao: »Evo Vam Duke«. A Đuka malo pogleda i zapita me: »Tko je ovaj«. Fra Dominik je čuo njegovo pitanje i sam odgovorio: »Ja sam fra Dominik«. Đuka je ostao vrlo postižen što nije prepoznao svog učitelja i prijatelja.

Uz rad u Generalnom arhivu franjevačkog reda zapažen je i fra Bazilijev doprinos kanonizaciji fra Nikole Tavelića. Na temelju njegova istraživanja bl. Nikola Tavelić je proglašen mučenikom i kanoniziran.

Prvi ste put u svoju domovinu nakon rata došli 1965. Što ste tada saznali, a do tada niste znali, o položaju vjernika i Crkve u Jugoslaviji i jeste li imali neugodnosti s vlastima zbog svoga rada u Rimu?

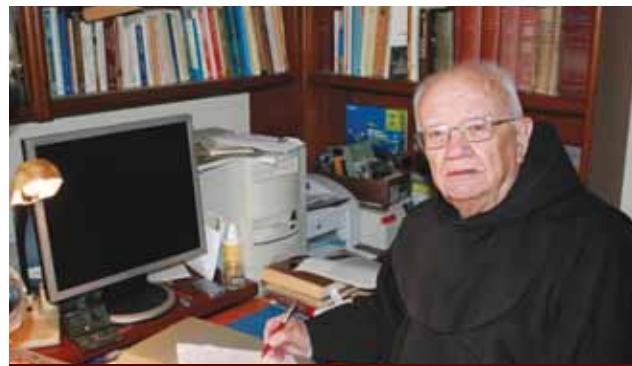
Iako sam stalno mislio na prilike u domovini, jedno sam vrijeme držao da mi tadanje političke prilike ne će nikada dopustiti povratak u nju. Zbog moga boravka u Rimu mogao sam nešto učiniti posebno za braću franjevce, u prvom redu one u Hercegovini. Upravo zbog toga nastojao sam biti nekako skriven kako jugoslavenske vlasti ne bi mogle okrivljivati one koji su se sa mnom dopisivali. Zbog toga nije bilo neprilika kad

bi se netko na me obraćao. Jedan događaj ipak je učinio da su me jugoslavenske vlasti počele smatrati neprijateljem. Naime, hrvatski svećenici u inozemstvu predali su 15. lipnja 1954. američkom predsjedniku Eisenhoweru pismenu optužbu protiv Jugoslavije. I meni su poslali tu optužbu i telefonski me pitali slažem li se što je u njoj napisano. Odgovorio sam da se slažem, ali nisam mislio da je to potpis. Ipak na temelju toga telefonskog odgovora stavili su i moj potpis, zbog čega je jugoslavenska policija govorila protiv mene pa se iz Hercegovine nisu usudivali izravno mi pisati. Stoga sam poručio neka mi pišu na ime Stefano Basile. Tako su neko vrijeme i pisali, dok jugoslavenskim vlastima nisam postao nezanimljiv.

Godine 1965. došao je u Rim novi provincial Hercegovačke franjevačke provincije fra Zlatko Čorić. U školi je bio mladi godinu dana od mene, ali smo rođeni iste godine. On me je nagovorio da idemo zajedno. Nisam imao snage zatražiti jugoslavensku putnicu, nego sam uzeo talijansku i kao Talijan zaputio se vlakom. Bez potreškoće prešli smo granicu i došli u Zagreb. U Zagrebu sam se zadržao nekoliko dana, a onda sam se polako uputio prema Hercegovini. Prošao sam Sarajevo, Kiseljak, Kreševo, Kraljevu Sutjesku i Fojnicu. Gledao njihovo sadašnje stanje i mislio na prošlost. Konačno sam došao k roditeljskoj kući. Pred njom me je čekao čitav zaselak. Spočetka nikoga nisam poznavao. Stari koje sam ostavio pred 23 godine pomrli su, mladi ostarjeli, a djeca narasla. Pače ni roditelje ne bih prepoznao da nisam bio siguran da moraju biti tu. Bio sam neobično ganut gledajući pred sobom ljude, žene, djecu. I sada, nakon toliko godina, ne mogu se sjetiti toga susreta bez suza u očima. Moja me je mama budno gledala, ali zadugo nije ništa govorila. Kad je počela govoriti, rekla mi je da je nakon moga odlaska mislila da će se brzo vratiti, a kasnije, kada su nastale zle prilike, obuzimala ju je radost što me nema, što se ne vraćam i konačno izgubila nadu da će me ikada vidjeti. Sada sam se vratio i bila je zbog toga neobično vesela.

Vaš se život poglavito odvijao u arhivu. Kako se je taj rad podudarao s Vašim svećeničkim zvanjem i jeste li mogli obavljati svećeničke dužnosti?

Istina, moj arhivski rad davao je posebni oblik momu svećeničkom životu. Da nisam radio u arhivu, moj bi se svećenički život sasvim drukčije odvijao. Ali i uz ovakav rad stalno sam djelovao kao svećenik. Primjerice, kao arhivar sam kroz 30 godina bio dušobrižnik u jednoj bolnici. Išao sam svako jutro i svaku večer u bolnicu kako bih bio na korist bolesničkom osoblju i bolesnicima. Osim toga, za vrijeme ljetnog odmora, koji je trajao mjesec dana, obično sam zamjenjivao kojeg svećenika na župi da i on može promijeniti svoj rad kroz neko vrijeme i odmoriti se. S tom namjerom išao sam 12 puta u Sjedinjene Američke Države.

Fra Bazilijev sadašnji radni kutak u samostanu hercegovačkih franjevaca u zagrebačkoj Dubravi

Iako ste se vratili u Domovinu, i kasnije ste poječivali Rim. Kako su se odvijali ti povrati u Rim?

Rekao sam da sam 1965. nakratko posjetio domovinu kao tuđinac. I kasnije sam se vraćao uglavnom preko ljeta na odmor. Došao sam također 1974. na pokop oca i 1988. na pokop mame. Kad sam 1985. prestao biti generalni arhivar franjevačkog reda, prešao sam u jedan drugi samostan u Rimu gdje se nalazio jedan manji arhiv. Nastavio sam se baviti istim radom, samo sam imao više vremena pa sam mogao proučavati povijesne predmete koji su me više zanimali. Međutim, kako su se i moje godine umnožavale, morao sam misliti gdje će čekati konac života. Stoga kad mi je provincial fra Dragolj preporučio da se vratim u Provinciju, koncem lipnja 1990. ostavio sam Rim. Ipak sam se u Rim vratio 30. rujna 1991. kako bih dovršio neke stvari, bilo osobne bilo provinčijske, koje nisam mogao prije dovršiti. Tada sam mislio ubrzo vratiti se u Provinciju, ali zbog ratnih prilika u Domovini mogao sam doći u Zagreb tek 18. prosinca 1995. I poslije sam svake godine išao neko vrijeme u Rim, nekad zbog poslova Provincije koje sam dugo obavljaо, a nekad zbog proučavanja u arhivima i rimskim knjižnicama. Zadnji put bio sam u Rimu 2006.

Premda ste u visokim životnim godinama, ne prestajete raditi. Dapače, svako malo obdarujete nas svojim novim važnim djelom. Za kraj, kažite za čitatelje, na čemu sada radite?

Što više prolaze moje godine, to mi više biva jasno što je ljudski život: on brzo prolazi jer je kratak. I s tim uvjerenjem o ljudskom životu nastavljam se baviti stvarima s kojima sam se dosad u životu bavio; ponajviše se još uvek bavim događajima ljudske prošlosti. Samo, dok sam prije nastojao ustanoviti kako su se neke stvari ljudske prošlosti odvijale, sada me više zanima kako su se morale odvijati, tim više što zbog poodmakle dobi ne mogu ići u vanjske arhive i knjižnice da u njima tražim potrebne vijesti iz prošlosti, nego se zadovoljavam vijestima koje sam kroz protekli život nalazio i sačuvao misleći da bi mi mogle u danom času poslužiti.

VICEPOSTULATURA

postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«

Kard. Stepinca 14, 88220 Široki Brijeg

tel.: (039) 700-325; faks: (039) 700-326

mostar@pobijeni.info; www.pobijeni.info

UniCredit Bank d.d. Mostar, poslovnička Ljubuški:

Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM – Vicepostulatura

žiro-račun (BiH): 3381602276649744; devizni račun (inozemstvo): IBAN:

BA393381604876650839; SWIFT: UNCRBA22

Široki Brijeg, 7. XI. 2011.

**SVIM HERCEGOVAČKIM FRANJEVCIMA
I LJUDIMA DOBRE VOLJE**

**PRIKUPLJANJE NOVČANIH SREDSTAVA ZA DNK ANALIZU
POBIJENIH HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA I PUKA BOŽJEG
TIJEKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA I PORAĆA U KNEŠPOLJU I U LJUBUŠKOM**

Draga braćo, dragi ljudi dobre volje!

U skladu s odlukom Uprave Provincije od 7. listopada 2011., ur. br. 695/2011., obraćam se ovim pismom-zamolbom. Radi se o prikupljanju novčanih sredstava za DNK analizu posmrtnih ostataka pobijenih tijekom Drugog svjetskog rata i porača u masovnim grobnicama u Knešpolju i u Ljubuškom, što su učinili komunisti.

Prema izjavama živućih svjedoka u masovnoj grobnici u Knešpolju pokopan je jedan franjevac. Ubili su ga pred njihovim očima. Otkopavajući masovnu grobnicu u Ljubuškom, a imajući prethodno izjave različitih svjedoka, uz dva smo tijela pronašli krunice i ostatke tkanine koja neodoljivo podsjeća na habit. Zbog toga smo zaključili da su tu pokopana najmanje dva franjevca.

Masovnu grobnicu u Knešpolju otkopavali smo u svibnju i lipnju, a onu u Ljubuškom u srpnju 2010. u suradnji s povjerenstvima za istraživanje i uređivanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i porača na području dotičnih općina. Unatoč krizi, uspjeli smo podmiriti sve troškove iskapanja. Posmrtnе ostatke ubijenih prebacili smo na odjel sudske medicine SKB u Mostaru. Tu su posmrtni ostatci očišćeni, pregledano jesu li sve kosti točno složene i uzeti uzorci za DNK analizu u Splitu. Budući da smo najprije otkopavali masovnu grobnicu u Knešpolju, pošli smo tim redom. Napravljena je DNK analiza za desetak tijela, ali smo morali stati zbog nedostatka novčanih sredstava. Kosti su u lošem stanju, pa nastojimo na jednom tijelu napraviti barem po jedan pokušaj. A on stoji preko 4.000 kn. Sveukupno bi, dakle, jedan pokušaj na 28 tijela iz Knešpolja stajao oko 125.000 kn. Isti je takav iznos potreban i za tijela iz Ljubuškog.

Ako ste u mogućnosti, bili bismo Vam u ime pobijenih zahvalni da nam pomognete u ovom pothvatu. Nevini su i imaju pravo, kao i svako drugo ljudsko biće, na svoje ime i prezime te dostojan pokop. Svaki Vaš, pa i najmanji, prilog bit će dobrodošao. Objavit ćemo ga u našem glasilu *Stopama pobijenih* i na portalu pobijeni.info.

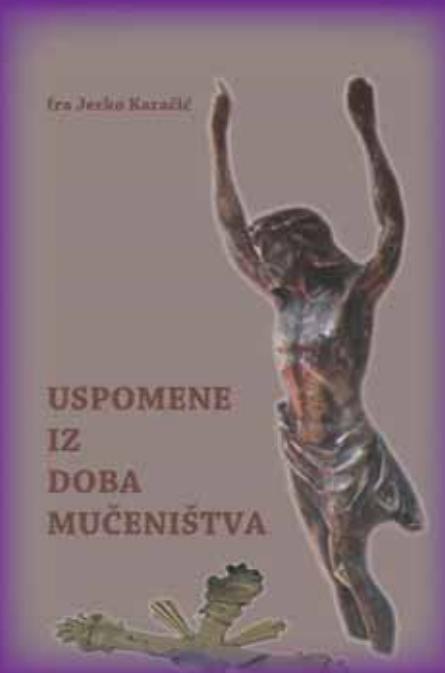
Unaprijed hvala i neka dobri Bog, zagovorom sv. Franje, blagoslovi Vaš život i rad.

Fra Miljenko Stojić, vicepostulator

NAŠA IZDANJA

- Plakat *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.* (48 x 33 cm), 2008. (3 KM)
- Letak *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.*, 2009. (0,3 KM)
- Jozo Tomašević – Koška, *Istina o ubijenoj gimnaziji*, Vicepostulatura – Naklada K. Krešimir, Humac – Zagreb, 2010. (20 KM)
- Uvezani brojevi *Stopama pobijenih 2008. – 2010.* (20 KM)
- Sličica *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.* (10 x 7 cm), 2011. (0,3 KM)
- Naljepnica *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.* (12 x 9 cm), 2011. (0,3 KM)
- Obilježivač za knjigu *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.* (20 x 7,5 cm), 2011. (0,3 KM)
- dr. fra Častimir Majić, *U nebo zagledani*, Vicepostulatura – Alfa, Široki Brijeg – Zagreb, 2011. (25 KM)
- Suvenir *Plakat* (17,5 x 12,5 cm), s mogućnošću vješanja o zid ili samostalnog stajanja, 2011. (10 KM)
- fra Jerko Karačić, *Uspomene iz doba mučeništva*, Vicepostulatura – Nova Stvarnost, Široki Brijeg – Zagreb, 2012.

PREPORUČUJEMO

- Janko Bubalo, *Apokaliptični dani*, Gral, Široki Brijeg, 2002. (www.gral.ba)
- Plakat *Hercegovački franjevci žrtve komunističkog zločina 1942. – 1945.* (98 x 68 cm), Povjerenstvo za pripremu kauze mučenika, Mostar, 2006. (www.franjevci.info)
- fra Ante Marić, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, Povjerenstvo za pripremu kauze mučenika, Mostar, 2007. (www.franjevci.info)
- don Anto Baković, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Martyrium Croatie, Zagreb, 2007. (Petrova 47)
- fra Ante Marić (uredio), *Leo Petrović, prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, Franjevačka knjižnica, Mostar, 2008. (www.franjevci.info)
- Gojko Zovko, *Druga strana medalje*, Kigen, Zagreb, 2008. (www.kigen.hr)
- Fran Živičnjak, *U vječni spomen*, Udruga Macelj 1945., Zagreb – Đurmanec, 2008. (Zagreb, Vojnovićeva 15)
- *Macelj – gora zločina*, Udruga Macelj 1945., 2009., (udrugamacelj1945@gmail.com)

DAROVATELJI

Za DNK analizu posmrtnih ostataka pobijenih u Knešpolju (Široki Brijeg) i na Tomiću njivi (Ljubuški):

- N. N., Međugorje	500 KM
- N. N., Ljubuški	500 KM
- fra Ivan Dugandžić, Čitluk	100 KM
- fra Vitomir Musa, Široki Brijeg	50 EUR
- Herc. franjevci, Međugorje	5.000 KM
- fra Mijo Križanac, Mostar	400 KM
- Franj. rezidencija Posušje	1.000 KM
- N. N., Drinovci	100 KM
- N. N., Ljubuški	100 USD
- Vibar, Široki Brijeg	300 KM
- fra Dane Karačić, Široki Brijeg	100 EUR
- fra Mišjenko Stojić, Široki Brijeg	200 KM
- Franj. sam. Mostar	500 EUR
- Herc. franjevci, Blanckenau	2.400 EUR
- fra Petar Topić, Basel	1.000 EUR

Za ostale potisvate i potrebe Vicepostulature:

- Foto Krunic, Široki Brijeg	150 KM
- fra Željko Grubišić, Goriča	250 KM
- Stanko Leko, Demerje	60 KM
- Marica Oreški, Kilchberg	50 CHF
- Stanko Ivanković, Sydney	100 AUD
- Slavka Čolak, Edmonton	500 CAD
- fra Veselko Kvesić, Sault Ste Marie	240 CAD
- fra Častimir Majić, Chicago	200 USD

Slanje dobrovođajnih priloga (Hercgovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM – Vicepostulatura, s naznakom za što):

- a) poštanskom uputnicom (BiH: Kard. Stepinca 14, 88220 Široki Brijeg; HR: Franjevačka 14, p. p. 2, 20350 Metković)
- b) UniCredit Bank d.d. Mostar, poslovница Ljubuški; ţiro-račun (BiH): 3381602276649744; devizni račun (inozemstvo): IBAN: BA393381604876650839, SWIFT: UNCRBA22

Najsjepša hvala svima koji molitvom, dobrovođajnim prilozima i radom podupiru pripremu postupka mučeništva naše ubijene braće. Svakog 7. u mjesecu na Širokom Brijegu govorimo sv. misu za vas. Neka vas blagosloví dobri svenoguci Bog!